

**KURAN-I KERİM BAĞLAMINDA
PSİKO-SOSYAL AÇIDAN
ŞİRK OLGUSU**

Murat ÇİNİCİ

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Murat ÇİNİCİ

**KUR'AN-I KERİM BAĞLAMINDA
PSİKO-SOSYAL AÇIDAN ŞİRK OLGUSU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

03/07/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Psiko-Sosyal Açıdan Şirk Olgusu Üzerine Bir Araştırma" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

03/07/2019

Murat ÇİNCİ

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr. Muhammed KIZILGEÇİT danışmanlığında, Murat ÇİNİCİ tarafından hazırlanan bu çalışma 02 / 07 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman ELMALI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğrt. Ü. Yahya TURAN

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI	2

BİRİNCİ BÖLÜM**KUR'AN'A VE DİĞER İNANÇLARA GÖRE ŞİRKİN PSİKOLOJİK
YANSIMALARI**

1.1. ŞİRK KAVRAMI	7
1.1.1 Allah'a Ortak Koşmak.....	7
1.1.2. Şirk ve Küfür	9
1.1.3. Müşrik	9
1.2. CAHİLİYEDE ŞİRK	11
1.2.1. Cahiliyye Kavramı	11
1.2.2. Cahiliyye Dönemi ve Din.....	13
1.3. DİNLERDE ŞİRK ANLAYIŞI	16
1.3.1. Tanrı Tasavvuru	18
1.3.2. Tanrının Varlığına İlişkin Farklı Yaklaşımlar	20
1.3.3. İlkel Dinlerde Şirk Anlayışı	22
1.3.3.1. Yüce Tanrı	22
1.3.3.2. Mana	24
1.3.4. Yahudilikte Şirk Anlayışı	26
1.3.5. Hristiyanlıkta Şirk Anlayışı	30
1.4. MÜŞRİKLERİN ÖZELLİKLERİ	34
1.4.1. Müşrik Toplum Yapısı	34
1.4.1.1. Müşrik Toplumun Ahlaki Yapısı.....	34
1.4.1.2. Müşrik Toplumun Siyasi Yapısı	36

1.4.1.3. Müşrik Toplumda Adalet ve Güvenlik	37
1.4.1.4. Müşrik Toplumun İktisadi Yapısı.....	39
1.5. KUR'AN'A GÖRE ŞİRK.....	40
1.5.1. Putperestlik.....	40
1.5.2. Şirk'in Psiko-Sosyal Alt Yapısı	43
1.5.3. Şirk'in Şekilleri	47

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİRK PSİKOLOJİSİ

2.1. ŞİRK'İN PSİKOLOJİK YAPISI.....	50
2.1.1. Müşrik Kişilik Yapısı	51
2.1.1.1. Müşrik Bilinç Yapısı.....	51
2.1.1.2. Ayetlere Göre Müşrikin Allah Tasavvuru	64
2.1.1.3. Müşrikin Muhafazakâr Putperestliği	71
2.1.1.4. Menfaati Önceleyen Müşrik	72
2.1.2. Şirk'in Dini Nedenleri	74
2.1.2.1. Putlardan Yardım Beklemek.....	75
2.1.2.2. Dini Tecrübe ve Şirk.....	87
2.1.2.3. Seçilmişlik ve Şefaât İnancı.....	88
2.1.2.4. Şirk ve Aracı Kılmanın İlişkisi	90
2.1.3. Fıtrat ve Dindarlık	91
2.1.3.1. Dindarlık Tipleri ve Müşrikin Kategorik Anlamı.....	92
2.1.3.1.1. İçe Dönük ve Dışa Dönük Dindarlık	93
2.1.3.1.2. Otoriter ve Humaniter Dindarlık	94
2.1.3.1.3. Dinsel Bireycilik	95
2.1.4. Şirk'in Bireysel Sonuçları	96
2.1.4.1. Gurur ve Kibir.....	96
2.1.4.2. Bencillik.....	98
2.1.4.3. Yalancılık.....	100
2.1.4.4. Riya.....	102
2.1.4.5. Dünya Hayatına Düşkünlük.....	103
2.1.4.6. Sevgide Aşırılığa Kaçmak	104

2.1.4.8. Zan ve Şüphe İçinde Olmak	105
2.1.4.9. Cehalet	106
2.1.4.10. Güvenilir Olmayan, Zayıf Karakterli.....	109
2.1.5. Şirk'in Toplumsal Yansımaları	111
2.1.5.1. Haksız Yere İnsanların Malının Gasbedilmesi	112
2.1.5.2. Zulüm ve Müşrik Toplum Önderleri	113
2.1.5.3. Atalara Bağlılık ve Gelenekçi Yapı.....	115
2.1.6. Şirkle Mücadelenin Önemi.....	117
2.1.6.1. Tüm Zamanların Hastalığı Şirk	117
2.1.6.2. Tevhide Duyulan İhtiyaç	118
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ.....	146

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM BAĞLAMINDA PSİKO-SOSYAL AÇIDAN ŞİRK OLGUSU

Murat ÇİNİCİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

2019, 146 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Osman ELMALI

Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

Dr. Öğrt. Ü. Yahya TURAN

Din, dindarlar üzerinden dolaylı olarak tanımını bulmaktadır. Dine olan bu yaklaşım tarzı insanların dinden ne belediklerine göre dinin tanımını değiştirmektedir. İnançsız bakış açısıyla dini inceleyen bir kişi, dini savunma mekanizması olarak görürken, inancının gereği olarak bir dini yapıda bulunan inanan dinin kutsal yapı olduğunu savunmaktadır. Uygarlık tarihi boyunca insanlığın gelişimi için birçok etken söz konusu olmuştur. İnsanlık karşısına çıkan engelleri aşarak tekâmülü tamamlama yolunda ilerlemektedir. Tevhit ve şirk uygarlık tarihinde insanlık tarihine yön veren iki zıt kavram olmuştur. Tevhit, insanlığa olgun dindarlık yönünde irtifa kazandırırken; şirk ise insanlığa hem maddi hem manevi alanda kayıplara yol açmaktadır. Çalışmamızda tevhit ve ortaya çıkardığı dindar insan modeli tanımlanırken, şirkin sebep olduğu müşrik tipolojisi ile izah edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada; şirkin psikolojik ve sosyolojik alt yapısı ve şirkin ortaya koyduğu müşrik bireyin özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şirk, Müşrik, Tevhit, Cahiliye, Nevroz, Antropomorfizm, Sembolizm, Dindarlık.

ABSTRACT**MASTER THESIS****A CASE OF PSYCHO-SOCIAL SOCIETY
IN THE CONTEXT OF THE QUR'AN****Murat ÇİNİCİ****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT****2019, 146 Pages****Jury: Prof. Dr. Osman ELMALI****Assoc. Prof. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT****Asist. Prof. Dr. Ü. Yahya TURAN**

Religion is indirectly defined through religions. This approach to religion changes the definition of religion according to what people expect from it. A person who does not believe in religion as a view of religion, while seeing it as a defense mechanism of religion, argues that a religious religion in a religious structure is a sacred structure. Throughout the history of civilization there have been many factors for the development of mankind. It is proceeding to complete the evolution by overcoming obstacles to humanity. Tevhit and Shirk have been two opposing concepts that guide the history of humanity in the history of civilization. While Tevhit gives humanity an altitude in the direction of mature religiousness; whereas the contradiction leads to loss of both material and spiritual intellectuals to humanity. While the need for reconciliation in our work and the religious human model that we have emerged are described, the concept of pseudo-religiosity is explained, which is a nasty cause.

In the study; sophisticated psychological and sociological background. The features of idolatry, a problematic type that is revealed by the ugly, are examined.

Keywords: Shirk, Mushrik, Tevhit, Jahiliyya, Neurosis, Anthropomorphism, Symbolism, Piety.

ÖNSÖZ

Çağruları ortak olmasına rağmen peş peşe peygamberler gönderilmesinin temel sebebi, insanların tevhit dininde gösterdikleri şirke yönelme eğilimleridir. Peygamberlerin tebliğ ettiği din tümüyle ortadan kaldırılmamışsa da, çoğu zaman insanların bu dinde yaptıkları tahrifat ve tahribat niteliğindeki tasarruflar sebebiyle, peygamberlerin tebliğ ettiği din olmaktan çıkmıştır. Gönderilen peygamberlerin büyük bir kısmı, şirk dininin müntesipleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tüm peygamberlerin temel amacı, “sırat-ı mustakim” olarak tabir edilen ilahi çizgiden çıkan, Allah’ı kabul ederken onun yanında varlıklara ve hatta kullara kulluk gösteren insan kitlelerini tekrar Allah’a kul ederek gerçek özgürlüğe kavuşturmaktır. İnsanlar tarih boyunca ya peygamberlerinin hayatta olduğu sırada ya da çoğunlukla peygamberlerinin vefatından sonra, getirdiği hakikatleri gerçek mecrasından çıkarmış ve ilahi mesajı tahrif etmişlerdir. İlahi dinin birçok unsurunu içinde barındıran şirk dini, insanların ilahi dini kabul etmesine karşı en büyük engel teşkil etmiştir. İlahi dinden ve ilahi dinin bütün unsurlarından tümüyle habersiz olanlar, tevhit davetine karşı büyük bir heyecan duyarken, şirk dinine mensup olanlar kendi dinleriyle yetinip ilahi dine karşı duyarsız ve ilgisiz kalmışlardır. Tevhit dinine sempati duyan halk yığınlarının bu dinin hakikatleri ile buluşmalarına da engel olmuşlardır. Tarih boyunca dinde meydana gelen sapmalar, tevhit dininin anlaşılmasına ve benimsenmesine karşı en büyük engeli oluşturduğu gibi, günümüzde de bunun çeşitli tezahürlerini görmek mümkündür. Tevhit, hakikatinden hiçbir şey kaybetmediği gibi, şirk de şekil değiştirmekle birlikte karakterinden bir şey kaybetmemiştir.

Kur’an’da üzerinde sürekli vurgu yapılan şirk kavramının günümüz anlayışına uygun olarak yorumlanması, bunu yaparken de sosyal bilimlerin ilgi alanına girdiği için kavramın yapısının araştırmacılar tarafından çok boyutlu incelenmesi gerekliliği doğmuştur. Bu anlamda çalışmamızın temel amacı; müşriklerin inanç yapılarını inceleyip, şirk olgusunun yapısını ortaya çıkartmaktır. Müşriklerin sahip olduğu inanç, bünyesinde ilahi dinin birçok unsurunu barındırdığı için müşrik kendisinin hak dinde olduğunu iddia etmektedir. Yeryüzünde kendisini şirk dininde tanımlayan bir grubun bulunmaması gerekçesiyle, bu olgunun dinin içerisine bulaşmış bir virüslü yapı olduğu

düşünülebilir. Bu virüs kişinin aklından, kalbinden ve toplumun içinden temizlenmedikçe, tevhit tam manasıyla yerleşmedikçe sonuç olarak kişide bir çok kişilik problemleri ve toplumda da sosyal sorunlar ortaya çıkabileceği söz konusudur. Konu insanlık tarihi kadar eski ve köklü olduğu gibi insan var olduğu sürece de önemini yitirmeyecektir.

Üç yıllık bir okuma ve araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkan bu çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen ve her müracaat ettiğimde beni kabul eden saygı değer hocam Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT'e, Prof. Dr. Faruk KARACA ve Doç. Dr. Behlül TOKUR'a ayrıca hiçbir zaman desteğini esirgemeyen eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum 2019

Murat ÇİNİCİ

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İsminden de anlaşıldığı gibi çalışmamız iki anahtar kavramdan oluşmaktadır: Şirk ve müşrik. Bu kavramlardan ilki, tarif edilmesi en zor kavramlardan biri olan şirk kavramıdır. Bunun temel sebebi herkesin kendi dünya görüşüne göre bir şirk tanımında bulunmasıdır. Müşrik, "Allah'a küfreden, O'na ortak koşan ve O'nu inkâr eden" kimsedir.¹ Müşrik sıfatları, çeşitli yer ve kalıplarda birçok ayette zikredilmiş ve açıkça Allah'a ortak koşan, Allah'ın dışında başka Tanrı veya Tanrılara yer veren, sayısız ilaha inanmış, onları O'na ortak veya denk tutan; putlara tapan Arap müşrikleri (putperestler) anlamında kullanılmıştır.² Şirk kelimesinin Allah (c.c.)'ı inkârdan başlayarak amellerde gösteriş yapmaya kadar uzanan geniş bir anlamı vardır.³

Araştırmanın problemi şudur: Hangi psikolojik mekanizma sonucunda insanlar, "Bir" olan Allah'ı bırakıp da, birden çok Tanrı edinme ihtiyacı duyarlar ve Allah'a ait olan ilahlık kudretini başka şeylere yakıştırırlar? Bu probleme sağlıklı bir cevap bulabilmek için şirkin psikolojik içeriğinin iyi irdelenmesi gerekmektedir.⁴ Elbette ki bu soruya bağlı olarak birçok soru da arkasından gelmektedir.

Araştırmamız şirk ve müşrik kavramlarını dini kaynaklarda incelemesinin yanında şirk toplumu ve müşrik kişilik özelliklerini ele almaktadır. Dini metinlerdeki şirkin sebepleri ve şirk koşma şekilleri incelenirken diğer inançlarda şirke bakış açısı da konunun bütünlüğü için önem arz etmektedir. Şirkin psikolojik yapısı hem bireysel sonuçları ile hem de toplumsal ve dini yansımaları ile araştırmanın ana konusunu ifade etmektedir.

¹ Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ Kefevî, *Kulliyât*, el-Matbatu'l-Amire, 1287, 390; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l Esnâm*, (Çev: Beyza Düşüngen), Ankara 1969. I, 363; İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn Muhammed, *el Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, 259.

² Osman Kaya, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği" *Diyanet İlmî Dergi*, 49(4), (Ekim, Kasım, Aralık-2013), 9.

³ Şami Yahya, *eş-Şirkü'l-Cahili ve Alihetü'l-Arabi'l-Ma'bude Kable'l-İslam*, Beyrut, Daru'l Fikri'l-Arabi, 1993, 27. (detaylı bilgi için bkz: Erkan Bulut, *Hz. Peygamber'in İtikadi Sapmaları Düzeltmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Dalı Kelam Bilim Dalı, Sivas 2010, 13.)

⁴ Hamdi Kalyoncu, *Şirk Psikolojisi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2014, 17.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın temel amacı Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Müşriklerin durumlarını hem dini bir içerikle tanıtmak hem de bu durumların meydana gelmesine neden olan psikolojik ve sosyolojik etkenleri tespit etmektir. Konunun Kur'an-ı Kerim'de geniş bir biçimde yer alması ve benzer durumlara inananların düşme olasılığına karşı Hz. Peygamber'in Müslümanlara uyarıda bulunması, çalışmanın önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Müşrikler Tanrı'yı kendilerine benzetmeye çalışmıştır. Tarih boyunca insanlar Tanrıların figürlerini kendi hayal dünyalarındaki gibi çizerek şekil vermiştir. Tahayyül edilen Tanrı ya da onun parçası olduğu iddia edilen putun tüm özellikleri, bir müşrikin beklenti ve ihtiyaçları nispetindedir. Öyleyse şirk inancındaki Tanrı anlayışının anlaşılması müşrikin ilah anlayışını anlamamızı sağlayacaktır.

Din psikolojisi alanında yapılacak çalışmalarda, kişilerin dini düşünce ve davranışlarının incelenmesinde, sembollerin dikkate alınması son derece yararlı olacaktır. Çünkü düşünme sürecinde insan zihni sembollerini kullanır. Zihnimiz düşünme sürecinde sembollerini kullanmadığı takdirde her şeyi tecrübe ederek düşünme zorunda kalacağı için dar bir alanda, daha yavaş çalışmak zorunda kalacaktır. Düşünme sürecinin hızlı işleminde semboller ve sembollerin oluşumunda aktif olan hayal yetisinin rolü çok büyüktür.⁵

İslam dinini en önemli kavramlarından tevhit ve onu iptal edip işlevsiz kılan şirkin dolayısıyla müşrikin dindarlık anlayışının araştırılması hem temel İslami bilimlerin hem de din psikolojisinin konu alanına girmektedir. Şirkin özellikle sosyo-psikolojik yapısını inceleyen çalışmaların yetersiz olması bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Şirk konusu bütün yönleriyle bir çalışmada açıklanmayacak kadar geniştir. Araştırmanın imkânını da dikkate alarak konumuza bir takım sınırlamalar getirmeyi uygun gördük. Şöyle ki; İslam da ve öteki dinlerde bulunduğu muhakkak olan şirk

---

⁵ Anthony, C. Thiselton, *A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion*, One World Publications, Oxford, 2002, 299. (Özer Çetin, "Sembolizmin Psikolojisi", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(2), 2009, 109.)

konusunu İslami açıdan incelemeye çalıştık. Bunun bir başka sebebi de İslam dininde şirkin yoğun bir şekilde vurgulanmasıdır. Çünkü bilhassa Kur'an-ı Kerim, şirk fikri üzerinden tevhide anlatarak dinin temelini tek Tanrı inancı üzerinde oluşturmaktadır. Bu çalışma, İslam dininin özellikle tehlikeli olarak gördüğü ve inananları sık sık gerek ayetlerle gerek hadislerle yasakladığı, şirk inancının ve müşriğin dindarlık anlayışının psikolojik olarak yorumlanmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar içerisinde şirkle ilgili çalışmalar detaylı bir biçimde araştırılmaya çalışılmıştır. Konuya ilişkin veriler sistemli bir şekilde toplanmasıyla literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasından yararlanılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Verilerin yorumlanması içerik analizi yöntemi ile yapılarak bu alanda uzmanların değerlendirmelerinden yararlanılmıştır. Dokümantasyon yöntemi kullanılarak şirkin tarihine derinlemesine bakılıp, incelenmiştir. Şirkin psikolojik ve sosyolojik yapısı incelenerek din psikoloji sahasında yapılan önceki araştırmalara katkı amaçlanmıştır.

Hiç şüphesiz araştırılan her konunun kendine ait özellikleri olması itibarıyla, o konudaki bilimsel materyalin toplanması ve bunların işlenmesi farklılıklar gösterecektir. Şirk kavramının psikolojik olarak incelenmesinde bakış açısına göre çeşitli araştırma metotlarından faydalanmak mümkündür. Çalışmamızda, daha çok İslam'ın temel iki kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerini esas alarak bunun yanında konumuza katkıda bulunduğu oranda tâli kaynaklara ve özellikle psikoloji çalışmalarına başvurulmuştur. Ayrıca hem Kur'an-ı Kerim ve hadislerin, hem de genel psikolojinin konuya bakışlarını yansıtmaya, zaman zaman da bunlar arasında mukayeseler yapmaya özen gösterilmiştir. Kur'an-ı Kerim bir psikoloji veya sosyoloji kitabı değildir ancak içerisindeki ayetlerden bizler bu yorumları çıkarabiliriz. Zira Kur'an' da kişinin vahyin çağrısı karşısında ortaya koymuş olduğu farklı tutumlar ve bunlara yol açan niyet ve güdülerle, bunların etkisi ve sonuçları, bireyin davranışlarıyla alakalı ilahi kanunların araştırılıp ortaya çıkartılmasının gereği sürekli vurgulanmıştır.⁶

Araştırmamızda takip ettiğimiz metotlar çoğunlukla yorumlama, örnek gösterme, tarihi verileri inceleme, mukayese ve bazen de içerik analizidir. Kişisel ve toplumsal

---

⁶ İbrahim Coşkun, "Kur'an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri" *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, 1999, 122.

olarak şirkin tahlili yapılırken, fikirler üretmeye ve bir takım sonuçlar çıkarmaya çalışırken de açıklama metodundan faydalanılmıştır.

Konu ile ilgili dolaylı birçok çalışma vardır. Özellikle bu çalışmaların büyük çoğunluğunu Temel İslami bilimler alanındaki çalışmalar oluşturmaktadır. Örnek bazı çalışmalar şunlardır:

Nadim Macit, “*Kur'an'a Göre Şirk*” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991.

Muhammet Bilgin, “*Kur'an'a Göre Şirk ve Müşrikler*”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.

İsmail Kılıç, “*İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur'an'da Müşrikler*” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

H. Ali Çakıcı, “*Kur'an-ı Kerim'de Şirk Kavramı ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi*” Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.

Ahmet Koç, “*Eleştirel Açıda Kur'an-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlâki Vasıfları*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Gencal Şenyayla, “*Müşriklerin, Hz. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları*”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.

Şeyda Önal, “*Kur'an-ı Kerim'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Ahmet Demirci” *Kur'an'a Göre Din Eğitiminde Şirk Kavramı*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

İrfan Eybil, “*Sıddık Hasan Han'a Göre Tevhid ve Şirk*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.

İbrahim Demirel, “*Sebe Suresi Bağlamında Tevhid ve Şirk*”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2017.

Şirk bağlamında ele alınan Tanrı tasavvuru konusunda yazılmış eserler vardır. 2005 yılında Abdülhamit Sinanoğlu tarafından “*Kelam tarihinde Tanrı tasavvurları*” ve Ahmet Ceylan tarafından “*Deistik Tanrı tasavvuru ve hayata yansımaları*” adlı eserler, 2006 yılında Ali Kuşat tarafından “*Ergenlerde Tanrı tasavvuru*” adlı eser, 2007 yılında Murat Yıldız tarafından “*Çocuklarda Tanrı tasavvuru gelişimi*”, Fatma Gündüz

tarafından “Okulöncesi Dönem Çocuklarda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım” 2011 yılında Ali Ulvi Mehmedoğlu tarafından “Tanrı Tasavvurları”, Mehmet Evkuran tarafından “Kur’an’da ve İslam geleneğinde Tanrı tasavvuru” adlı eserler yayınlanmıştır.

Ayrıca psikolojik ve sosyolojik açıdan konu edildiği eserler sayıca çok az olmasına rağmen yine de önemli çalışmalar vardır. Hamdi Kalyoncu’ya ait “Yeryüzü Tanrıları” “Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi” ve “Liderlere Tapınma Psikolojisi” adlı eserler bu alanda yazılmış önemli çalışmalardır.

Son olarak araştırmamızın yazılması esnasında yayınlanan Feride Gürkan’a ait “Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrik’in Psikolojisi” (2017) adlı yüksek lisans tezi “köklü bir tarihe sahip olan şirkin ve müşrikin psikolojisini âyet ve hadislerin ışığında, onların yönlendirmesiyle araştırmayı” konu edinmiştir. Bu araştırmada şirkin psikoloji temellerini;

- a) Farkındalık eksikliği
- b) Uzak ve ulaşılamaz Allah tasavvuru
- c) Antropomorfik Tanrı Tasavvuru
- d) Yüceltme olgusu
- e) Allah’ın fiillerini yaratılmışlara atfetme
- f) Kolaycılık
- g) Kendilerini üstün görme
- h) Atalar kültürü ve geleneğe uyma davranışı başlıkları altında incelenmiştir.

Araştırmada; Allah’ın ulaşılamaz, üstün, güçlü ama uzak olduğu algısı insanların zihinlerinde oluşturdukları, temelleri çocukluğa dayanan Tanrı tasavvurlarındaki sorundan kaynaklı olduğu ve bu henoteist⁷ algının şirkin temel belirleyici unsuru olduğu sonucuna varılmıştır.⁸

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şirk ve müşrik kavramları, Kur’an’a göre müşrikin özellikleri, şirke giden sebepler ve şirk koşma şekilleri ele alınırken, cahiliyede ve diğer dinlerdeki şirkin durumu incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde psikolojide yer alan bazı düşünürlerin Tanrı ve din hakkında ki görüşleri incelenerek konu

⁷ Henoteizm, din ve felsefede, Max Müller tarafından çıkarılmış, bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların varlığını da kabullenmeyi tanımlar.

⁸ Feride Gürkan, *Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrik’in Psikolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2017, 91.

ile bağlantılı yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise şirkin psikolojik-sosyolojik yapısı incelenmiştir. Ayrıca şirkin bireysel, toplumsal ve dini yapısının yansımaları çalışmanın kapsamıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'A VE DİĞER İNANÇLARA GÖRE ŞİRKİN PSİKOLOJİK YANSIMALARI

1.1. ŞİRK KAVRAMI

Şirk kelimesinin Allah (c.c.)'ı inkârdan başlayarak amellerde gösteriş yapmaya kadar uzanan geniş bir anlamı vardır.⁹ İbn Faris, ş-r-k maddesinin farklı anlamlar içeren biri şirket ve diğeri de şerek olmak üzere iki kök yapıya (asi) vücut verdiğini belirtmektedir. Buna göre şirket kökü, bir şeyin iki kişiye birlikte ait olmasına ve birinin ona tek başına sahip olmamasına delalet etmektedir. İki şey (daha fazla da olabilir) arasındaki ortaklığın aynı ya da manevi olması arasında fark bulunmamaktadır. Nitekim aynı köke bağlı olarak şirk kelimesi dilde hisse ve nasip, yani pay anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Şirk kavramı Kur'an'da ş-r-k kökünden isim ve fiil olarak çeşitli kalıplarda, yüz elli bir ayette geçmektedir. Bunların bazıları, cansız varlıkların, bazıları varlıkların ortaklığını ifade ederken, bazıları da ticari ortaklıkları ifade etmektedir. Şirki yok edip tevhide yerleştirmeyi anlatan yaklaşık sekiz yüz ayet, siyak ve sibakları ile birlikte iki bin civarındadır. Aslında Kur'an, geçmiş kavimlerin kıssalarıyla birlikte tamamen bir tevhit dersi vermektedir.¹¹

Kur'an-ı Kerim'de şirk kelimesi ve türevlerinin üç tür anlamı içerecek biçimde kullanıldığı görülmektedir.

1.1.1. Allah'a Ortak Koşmak

Şirk "şerike" filinden türetilmiştir. "Ortak koştı" manasındadır. Sözlükte, "ortak koşmak" anlamına gelir.¹² Müşrik, "Allah'a küfreden, O'na ortak koşan ve O'nu inkâr

⁹ Yahya Şami, eş-Şirkü'l-Cahili ve Alihetü'l-Arabi'l-Ma'bude Kable'l-İslam, Beyrut, Daru'lFikri'l-Arabi, 1993, s.27 (detaylı bilgi için bkz. Bulut, 13.)

¹⁰ İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed.b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekaylsi-Luğa*, I-VI, Tahkik: Abdusselam M. Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut ty., III, 265.

¹¹ Ahmet Demirci, *Kur'an'a Göre Din Eğitiminde Şirk Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011,131.

¹² Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, 2011.

eden" kimsedir.¹³ Kur'an-ı Kerim'de değişik şekillerde kırk dokuz kez geçen “müşrik” kelimesi putperestler için kullanılır. Ayrıca müşriklerin çeşitli özellikleri pek çok ayette anlatılmış ve apaçık Allah'a ortak koşan, Allah'ın ardından başka Tanrı ya da Tanrılara yer verip, sonsuz Tanrıya inanan, onları Allah'a ortak denk tutan; şirki din olarak kabul eden, putlara tapan Arap müşrikleri (putperestler) anlamında kullanılmıştır.¹⁴ İslam kültüründe şirk tevhit kelimesinin zıddı olarak ifade edilmiştir. Tevhit, Allah'ın dışında başka ilahları reddetmek anlamına geldiğine göre, şirkin ilk ve temel anlamı Allah'a inanmakla beraber, diğer ilahlara inanarak Allah'a denk tutmaktır.¹⁵ Allah'a şirk koşmak başka varlıklara Tanrılık nispet etmek (uluhiyette şirk), Allah'tan başka zorunlu varlıkların da bulunduğunu kabul etmek (vucub-i vücudda şirk), evrenin idaresinde başka varlıkların da etkin olduğunu ileri sürmek (tedbirde şirk), başka varlıklara da ibadet edilebileceğini benimsemek (ibadette şirk)¹⁶ ya da Allah'ın bir olduğunu reddetmek (aded/sayı bakımından şirk), başka varlıkları mertebe bakımından Allah'a denk tutmak (mertebe bakımından şirk), evrenin yaratılış ve idaresinde başka varlıkların da pay sahibi olduğunu kabul etmek (amel ve te'sir bakımından şirk) ve Allah'a evlat ve eş nisbet etmek (nispette şirk) suretiyle gerçekleştirilir.¹⁷ Kur'an-ı Kerim şirk kelimesini ve türevlerini bir inanç biçimine gönderme yaptığı kavramsal içerikte, yani başka varlıkları Allah'a ortak koşma anlamında kullanmaktadır. Bunun en açık örneği "*Onların çoğunluğu Allah'a ancak şirk (ortak) koşarak iman ederler*" ayetidir.¹⁸ Şirk kelimesi bu anlamıyla tevhidin karşıtıdır. Kavramsal olarak küfürle birlikte Allah'a ortak koşma eyleminin ayrıca ve sıkça vurgulanmasının nedenini, öncelikle, Kur'an'ın ilk muhataplarının müşrikler oluşunda aramamız gerekir. Diğer bir neden ise, zikredilen ayetin de açıkça ifade ettiği gibi insanların çoğunluğunun salt bir inkâr değil, şirk içinde olmalarıdır.¹⁹

¹³ Mütercim Ahmed Âsım., *El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît*, (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

¹⁴ Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ Kefevî, *Kulliyât*, el-Matbatu'l-Amire, 1287, 390; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, (Çev.: Beyza Düşüngen), Ankara 1969. I 363; İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn Muhammed, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiye, Beyrut, 1412, 259.

¹⁵ Firûzâbâdî, Necmuddîn Muhammed b. Yahyâ, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Mısır 1301, III. 308

¹⁶ Muhammed Ali et-Tehanevi, *Keşşafu Istilahatil-Funun*, 1-11, Tahkik: Ali Dahruc, Mektebetu Lubnan Naşirun, Beyrut 1996, I, 1021.

¹⁷ Tehanevi, M. A., *Keşşafu Istilahatil-Funun*, 1-11, (Tahkik: Ali Dahruc), Mektebetu Lubnan Naşirun, Beyrut 1996, 1023.

¹⁸ Yusuf 12/106. (Ayrıca bkz. Ra' d 13/36; Kehf 18/ 38, 42; Gafır 40/42; Cinn 72/20 ve diğerleri.)

¹⁹ Talip Türcan, “Klasik İslâm Hukuk Doktrininde Şirk Kavramının Algılanma Biçimi ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt 5, sayı 14, (Eylül-Aralık 2002),19

1.1.2. Şirk ve Küfür

Şirk terimi geniş anlamda kullanıldığında küfür kavramına denk düşmektedir. Bu durumda müşrik, Müslüman olmayan kimse (kâfir) anlamına gelmektedir. Şirk terimi dar anlamda kullanıldığında ise, kitabi olmayan her türlü inanç ya da inançsızlık kastedilmektedir. Belirtilen kavramsal içeriğe göre müşrik tabiri, ehl-i kitab dışında kalan gayr-i müslimleri göstermektedir. Yani, klasik doktrinde müşrik kelimesi dar anlamda kullanıldığında kitabi olmayan gayr-i müslim demektir.²⁰ Kur'an-ı Kerim küfür kelimesini şirk kelimesi ile aynı anlamda kullanmaktadır. "*Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah (c.c.)'a mahsustur. (Bunca ayet ve delillerden) sonra kafir olanlar (hâlâ putları) Rableri ile denk tutuyorlar.*"²¹ Küfür kelimesi ıstılahta: "Hz. Peygamberi Allah (c.c.)'tan getirdiği sabit olan hususlarda yalanlayıp, dinimizde tevâtürle bize ulaşan esaslardan birini veya birkaçını inkâr etmek" anlamına gelmektedir.²² Kur'an'ın mesellerinden birisi²³, bir inananın mala mülke, çoluk çocuğa güvenmenin de küfür olduğunu öğretmesidir. Çünkü o, yaratılanları Allah'a eş tutarak onun egemenliğini reddetmiştir. Yaratıklara bu tür güven, gerçekte kelimenin asıl anlamıyla bir ortak koşma (şirk) şeklidir. Son ayet, Allah'tan daha çok insanlara güvenen bir kişinin "*herhangi bir şeyi (evlat/ar ve servet) Rabbine ortak koşmasına*" pişman olduğunu göstermektedir.²⁴

1.1.3. Müşrik

Allah'a ortak koşana "müşrik" , bu inanç sistemine de "müşriklik" denir.²⁵ Kimi ayetlerde birer ayrı inanç grubu teşkil eden diğer topluluklarla birlikte ve onlardan ayrı bir topluluk olarak müşrikler de sayılmaktadır. "*İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve Allah'a şirk koşanlara gelince; kuşkusuz ki Allah kıyamet*

²⁰ Türcan, 33.

²¹ En'am, 6/1.

²² Ebu Hamid Gazali, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*, (Çeviren: Ahmet Turan Arslan), Risale Yayınları, İstanbul, 1992, 151. (Bulut, 14.)

²³ Kehf, 18/32-43.

²⁴ Thomas J. O'shaughnessy S.J., (Çeviren: Ömer Kara), "Allah'a Yabancılaşma: Şirk", *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Aralık 1998, 367.

²⁵ Muhsin Demirci, M., *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003, 34.

*gününde onlar arasında hüküm edecektir. Allah her şeyi muhakkak surette görüp bilmektedir*²⁶.” ayetinde müşrikler ayrı ve belli bir topluluk olarak zikredilmiştir.

Müşriklik zahiri ve hakiki anlamda ikiye ayrılır. Zahiri anlamda şirk açıktan açığa Allah' a ortak koşan, birden fazla ilah kabul edendir. Bu anlamda Ehl-i Kitap müşrik değildir. Hakiki anlamda ise tevhit ve İslam'ı kabul etmeyendir. Bu anlamda Ehl-i Kitap'ı müşrik olarak görür. Kur' an ayetlerinden hareketle, Ehl-i Kitap kabul edilenlerin inanç esaslarında şirk izleri görülür.²⁷ İnsanların prestijini veya diğer bazı şahsi üstünlük kazanmak adına yapılan iyi işler, şirkin bir çeşididir. Çünkü fail, böyle bir saygınlık ve kazancı Allah ile özdeş tutup, bunu sadece Allah'ı memnun etme isteğinin karşısına koymaktadır.²⁸

Büyük şirk bilinçli ve şuurlu olarak yapılan açık ve sayısal bakımdan ortak tanımdır. Böyle bir insan Allah (c.c.)’tan başka ilahlara ibadet eder, dua eder ve onların şefaatlerini talep eder. Tıpkı Allah (c.c.)’tan istediği gibi onlardan ister ve Allah (c.c.)’ı sever gibi onları sever. Kuşkusuz böyle bir kimsenin Allah’ın sonsuz rahmetinden yararlanmaya hakkı yoktur. Zira O, böyle yapmakla yaratıcının gücünün niteliklerini başka varlıklara da vermektedir. Dolayısıyla yardımı Allah (c.c.)’tan değil, ortak koştuğu varlıklardan beklemelidir.²⁹

*“De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O’na yönelin ve O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay hâline! Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar ahireti de inkâr ederler.”*³⁰ gibi bir ayet, özellikle de "zekât vermeyen ve ahireti inkâr eden o müşriklerin vay haline" bölümü, tamahkarlığı³¹ küfür ve şirkle birleştirmektedir. Bu, zekât vermeyi reddetmeyi putperestlik olarak gören rabbinic (haham) yazarlarının suçlamasını hatırlatmaktadır.³²

²⁶ Hacc 22/17. Ayrıca bkz. Bakara 2/96; Al-i İmran 3/186; Maide 5/82; En'am 6/137; Tevbe 9/5, 6, 7, 36, 113 ve diğerleri.

²⁷ Remzi Kaya, “Vahiy Öncesi Hicaz’da müşrik Arapların inanç esasları”, (8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı, (İstanbul- 2011), 124; İsmail Yılmaz, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Şirk’in Sebepleri ve Çeşitleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, 15.

²⁸ Thomas and O’shaughnessy, 371.

²⁹ Bulut, 20.

³⁰ Fussilet, 41/6-7.

³¹ Mal edinme tutkusu, açgözlülük

³² Thomas and O’shaughnessy, 369.

Şirk kimyasal bir bileşime benzemektedir. Bu bileşimin unsurları, akli kullanmama, cehalet, delilden anlamamadır. Bunları bir araya getirince şirk denen kimyasal bileşim meydana gelmektedir. Bileşim sadece maddi elementlerde değil, manevi elementlerde de oluşur. İşte, biraz akılsızlık, kıt düşünce, biraz bilgisizlik, biraz da delilden anlamama olarak şeytanın laboratuvarında bileşim haline getirirseniz şirk meydana gelir.³³ Ayrıca şirk, insanın beklentileriyle, arzularıyla, umutlarıyla, korkularıyla, endişeleriyle, sevgi, zevk ve heyecanı, alışkanlıkları gibi tüm kişilik özellikleri ile yakından ilişki içindedir.³⁴

1.2. CAHİLİYEDE ŞİRK

1.2.1. Cahiliye Kavramı

Cahiliye kelimesi, “Cehl” kökünden türetilmiş olup, eski sözlüklerde ilmin zıddı, bilgisizlik anlamında kullanılmıştır.³⁵ Bu, tarihsel olarak Risalet dönemine ait bir terimdir³⁶ ve Kur’an tarafından kavramlaştırılmıştır. “Cahiliye”, Risalet dönemi öncesindeki Arap toplumunun yaşam tarzına işaret etmektedir.³⁷

Şirkin, Kur’an ayetlerinde en açık örneğinin bulunduğu grup müşrik toplum olup bu toplumun yaşadığı çağı içeren cahiliye dönemidir. Zira o dönem İslam’ın olmadığı yahut yaşanmadığı insanlık dışı bir dönemin genel adıdır. Hz. Peygamber bu dönemi İslam öncesi bir dönemle sınırlı bırakmamış aksine her zaman ortaya çıkabilecek toplumsal ve dolayısıyla kişisel bir olgu olarak görmüştür.

Tarihsel anlamının dışında “Cahiliye” kavramının "hilm"’in zıddı olduğu, dolayısıyla hilimsiz bir yaşam anlayışının hâkim olduğu dönem olarak anlaşılması mümkündür.³⁸ Ignác Goldziher, Cahiliyeyi “barbarlık-vahşet dönemi” olarak anlamış ve

³³ Bayraktar Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, 59.

³⁴ Kalyoncu, 29.

³⁵ İbn Manzur, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Mearif, Kahire 1979, “cehl” md.

³⁶ Afife Abdurrahman, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984, 15.

³⁷ Mustafa Fayda, “Cahiliye”, DİA, İstanbul 1993, VII, 17.

³⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'anda Allah ve İnsan*, (Çeviren: Süleyman Ateş), Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, 192; Cafer Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 13.

öyle tercüme etmiştir.³⁹ Hz. Muhammed'in İslâm'ı barbarlığın zıddı olarak açıklamış olduğunu hatırlatır ve bu anlamdaki cahiliyenin gerçek karşınının hilim⁴⁰ olduğunu belirtir. Buna göre halîm kişi, günümüzde “medenî insan” diye isimlendirilen kişidir. Bunun zıddı olan cahil ise “azgın, arzularının esiri, hayvanî içgüdülerinin peşinden giden, vahşi, şiddet yanlısı ve aceleci bir karaktere sahip” yani barbar olan kimsedir. Bu anlamdaki Cahiliye, barbarlık ve vahşetin hüküm sürdüğü döneme denilmiştir. Cahiliye devri Arapları Allah'ı hakkıyla bilmedikleri, Allah'a şüphe etmeden ve şirk koşmadan iman etmedikleri gerek kişisel gerekse sosyal hayat itibarıyla bilgiden, düzenden, barıştan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten uzak bir hayat yaşadıkları için bu döneme Câhiliye denilmiştir.⁴¹

Bütün put sevenler, her zorlu veya sevinçli durum ve günlerinde birlik ve beraberliklerini kuvvetlendirmek için putlarının etrafında toplanırlardı. Hz. İbrahim kavmine "*Siz dünya hayatında sevgi ve dostluk olsun diye Allah'ı bırakıp birtakım heykel putlar edindiniz*"⁴² demişti. Hz. Peygamber (s.a.v.), müşrik Arapları Allah'ın birliğine ve O'na ibadete çağırdığı zaman, onların ileri gelenleri "*Yürüyün put ilahlarınıza onlara bağlılıkta (Mekke putçu kalacaktır diye) direnin*"⁴³ demişti. Putların yanında yer alıp onlara sığınarak yapılan her eylemin arkasında, ideolojik bir yapılanma ve bu yapılanma ise Allah'ın hüküm ve hâkimiyetini dışlamanın örtülü göstergesi vardır.⁴⁴

Cahiliye dönemindeki bireylerin tabiat ve karakterlerini etkileyen faktörler arasında kuraklık, aşırı sıcak, şiddetli soğuk ile hayatın odağında yer alan uçsuz bucaksız çölün önemli bir yeri vardır. Özellikle çöl iklimi, Cahiliye Arap'ının yaşantısında, karakterinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Her şeyden önce çöl, Cahiliye bireylerini hareketli olmaya zorlamıştır. Cahiliye Arap'ı dik kafalı, arkadaşı sadece silahı ve devesi olan bir kişi durumundadır. Böylece düşmanlarına korku salmak ve hayatını korumak gibi bir bilinçaltı bilgisi ile yaşamını sürdürmeye gayret etmektedir. Hayatını korumada yahut otlak ve su bulmak için yaptığı seyahatlerinde tek dostu, silahı ve atıdır. Cahiliye

³⁹ Ignac Goldziher, *Muslim Studies*, (Trans. C. R. Barber, S. M. Stern), (Volume One), Chicago 2005, 201-208.

⁴⁰ Metanet, güç, fizikî bütünlük ve sağlık, sükûnet, bağışlama, yumuşak huyluluk, ahlâk ve karakter sağlamlığı, fazla duygusal olmama, ihtiyat ve ılımlılık

⁴¹ Fayda,17.

⁴² Ankebut, 29/25.

⁴³ Sad, 38/6.

⁴⁴ Ankebut, 29/61; Zümer, 39/13.

döneminde güç ve kuvvet olmaksızın yaşamak mümkün değildir. Gücü olmayan bir kabile ya da bireyin saygınlığı söz konusu olamamaktadır. Güç varsa ancak o zaman bireyler ve kabileler arası saygı olabilir. Cahiliye dönemindeki kabilelerin yaşam alanını oluşturan çölde, hayatı düzenleyen, herkesin boyun eğebileceği ve bireysel hak ve hukuku güvenceye alacak güçlü, merkezî bir yönetim yoktu. Kabile yaşantısının belirleyici unsuru olan örf ve adetler, toplumsal hak ve hürriyetleri belirlemişti. Ancak bunlar, sadece bireysel tasarruflarda etkili olmaktadır. Dolayısıyla kabilenin genel ölçülerini aşmamak şartıyla, bedevînin mutlak hürriyeti olup istediğini söyler ve yapabilir durumdaydı. Bedevîler üzerinde kabile kuralları her zaman etkili olamamaktaydı. Kabilenin örfî kurallarına uymayan kimselerin, kabile himayesinden çıkarılmasıyla, çöle açılmak durumunda olanların oluşturdukları gruplar, ticaret ve seyahat hayatının korkulu rüyası haline gelmiştir. Günümüzde bu, eşkıyalar ve onların faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir.⁴⁵

1.2.2. Cahiliye Dönemi ve Din

Cahiliye döneminde Arapların çeşitli inançları vardır, onlardan bazıları Allah'ın birliği ve yaratıcılığını, ölüm ve dirilmeyi, ceza ve mükâfatı bilir; bazıları da Allah'ı kabul edip, elçiyi reddedip, putları bir nevi araç gibi görür ve onlara kurbanlar sunar.⁴⁶ Mekkelilerin kendisi ilahi kaynağa kendilerinin sahip olduklarını iddia ederler. Hz. İbrahim'in çocukları olduklarını bilir ve Hz. İbrahim ismini kendilerine tarihsel bir meşruiyet kaynağı olarak kullanırdılar. Dolayısıyla Mekkeli müşriklere yöneltilen eleştirilerde onların bu mensubiyeti de gündeme getirilir, bu mensubiyetlerine dair kendi tanımlamalarını gözden geçirmeleri istenir. Tevhidi düşünceye çağrı yapılırken de Allah'a, gerçekten onun hak ettiği şekilde inanılması istenmiştir. İbrahim söz konusu edildiğinde müşrik olmadığı,⁴⁷ Haniflerden olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Aslına bakılırsa onun Hanif olarak nitelendirilmesinin altında, Arap toplumundaki Haniflerin kendisini ona nispet etmesinin de bir etkisi olmalıdır.⁴⁸

⁴⁵ Acar, 29.

⁴⁶ Kaya, "Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları", 130.

⁴⁷ Nahl, 16/123.

⁴⁸ Polat, 150.

Cahiliye dönemi Araplarının inancına göre Allah, her şeyi yaratan ve rızıklandıran üstün varlıktır. Bu üstün varlığın sıradan varlıklar olan insanlarla doğrudan ilgilenilmeyecek kadar yüce olduğuna inanırlar. İnsanlar ancak çeşitli araçlar vasıtasıyla ona ulaşır, dua eder veya ona müracaat ederlerdi. İnsanlarla yüce varlık arasında iletişim kuran bu araçlar ikinci dereceden ulûhiyetler olan metafizik varlıklardı. Ayrıca rahipler, kabile reisleri vb. eşraftan güçlü kişiler de buldukları sosyal mevkilerinden dolayı Allah'a daha yakın ve dolayısıyla Allah ile sıradan insanlar arasında aracılık yapma yetkisine sahip kimseler olarak görülürdü.⁴⁹

Putla tapan müşriklerde iki ilah tahayyülü bulunurdu. Birincisi; dünya işlerinde kendilerinde manevi güç olduğuna inanılan, kendilerinden yardım ve şefaahat beklenen cin ve put gibi varlıklar; diğeri her şeyi yaratan yüce varlık olan Allah'tır ve diğeri Allah'a ulaşmada aracı konumundadır. Hicaz yöresinde şirki programlayan toplumun elit tabakasındaki kişilerdir yani toplumun ileri gelenleridir. Kur'an'ın Mele⁵⁰ olarak vasıflandırdığı söz konusu kişiler toplumu istediği gibi yönlendirmekte, her türlü imkâna sahip olmakta, kontrolü ellerinde bulundurdukları için istediklerini, diledikleri gibi yapabilmektedirler. Bunlardan Velit b. Mugire⁵¹ Kur'an'ın ilahi vahiy olduğunu bilmesine rağmen, elit, zengin, şair, hatip, on iki tane oğlunun olması ve halk arasında geniş nüfusa sahip olduğu için içinde bulunduğu durum inkâr etmesini sağlamış, dünya çıkarları için vahiy inkâr etmesi sebebiyle hakkında ayet nazil olarak inkâr sebepleri açıklanmıştır.⁵² Putlar bazı insanlara özellikle din adamı konumundaki kişilere önemli gelir kapısı olmuştur. Onlar için adanan adaklar, hediyeler, ayrılan mallar din adamı görüntüsünde olanlara kazanç kaynağı olmuştur. Hz. Peygamberi ve vahiy kabul etmeleri kazançlarının yok olması demektir. Diğeri taraftan vahiy kabul etmeleri halinde her istediklerini yapmaları engellenmiş olacaktı. Alıştıkları örfler, adaletler, nefis ve şeytani istekleri bitmiş olacaktı ki bu arzularını terk etmek istemezlerdi. Hz. Peygamber vasıtasıyla gönderilen vahye karşı çıkış sebepleri arasında babalarının yanlış inançlarını terk etmek istememeleri vardır. Ayrıca Haşimoğullarına böyle bir nimetin verilmesini

⁴⁹ Şinasi Gündüz, "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri", (*Sempozyum*), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998, 358.

⁵⁰ Mü'minûn, 23/33.

⁵¹ Hz. Peygamber'in ve İslâmiyet'in azılı düşmanlarından biri.

⁵² Müddesir, 74/11-31.

kabullenmekte zorlanmışlardır. Liderlik kaygısı ve ekonomik endişeler gibi birçok sebep zikredilebilir.⁵³

Cahiliye dönemi Araplarının Tanrıları arasında önemli bir yere sahip olan üç Tanrıça yani Lat, Uzza ve Menat, Araplarca *Allah'ın kızları* olarak isimlendirilmekteydi. Bu Tanrıçaların *Allah'ın kızları* diye adlandırılmaları, Araplarca bunların Allah'la doğrudan akrabalık ilişkileri olan varlıklar şeklinde algılanmakta olduğunu gösterebileceği gibi, *Allah'ın kızları* deyimini ilahi varlıklar anlamında da kullanılabilir. Zira herhangi bir talihsizlik ya da kötülüğü ifade etmek için *zamanın kızları* ifadesini kullandıkları gibi, Araplar *Allah'ın kızları* deyimini de yüce Tanrıyla veya Tanrısal âlemle bir ilişkiyi ifade etmek amacıyla "ilahi varlıklar" anlamında kullanmış olabilirler.⁵⁴ Dolayısıyla durumu indirgmeden anlamamız için müşriklerin kendi dillerinde kullandığı tamlamaların ve benzetmelerin konunun uzmanlarınca çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Cahiliye Araplarının tabiatında bulunan kaya, taş gibi bütün doğal maddelerde ilahi ruhun bulunduğu inandıklarını düşünebiliriz. Dolayısıyla Araplar bunlara kaba şekilde Tanrısal birer varlık olarak değil, ulûhiyetin odağı olarak tapılmaktaydılar.⁵⁵ Bir başka ifadeyle cahiliye Arapları; tapınılan ulûhiyetleri sembolize eden bu tabii varlıkları ilgili ulûhiyetin bizzat kendi sureti olarak görmezler, bu taş ve kaya parçalarını Tanrısal varlığın kendisi olarak değerlendirmezler, ancak bunların ilgili Tanrısal gücün ruhunu taşıdığına inandıklarından, ona saygı gösterirlerdi.⁵⁶

Arap paganizminin başka bir dikkat çekici özelliği ise Tanrısal varlıklar adına inşa edilen kutsal yerlerdir. Beyt (ev) adı verilen bu kutsal evler genellikle soyut olarak hayal edilen Tanrısal gücün bir bakıma hulul ettiği mekânlar kabul edilir ve dolayısıyla buralara büyük kutsiyet ve önem atfedilirdi. Çeşitli ulûhiyetler adına bina edilen bu kutsal evler yalnızca ilgili Tanrı ya da Tanrıçanın kültürünü değil, diğer Tanrısal varlıkları temsil eden birçok kültürün de merkezini teşkil ederdi. Bu nedenle bu evler içinde veya çevresinde bazen yüzlerce put bir arada bulundurulur ve bunlara kurbanlar sunulurdu.⁵⁷

⁵³ Kaya, "Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları", 135.

⁵⁴ K. Armstrong, A. *History of God*, Mandarin Paperbacks, London 1995, 172. A. Allouche, *Arabian Religions*, Encyclopaedia of Religion, (ed. M. Eliade), I, 364. (Gündüz, 359.)

⁵⁵ Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araplarının İlahları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, 26.

⁵⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", *İslâmi Araştırmalar*, I, 1986, 28.

⁵⁷ Gündüz, 360.

Cahiliye müşriklerinin ilahları, tabiat yasalarına göre düzeni kurmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Cahiliye düşüncesine göre savaşmak ve başkasını yaşatmamak tabiat kurallarına uygun olduğu için adalettir.⁵⁸ Cahiliye dönemi insanları, eşit haklara sahipti. Saygı görmek, ancak kabile bireyinin kabileye kazandırdıkları ile mümkündü. Bedevî hayat süren kişi, kabilesine aşırı derecede düşkündür ve kabilesinin şan-şerefini yükseltmek için hiçbir şeyden kaçınmazdı. Cahiliye bedevîsi şan ve şöhrete, ikram ve izzete önem vermekteydi. Bu nedenle cömertlik konusunda fedakârlıktan kaçınmamıştır. Misafire, yolcuya ikram, onun övgüye mazhar olmasını temin ettiği için önemlidir. Böylece şairlerce övülerek gücüne güç katma amacı, her zaman bilinçaltında var olmuştur. Cahiliye dönemindeki bedevînin dünyasında kadın, dışarıya karşı korunması gereken bir şeref, kınanma ve namus konusudur. Kadın yüzünden savaşlar yapılabilir. Buna göre kadının esir düşmesi, esir alanlar için bir övgü, esir alınanlar için ise bir ayıp ve kınanma konusudur. Buna ilaveten su kıtlığı, aşırı sıcak, yolculuğun son derece meşakkatli olması, kıtlıklar, bedevî dünyasının düşmanı durumundadır. Bütün bunların yanında bir de Cahiliye Araplarının karşısına, kendi arasında antlaşmalı düşmanlar çıkınca yabancıların boyunduruğu altına girmekte de bir sakınca görmemektedir. Cahiliye dönemindeki bedevîlerin, her zaman savaşı isteyen bir özellikte olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Özellikle savaşın zararını bilen bilge kimseler ve bilge şairlerin, savaşın engellenmesi için bir çaba içinde oldukları da görülmektedir.⁵⁹ Sonuç olarak Hz. Peygamber Cahiliyeyi geçmişte kalmış bir dönem olarak görmeden, her fırsatta tekrar ortaya çıkacağına dikkat çekerek, bu yönde tüm inananlara sürekli tavsiyelerde bulunmuştur.⁶⁰

1.3. DİNLERDE ŞİRK ANLAYIŞI

Şirk koşmanın, insanlık tarihinde ne zaman ve nasıl başladığı konusu oldukça karanlıktır. Bu konuda iki görüş mevcuttur.

a) Fazla rağbet görmemesine karşılık, bazı nakillere göre, Putperestlik ilk olarak, Âdem'in oğlu Şit'in evlatları zamanında ortaya çıkmıştır. Önceden dini bütün bir hayat yaşayan salih kimselerin hatıralarını saklamak amacıyla, önce heykelleri yapılmış, bu

⁵⁸ Fayda, 18.

⁵⁹ Acar, 31.

⁶⁰ Fayda, 18.

heykellere gösterilen tazim ve hürmet, sonraki nesillerde, onlara tapınarak ibadet etme şekline dönüşmüştür. Putlara tapma inancı Müşrik Araplarla sınırlı değildir. Öyle ki Hz. Âdem'in ölümünden sonra Hz. Âdem'in torunları yani Şit'in oğulları dedelerini Hindistan'da ilk indiği yerdeki mağaraya götürüp gömerler. Söz konusu yerler yeryüzünün en verimli yerleridir. Hz. Âdem'in torunları zaman zaman dedelerinin mezarının başına gidip saygı göstererek, kabirden rahmet dilerlerdi. Hz. Âdem'in diğer oğlu olan Kabil'in oğullarından biri, “Ey Kabil oğulları Şit'in oğullarının ibadet ettikleri bir yerleri var. Onun etrafında dönüyorlar, ona saygı gösteriyorlar, sizin böyle bir yeriniz yok.” derdi. Sonra Kabil'in oğlu bir put yapar ve ona saygı göstermelerini ister. İlk yapılan put'un bu olduğu kabul edilir. Bu yanlışlığa daha sonra Nuh kavmi ve ardından Hz. İbrahim kavmi düşer. Hz. İsmail'in halkının puta tapması Mekke' den başka yere gittiklerinde Kâbe'nin hasretinden dolayı oradan yanlarına bir taş alırlar güya Kâbe'ye saygı gösterdiklerini sanarak o taşta hürmet göstermeleriyle başladığı kabul edilir.⁶¹

b) İbn Abbas'tan gelen bir rivayet ise, dindeki ilk ihtilaflar ve putperestlik, Hz. Nuh zamanında ortaya çıkmıştır. Âdem ile Nuh arasında on nesil geçmiş hepsi de hidayet üzere yaşamışlardır. Sonra ihtilaf etmişler, bu sebeple de Allah müjdecisi ve uyarıcı olarak peygamberlerini ardı sıra göndermiştir. Böylece putperestliğin menşei bu devirde ortaya çıktığı ve salih kişilerin heykellerinin daha sonra ibadet edilmeye vesile kılındığı şeklinde açıklanmıştır.⁶²

Esasında bütün eski toplumlarda insan toplulukları “dini bir motife dayalı” ortak bir coşku ve söylem üzerinedir. Eski insanlar tüm dönemlerde ve tüm düşüncelerinde mütedeyyin bir kişi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu nedenle din dışılık meselesi Allah'ı tanımayan, metafiziğe ve ahirete inanmayan ve yeryüzünde bir ya da birkaç Tanrının varlığını lüzumsuz gören bir düşünce değildi. Zira bütün insanlar genel olarak bu konularda aynı düşünüyordu. Ne İslam dininde ne de geçmişte ve dinlerin herhangi birisinde inançsızlığa (küfre) dinsizlik manası verilmemiştir. Zira din dışılık (dinsizlik) diye bir şey yoktur. Bu nedenle küfrün kendisi bir dindir. Aynen bir dinin, başka bir dini inançsız olarak görmesi gibi; küfür dini de kendisini küfürle itham eden hak dinin küfür

⁶¹ İbnu'l-Kelbi, *Kitabul-Esnam*, (Çev.: Beyza Düşüngen) Ankara 1969, 26. (detaylı bilgi için bkz: Kaya, “Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları”, 125.)

⁶² Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi: 8/438-439. Buhari, *K.Tefsir el-Kur'an*, Sure: 71, bab: 1 (Demirci, 26.)

dini olduğuna inanmaktaydı. Bu yüzden tarih boyunca ne zaman bir elçi veya dini bir hareket ortaya çıkmışsa, ilk önce mevcut dini yapıya karşı çıkmıştır. Kısacası küfür kavramı; din gerçeğinin üzerini, dinsizlik vasıtasıyla kapamak değil; bundan başka din gerçeğinin üzerini, başka bir din ile örtmektir. Müşrik Allah'a inanmayan değil, dindar ve dini bir şahsiyettir. Bu sebepten şirk bir din biçimidir ve beşeriyet tarihinin en eski dini olarak görülmüştür. Totemcilik veya puta tapmak şirkin aynısı değil, şirk dininin özel şekillerindedir.⁶³

1.3.1. Tanrı Tasavvuru

Tanrı tasavvuru (god images/representation); bireyin, Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir. Kendilik tasarımıımızın Tanrı algısını inşa etmesidir. Bireylerin küçük yaşlarından itibaren zeka gelişimlerine, edinmiş oldukları bilgi ve yaşantılarına, yetişme ve düşünüş tarzlarına ve bağlı oldukları dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları, biçimlendirmeleri ve anlamlandırmasına denir.⁶⁴

Şirk inancı, Tanrı kavramı ve tasavvuru ile yakından ilgilidir. Tanrı Tasavvuru kavramı, bir bireyin kişisel dindarlığının gelişmesinde büyük dinlerde en merkezi kavramdır.⁶⁵ Tanrı kavramı bilişsel ve teolojik Tanrı anlayışına göndermelerde bulunmakta iken Tanrı Tasavvuru bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesini ifade etmektedir.⁶⁶ Tanrı tasavvuru analitik düşünceye göre bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir. Birey zihinsel bir fikre, hisse ya da içeriğe atıfta bulunmamakta, insanın sembolize etme kapasitesi sayesinde Tanrı adı altında birleştirilmiş olan yaşantıların tümüne atıfta bulunmaktadır.⁶⁷ İlahi dinlerde Tanrı tasavvuru vahiy vasıtasıyla Allah tarafından oluşturulur. Fakat tasarımların vahiy ile aynı olup olmadığı üzerinde tartışıla gelen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı akıl ile kavranabilen bir varlık olmadığı gibi, insan da sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik etmenlere bağlı karmaşık bir yapıya sahiptir.⁶⁸ Tanrı tasavvuru ile ilgili kuramları iki

⁶³ Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, (5. Baskı), FCR Yayın, Ankara 2014, 17.

⁶⁴ Muhammed Kızılgöçer, "Din Psikolojisinin 100'ü" Otto Yayınları, Ankara 2017, 26.

⁶⁵ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 2006, 39.

⁶⁶ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011, 29.

⁶⁷ Mehmedoğlu, 16.

⁶⁸ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 1998, 11.

başlık altında toplamak mümkündür. Tanrı tasavvurunun gelişiminin bilişsel sınırlarla ilgili olduğunu savunan bilişsel kuramlar; kişilik özellikleri ile eğilimlerini ve kişinin başkaları ile ilişkisi üzerine açıklamalarda bulunan ilişki kuramlardır.⁶⁹

Kişinin Tanrı tasavvurunun oluşumu ve kaynağına dair birçok çalışma yapılmakla birlikte en etkili olan ve tartışılan görüş Freud tarafından ortaya atılmıştır. Dinî ve Tanrı'yı bir yanılsama olarak gören Freud'a göre çocukken insanın aciz kalıp korktuğu şeylere karşı ihtiyaç duyduğu yardım eden güçlü bir baba figürü vardır. Ona göre Tanrı çocukluktaki çaresizliği gideren güçlü baba imgesinin yetişkinlikte bir yanılsama⁷⁰ olarak devam ettirilmesinden ibarettir. Freud'un Tanrı tasavvuru önermelerinden biri kişinin biyolojik babası ile kutsal baba arasında ilişki kurmasıdır.⁷¹ Allah inancının ve tasavvurunun oluşmasında "baba" imajının oynadığı role vurgu yapılmaktadır. Fakat daha sonra yapılan araştırmalarda baba vasıfları kadar anne vasıflarının da etkili olduğu görülmüştür.⁷²

Freud'un öğrencisi olan Jung zamanla bazı konularda ondan farklı görüşler ortaya koyarak Psikanalitik isimli akımın öncüsü olmuştur. Jung'un Freud'dan farklı düşündüğü konulardan biri de Din ve Tanrı konusudur. Jung Tanrı kavramını açıklarken arketip kavramından yararlanır ve Tanrı kavramına yönelik önermesini oluştururken de Tanrı'nın bir arketip olduğunu söyler.⁷³ Ona göre Tanrı arketipi bilinçdışından bilince ulaşarak kendini kabul ettirir ve insanın davranışlarına yön verir.⁷⁴

Eric Fromm'un düşüncesinde Tanrı kavramına yer yoktur. O aşkın olan bir Tanrı kavramı ve fikrine karşı çıkar. Ona göre önemli olan dine geri dönmek ya da Tanrı'ya inanmak değil sevgiyi yaşamak ve doğru düşünmektir.⁷⁵ Fromm'a göre dinlerin temel görevi insanın gelişimini desteklemektir. Bu sebeple önemli olan kişinin hangi dine inandığı değil sevgiyi yaşaması ve doğru düşünebilmeleridir. Bu şekilde yaşayan bir insanın bağlı olduğu din ve semboller ikinci derecede önemlidir. Fromm insanın dışında

⁶⁹ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir, İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007,15.

⁷⁰ Ana Maria Rizzuto, "Object Relations and the Formation of the Image of God", *British Journal of Medical Psychology*, 1974, 83-99.

⁷¹ Yıldız, 15.

⁷² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2008, 262.

⁷³ Cihad Kısa, *Carl Gustav Jung'da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir 2005, 50.

⁷⁴ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, 51.

⁷⁵ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, (Çev: Şükrü Alpagut), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1990, 20.

onu aşan ruhsal bir geçekliğin olmadığını söyleyerek din ve Tanrı'nın objektif varlığını reddetmektedir.⁷⁶

1.3.2. Tanrının Varlığına İlişkin Farklı Yaklaşımlar

Teizm genellikle, âlemin yaratıcı sebebi olan, varlığı mutlak bir Tanrı inancını savunan felsefî düşünceyi ifade eder; bu düşünceyi benimseyene teist denir. Teizm öncelikle Tanrı'nın var olduğuna inanmak ve bu inancı bir şekilde savunmaktır. Bu tavrın arkasında, maddî dünyanın ötesinde aşkın bir varlığın mevcudiyetini ve O'nun kutsallığını kabul etme düşüncesi yatmaktadır. Teizm bilinçli şekilde Tanrı'nın varlığına inanmanın yanında O'nun aşkınlığını, yaratıcılığını, zâtiyet ve şahsiyetini yani gerçek, şuurlu ve iradeli bir varlık olduğunu kabul etmektir.⁷⁷

Ateizm (ilhad) yaratıcıya inanmama anlamına gelir. Diğer bir deyişle ateizm, bir anlamda teizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ateizmin tanımlanması ve anlaşılması büyük ölçüde teizmin ne olduğunun bilinmesiyle mümkündür. Çünkü ateizmin reddettiği Tanrı öncelikle teizmin Tanrı kavramıdır.⁷⁸ Ateizm, Allah'ın varlığını ve birliğini dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak manasında kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de fiil ve mastar halinde geçtiği dört ayette, "Allah'ın isimlerini tahrif ve tağyir ederek O'nu inkâra kalkışmak, Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğine inanmamak ve onu başka birine nispet etmek, haktan sapmak, ayetleri yalanlamak, sapıkça tevil ve tahrif etmek" şeklinde özetlenebilecek bir manada kullanılmıştır.⁷⁹

İnsan aklının Tanrı ve evren hakkındaki mutlak gerçeği bilemeyeceğini ileri süren felsefî akım, agnostisizmdir.⁸⁰ Türkçe 'de bilinmezlik şeklinde karşılanan agnostisizm, XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca bir Tanrının var olup olmadığının bilinemeyeceği iddiası etrafındaki görüşleri ifade etmek üzere yaygınlık kazanmıştır.⁸¹ Agnostik, ateist değildir. Ateist, Tanrının varlığını inkâr ederken; agnostik O'nun varlığı

⁷⁶ Ayten, 107-108.

⁷⁷ Aydın Topaloğlu, "Teizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul 2001, 332-334.

⁷⁸ Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm / Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları*, Furkan Yayınları, 2001, 15.

⁷⁹ Mustafa Sinanoğlu, "İlhad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, İstanbul 200, 96-98.

⁸⁰ Emre Dorman, *Modern Bilim "Tanrı Var" Evrenin ve Yaşamın Oluşumundaki Hassas Ayarlar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011, 18.

⁸¹ İlhan Kutluer, "İlhad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, İstanbul 2000, 93-96.

ya da yokluğunun bilinemeyeceği, akıl yoluyla varlığının ispat ya da inkâr edilemeyeceği ve O'nun hakkında mutlak bilgi edinmenin imkânsız olduğu görüşündedir.⁸²

Tanrının varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabîî din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkâr eden felsefî ekol olan deizm, yaradancılık olarak da adlandırılır.⁸³ Deizm, doğru dinin ‘doğal din’ olduğunu savunan görüş olarak da tarif edilir. Pek çok deist kurgulanmış olduğuna inandıkları vahyedilmiş dinleri reddeder. Özel bir vahye ihtiyaç duymayan deist anlayışa göre doğru din, her zaman ve her yerde aynı olan insan doğası ve aklının evrenselliğine dayalı dindir. Bu deistler, Hristiyanlık ve İslâm gibi geleneksel dinlerin, her şeye inanma safdilliğinden, politik tahakkümden ve din adamı sınıfının işlerinden kaynaklandığına inanırlar.⁸⁴

Panteizm Tanrı-âlem ikiliğini kaldıran, Tanrının her şeyi ihtiva ettiğini, dolayısıyla ne tabiatın ne de insanın müstakil varlıklar gibi görülebileceği, onların sadece ilâhî varlığın farklı tarzlardaki açılımlarından ibaret olduğunu ileri süren dinî ve felsefî bir doktrindir.⁸⁵ Panenteizm ise Tanrı ile âlemi bir ve aynı saymamaktadır. Henüz oluşmakta olan bir akımdır. Bu akımın cevaplaması gereken daha çok soru vardır.⁸⁶ Düalizm “ikili sisteme bağlı olanlar” demektir. Herhangi bir alanda birbirlerine indirgenemeyen iki karşıt ilkenin varlığını ileri sürme dualizmdir.⁸⁷

ÇokTanrıcılık ya da Politeizm; politeizm sözlük anlamıyla birden çok Tanrıya inanmak, tapınmak manalarına gelmektedir. Sözcük, etimolojik açıdan, Yunanca *poly* (çok) ve *theoiz* (Tanrı) sözcüklerinden türemiştir.⁸⁸ Kur'an'daki şirk içinde bulunan müşriklere eleştiri ayetlerinden de anlaşılacağı üzere, İslam'dan önce Arap yarımadasının tümünde politeizm (çok Tanrıcılık) üzerine kurulmuş bir din anlayışı mevcuttu. Bu Tanrı, kabilenin din konusunda kendisine mensup olduğu en yakın nesnesi idi. Allah'la birlikte çok sayıda ikinci dereceden Tanrıya inanıp onlara ibadet ediliyor, en azından bu Tanrıların Allah'la kendileri arasında aracılık yaptıklarına inanılıyordu.⁸⁹ Bu kavramlara ilaveten Max Müller, içinde politeist ve monoteist unsurları barındıran Hinduizm'in nasıl

⁸² Dorman, 19.

⁸³ Hüsamettin Erdem, “Deizm”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 9, İstanbul 1994, 109-111

⁸⁴ Dorman, 16

⁸⁵ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2012, 184.

⁸⁶ Aydın, 202.

⁸⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009, 521-522.

⁸⁸ <https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKfMg7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Politeizm.html>

⁸⁹ Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya 1992, 84.

bir inanç olduğunu açıklamak için “Henoteizm⁹⁰” terimini kullanmıştır. Henoteizm, prensipte tek Tanrıcılık, uygulamada ise çok Tanrıcılık ilkesine dayanan bir inançtır.⁹¹

1.3.3. İkel Dinlerde Şirk Anlayışı

1.3.3.1. Yüce Tanrı

Bütün ilkel kabilelerde; tasavvur şekilleri farklı olsa da “Yaratıcı bir Tanrı”, “Yüce bir Varlık” inancı vardır. Bu yüce Tanrı, hükmeder veya daha aşağı derecede bulunan ruh ve Tanrıları yönetir. Aşağı ruhlar ve Tanrılar, daha yakın ve samimi görülür. Yüce Tanrı’ya ancak büyük felaketlerde dua edilir.⁹²

Evrimsel din anlayışına göre; dinler tarihine bakılırsa, başlangıçta Tanrıların sayıca fazlalığı dikkat çeker.⁹³ Tek Tanrı fikri, daha sonra gelmiştir. Esasında Tanrılar doğayla ve evrenle sınırlıdır, insanlarla ilişkide ise keyfidir. İlk Tanrılar öncelikli olarak doğayla ve evrenle alakadar iken daha sonra kişiyi mükâfatlandıran bireylerin Tanrısı var olmuştur. Tanrılar ilk başlarda insandan farklı değildir ama onlar uzak tahtlarda oturan biçimdedirler. Zamanla insanlar kendilerini keşfetmeye başladıkça, insanlar kendilerine benzeyen Tanrı anlayışı geliştirdiler. Tanrı anlayışındaki bu izafilik, insanların düşüncesinde soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁹⁴ Wilhelm Schmidt gibi bazı araştırmacılar, evrensel din anlayışının aksine dinin kaynağı hakkında farklı bir fikir sunmuşlardır. Araştırmalar sonucu önce bir Yüce Tanrı inancı/TekTanrıcılık devresi bulunduğunu, sonra Animizm, Fetişizm, Politeizm gibi sapmaların olduğu savunulmaktadır.⁹⁵

Antik çağın Roma imparatorluğunda insanlar, Tanrılara zor zamanda kendilerine yardım etmeleri, devletlerini takdis etmesi ve geçmişle ferahlatıcı bir süreklilik duygusu yaşamak için tapıyorlardı. Din bir fikirler manzumesi olmaktan ziyade bir kült ve ritüel

⁹⁰ Henoteizm: “Birçok sayıda tanrıya inanmanın yanı sıra, bunlardan birini yücelterek en büyük tanrı olarak kabul edilmesidir.”

⁹¹ Şengül Demirel, *Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı, Ankara 2013, 150.

⁹² Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alpaslan Küçük, *Dinler Tarihi*, (4.Baskı), Berikan Yayınları, Ankara 2014, 75.

⁹³ Selina O’Grady, *Ve İnsan Tanrıyı Yarattı*, (Çev.: Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019,25.

⁹⁴ G.W. Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, London 1950, 121. (Kayıklık, 148.)

⁹⁵ Küçük, A., Tümer G., Küçük M. A., 75.

meselesiydi; bir ideoloji ya da bilinçli olarak kabul edilmiş bir kuram değil, duygu temelinde yaşanan bir olguydu. Eğitim görmüş paganlar aydınlanmak için dine değil felsefeye bakmaktaydılar. Onların azizleri ve ışık kaynakları antik çağın Platon, Pythagoras ya da Epictetos gibi filozoflarıydı. Hatta onları 'Tanrının oğulları' olarak görmekteydiler. Filozoflar dine karşı soğukkanlı bir saygı duymuşlarsa da, onu, kendi yaptıkları işten temelde farklı bir şey olarak değerlendirmişlerdir. Sokrates ve Platon'un her ikisi de kendi felsefeleri konusunda. 'dinsel' birer tutum içindeydiler; bilimsel ve metafizik araştırmaları, onlara evrenin ihtişamını gösteren bir görüş kazandırmıştı. Bu yüzden, miladi birinci yüzyıla gelindiğinde, zeki ve düşünen insanlar yaşamın anlamının açıklanması, kendilerine ilham kaynağı olabilecek bir ideoloji ve etik motivasyon için yüzlerini onlara dönmüştü. Hristiyanlık barbarca bir itikat olarak görünmekteydi. Hristiyanların Tanrısı, insan ilişkilerine akıl dışı bir yolla müdahale etmeye devam eden vahşi ve ilkel bir Tanrıydı; onun, Aristoteles gibi bir filozofun değişmeyen Tanrısıyla hiç bir benzerliği yoktu. Platon ve Büyük İskender çapındaki insanların Tanrının oğulları olduğunu iddia etmekle, Roma imparatorluğunun silik bir köşesinde utanç verici bir şekilde ölüp gitmiş bir Yahudi'den aynı şekilde bahsetmek farklı şeylerdi.⁹⁶

Musevilik ve öncesindeki Tanrı anlayışının aksine Hristiyanlık ve aynı döneme rast gelen Uzakdoğu dinlerindeki Tanrı figürü insana yaklaşmıştır. Hem Budizm'de hem de Hinduizm'de bizzat Buda veya insan şeklinde görünen Hindu Tanrıları gibi yüceltilmiş varlıklara aşırı bir düşkünlük vardı. *Bhakti*⁹⁷ olarak bilinen bu tür kişisel bağlılık, insanın bir bakıma, insanileştirilmiş bir dine duyduğu sürekli özlemi dile getirmekteydi. Bu tamamen yeni bir çıkış noktası olmakla birlikte, her iki inançta da temel önceliklerle her hangi bir şekilde uzlaştırılmadan, dinle bütünleştirilmişti.⁹⁸

İlkel kabile ve eski çok Tanrılı dinlerde, insancıl mazoşizmi⁹⁹ tatmin eden ve saldırganlığı günahkârlık eğiliminden sıyrın Tanrılar ve bazı mitolojilere göre oç alan dişi Tanrılar yer alır. Örneğin eski Grek toplumunun Olympos Tanrılarında bunların çeşitleri vardır. Ulu ve baş Tanrı olan Zeus, yıldırımlarıyla fanileri taşa döndürüyor,

⁹⁶ Armstrong, 155.

⁹⁷ (Sanskritçe: "bağlılık") Hinduizm'de kendini adanmış kişinin bir tanrıya bağlılığını ve sevgisini ifade eder. Hint dinlerinde Bhakti, özellikle kişisel bir tanrı veya manevi düşünceler için "duygusal adanmışlık"tır.

⁹⁸ Karen Arsmstrong., *Tanrının Tarihi, (İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi)*, Pegasus Yayınları, (Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu), (6. Baskı), İstanbul 2018,142.

⁹⁹ Kendisine yapılan işkenceden zevk alma sapıklığı.

hayvana çeviriyor, ebedi işkencelere mahkûm ediyordu. O halde her put hiçbir zaman basit olmayan çeşitli ihtiyaçları karşılamıştır. İhtirasların ve tutkuların psikanalitik incelemesinde, törelerin ve tabiatın bunda değişik tesirleri vardır. Timsahın bulunmadığı yerde timsah, görünüşüyle korkunç ve iğrenç bir hayvandır. Ama ırmaklarında çokça bulunduğu ve hayatlarına her türlü etki eden Afrika zenci kabilelerine göre timsahın bir kutsallığı vardır. Hindistan'da ineğin, başka bir yerde koçun veya kurdun aynı şekilde bir kutsallığı vardır.¹⁰⁰

Milattan önce 500 yıllarında yaşamış Sokrates, Atinalılara hep şunu söylüyordu: “İlahlarınızı insan şeklinde yapıyorsunuz. Bunda yanlış yapıyor ve yanlış yoldasınız. Öküzlere de ilahlarınızı çizin deselerdi; onlar da ilahlarını öküz şeklinde resmederlerdi. Çünkü akılları daha üste ermezdi. Sizlerin de akılları daha öteye erişmediği için, ilahlarınızı insan şeklinde yapıyorsunuz. Hâlbuki Allah hiçbir şeye benzemez.”¹⁰¹

1.3.3.2. Mana

İlkel kabile dinlerinde her varlığın bir “mana”sı vardır. İlkel kabile mensuplarına göre bazı insanlar ve bazı cinler bile hemcinslerinden fazla manaya sahiptir. Manaya sahip bulunduğu inanılan ve taşıyanlara güç verdiği kabul edilen değişik taşlara, zincirlere, muskalara, maskotlara ve kaba tasvirlerle “Fetiş” denilmektedir.¹⁰²

İlkel insanlar, çok fazla sayıda görünmeyen kuvvetler tarafından kuşatıldıklarına inanırlar. Antropologların bir Güney Okyanus Adası deyiminden alıntı yaparak “mana” dedikleri, ruhlar ve Tanrılar için, şahsiyeti olmayan bu kuvvetler sınıfı, diğer kültürlerde en üst derecede ulu Tanrıyı ihtiva etmektedir. Az gelişmiş toplumun ve insanın zihin dünyası canlıdır ve görünmez varlıklarla doldurulmuştur.¹⁰³

Mana verilmiş şeyler, insanların istediklerini elde etmesinde etkilidir. Örneğin mana verilmiş muskalar, insanı kötü güçlerin, ruhların korkulu saldırılarına karşı sığınma imkanı verir. Bazı bilginler, dinin büyüden çıktığına inanmaktadırlar. Ancak “ileri” dinlerde büyü ile din birbirine katılmış durumdadır. Din, az gelişmiş insanın hayatında,

¹⁰⁰ Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yay., İstanbul 1979, 84.

¹⁰¹ Daryal, 244.

¹⁰² Küçük, A., Tümer G., Küçük M. A., 78.

¹⁰³ Ninian Smart, “Tarih Öncesi Ait Dinlerle İlkel Dinler”, (Çev: Günay Tümer), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1982, 299.

her şeyle karışmıştır. O bütün çevresini idare etme metodu ve sonsuz kalma teknikleriyle birbirine karışmıştır. Göze görünmeyen kuvvetlerin majik (büyülü) idaresi de onun sonsuz kalma tekniğinin bölümü olmasından beri büyü, ister istemez ilkel olanın dini ile birleşmiştir.¹⁰⁴

Afrika'nın yerli kültürlerinin çoğunda hükmeden ya da daha aşağı derecedeki ruhlara ve Tanrılara şekil veren bir yüksek Ruh inancı vardır. O, tabii kuvvetleri idare eder, yüksekte durur, izah edilemez; ruhları, insanları ve her şeyi yaratır. Aynu'da açıklanan ikinci ruh sınıfı gibi daha aşağı ruhlar ve Tanrılar daha samimi ve yakın olsa da birçok Afrikalı için böyle bir Tanrı vardır ve ibadet ile duada tamamen ihmal edilmez. Bu şekilde ilahi varlıklar ve kutsal kuvvetlerle dolu-gökten olmayarak göğün ta yüksekliklerinde dünyaya hükmeden bir yüce varlık çeşidi vardır. Afrika dışındaki birçok ilkel kabileler arasında buna benzer bir inanış olduğu kabul edilir.¹⁰⁵

İnsanlar görülmeyen doğüstü varlıklara ilahi bir derece vererek de şirke düşebilir. Örneğin melek, şeytan, cin veya ataların ruhuna ilahi bir anlam verilirse şirk ortaya çıkmaya başlamıştır. Semavi dinlerin aksine politeist dinler melekleri ve onların işlevini yerel Tanrılara yükleyerek melekleri Tanrılaştırmıştır. Bu dinlerde fonksiyonları birbirine karıştırılan tabiatüstü varlıklar Tanrı kabul edilmiştir. Örneğin Hinduizmde melek ve cinlerin görevleri birbirinin yerini almıştır. Melekler insanlara iyilik yapan yarı Tanrı melek olmuştur. Şirkin bu alanda doğuracağı tehlikeyi önleme adına İslam dininde Allah, melek, şeytan, cin ve peygamberlerin hususiyetleri ve fonksiyonları kesin biçimde belirlenerek birbirinden ayırt edilmiştir.¹⁰⁶ Müşriklere göre şefaati elinde bulunduran melekler, tapılmaya layık Tanrılardır. Araplardaki bu tarz bir inanç Mısırlıların melek inancını andırır.¹⁰⁷

Çok Tanrılı dinlerde Tanrılarının birçok ismi vardır ve her isim belli bir rolü, özelliği veya öyküyü ifade etmektedir. Bu dinlerde Tanrılar uzun bir kültürel etkileşim sonucunda hiyerarşik bir sıraya göre ortaya çıkmıştır. Bir kısım araştırmacılar, çok Tanrılı inancın kadir-i mutlak bir Tanrıya inancı da içerebileceğini belirtirken bazıları politeist¹⁰⁸

¹⁰⁴ Smart, 300.

¹⁰⁵ Smart, 304.

¹⁰⁶ Walter Stephens, "Demons: An Overview", *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, Edt. Lindsay Jones, Thomson Gale, New York 1987, (IV, 2275-2282.) (Sinanoğlu, 194)

¹⁰⁷ Hüseyin Atay, *Kur'an'ın Reddettiği Dinler*, Atay ve Atay, Yay., Ankara, 1999, 83. (Timur, 91)

¹⁰⁸ Çok tanrılı inanç.

dinlerdeki henoteist¹⁰⁹ eğilimlerin monoteizme¹¹⁰ geçiş süreci biçiminde görülebileceğine belirti olacağını kabul etmişlerdir.¹¹¹

Tek Tanrıcılık, daha sonra çok Tanrıcı inanışlarla kaplandı ve bununla beraber, ilkel insanların dinlerinde itibar gören bir şekilde korundu. Bu, "daha geri kalmış" dini "daha yüksek" dinle eşit tutmaya ve tek Tanrıcılığı hepsinin en yüksek gelişmesi olarak kabul etmeye meyilli, evrim nazariyesinin etkisi altında kalmış kimselerin alışılmış durumlarıyla bir çelişki teşkil eder. Evrim nazariyesi, bunun için çok Tanrıcılığı, tek Tanrıcılıktan önce olduğunu ve belki de animizm ve dinamizm de tamamıyla daha eski geçmişlere sahip bulunduğunu ifade eder. Böyle bir varlığa yöneltilmiş özel dini ayin ve merasim bulunmamasına rağmen, herhalde birçok ilkel kabilelerin bir dereceye kadar Yüce Tanrı inanışına sahip olması dikkati çeken bir gerçektir.¹¹²

Özet olarak diyebiliriz ki; Tevhit ve şirk insanlık tarihi boyunca insanların münasebet kurduğu iki dinin şeklidir. Başka bir deyişle inançlar tarihi şirk ile tevhit arasındaki ikilikten müteşekkildir. Bütün Peygamberlerin çağrılarında vurguladıkları başlıca hakikat tevhidin gerçek, şirkin temelsiz bir inanç biçimi olmasıdır.¹¹³

1.3.4. Yahudilikte Şirk Anlayışı

Hız. Musa, milleti Yahudileri Kızıldeniz'den geçirerek,¹¹⁴ Firavun zulmünden kurtardı. Yahudiler Mısır'da içinde buldukları durumun sonucu olan aşağılık kompleksinden kurtulmaya başlamış ve Hız. Musa'nın Allah'tan aldığı tevhit yaklaşımı doğrultusunda yaşamaya başlamışlardı. Ancak yapılarındaki eksiklik, zamanla toplumsal zeminde şirke doğru bir kaymaya sebep oldu. Yahudiler Baal veya Amalika adında boğa şeklinde putlara tapan bir kabileyle tanıştılar, onların bu tarz tapınması Yahudilerin hoşlarına gitti¹¹⁵ ve Hız. Musa'ya "*Ey Musa! Bizim için de onların ki gibi bir put ilah yap.*

¹⁰⁹ Bir büyük tanrı egemenliğindeki çok tanrıya inanmak.

¹¹⁰ Tek tanrılı inanç.

¹¹¹ R. J. Zwi Werblowsky, "Polytheism", *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, 1987 (XI, 7315-7319.) (Sinanoğlu, 194.)

¹¹² Smart, 304.

¹¹³ Ahmed Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, 186. (Bilgiç, 26).

¹¹⁴ A'raf, 7/38.

¹¹⁵ Mısır'dan Çıkış, 32/1-6 "Halk Musa'nın dağdan inmediğini, geciktiğini görünce, Harun'un çevresine toplandı. Ona, -Kalk, bize öncülük edecek bir ilah yap- dediler, -Bizi Mısır'dan çıkaran adama, Musa'ya ne oldu bilmiyoruz!- 2 Harun, -Karılarınızın, oğullarınızın, kızlarınızın kulağındaki altın küpeleri çıkarıp bana getirin- dedi. 3 Herkes kulağındaki küpeyi çıkarıp Harun'a getirdi. 4 Harun altınları topladı, oymacı aletiyle buzağı biçiminde dökme bir put yaptı. Halk, -Ey İsraililer, sizi Mısır'dan çıkaran Tanrınız budur!- dedi. 5

Biz de tapınalım" dediler. Hz. Musa onlara (yirmi senedir) Allah'a aracısız inandıklarını, şimdi ise cahilce/aptalca söz ettiklerini söyledi. Fakat Hz. Musa Tûr'a mükâlemeye gidince Sâmirî onlara kımıldayınca ses çıkaran bir buzağı heykeli yaptı. İsrailoğulları da içlerine işlemiş put sevgisinden dolayı¹¹⁶ yasaklanmış olmalarına rağmen, ona tapmaya/önünde seremoni yapmaya başladılar.¹¹⁷

Yahudilikte bazı iniş-çıkışlar olmasına rağmen genel olarak monoteist bir anlayış hâkimdir. Günümüzde Ortodoks Yahudilikte tek Tanrı inancı hâkimken öteki modern Yahudi mezheplerinde, farklı Tanrı anlayışları mevcuttur.¹¹⁸ On emirde Yahudilere Rab Yahve'den başka Tanrı edinmemeleri, Tanrı'yı varlıklara benzetmeyip onun putunu yapmamaları ve o putlara tapmamaları emredilmiştir.¹¹⁹ Hz. Mûsâ, kavmini putlara tapmamaları konusunda uyarılmış,¹²⁰ onun ardından Yeşu peygamber¹²¹ ve sonraki İsrail oğullarına gelen sayısız peygamberler bu tür uyarıları sürdürmüştür. İsrâiloğulları, başta Ken'ânîler olmak üzere karşılaştıkları kavimlerin etkisinde kalarak ibadetlerine putperest unsurlar karıştırmışlardır.¹²² Bazen de öteki milletlerin ilahlarına, güneşe, aya, Baal ve Astarte gibi şeylere tapınmışlardır.¹²³ Hz. Mûsâ'ya verilen on emirde, "*Benden başka Tanrın olmayacak; kendine yukarıda gökyüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın*" şeklinde yer alan ifade¹²⁴ Yahudilerde ki tevhit inancına kanıt olarak gösterilebilir. Buna ilaveten Tevrat'taki tek Tanrı tevhit inancının evrensel bir monoteist anlayış mı yoksa İsrail kavmine özel millî bir Tanrı inancı mı olduğu konusu tartışmalıdır.¹²⁵

Tevrat'ta Tanrıyı tanıtırken ilah tasavvuru, oldukça çok sayıda mahluklara benzetmeye yakındır. Örneğin "*Tanrının gözleri ve kulakları, koklama ve dokunma*

Harun bunu görünce, buzağının önünde bir sunak yaptı ve, -Yarın RAB'bin onuruna bayram olacak- diye ilan etti. 6 Ertesi gün halk erkenden kalkıp yakmalık sunular sundu, esenlik sunuları getirdi. Yiyip içmeye oturdu, sonra kalkıp çılgınca eğlendi."

¹¹⁶ Bakara, 2/93; Taha, 20/85-89; Tevrat, Çıkış, 135.

¹¹⁷ Feyizli, 291.

¹¹⁸ Demirci, 25.

¹¹⁹ Çıkış, 20/3-5; ayrıca bk. Levililer, 26/1.

¹²⁰ Tesniye, 7/1-5.

¹²¹ Yeşu, 24/14-15.

¹²² Hâkimler, 3/5-6, 7/1-13, 8/22-27.

¹²³ Hâkimler, 10/6; I. Samuel, 7/ 4, 12/10.

¹²⁴ Çıkış, 20/3-5.

¹²⁵ Theodore M. Ludwig, "Judaism, Christianity, and Islam", *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, 1987 (IX, 6157-6158.) (Sinanoğlu, 194)

duyusu vardır. Bunlarla görür ve işitir. Dudakları ve dili vardır onunla yiyip bitiren bir ateş gibidir. Elleri vardır".¹²⁶ Gökte veya kendi evinde oturup buradan Kenan diyarını yönetir. Yahudilerdeki Tanrı anlayışında Tanrının hisleri vardır. Örneğin "*Tanrı hatırlar*¹²⁷, *tahmin eder, insanı yarattığına pişman olur*¹²⁸, *kalbi vardır, acı duyar*¹²⁹, *düşünür. Sevgi ve kını, bekleyişi, sabırsızlığı*"¹³⁰ vardır. Fakat Tevrat'ta yer alan "*Ben Tanrırım ve insan değilim, senin ortanda olan Kuddüs'üm ve gazapla gelmeyeceğim.*" gibi tenzih ifadelerinden dolayı Tanrı'nın yüce ve aşkın varlık¹³¹ olduğu kabul edilir.¹³² Ayrıca Yahudilerde Tanrının baba metaforu çok önemlidir. "*Çünkü ben İsrail'in babasıyım*"¹³³, "*Yine de Babamız sensin, ya RAB, Biz kiliz, sen çömlekçisin. Hepimiz senin ellerinin eseriyiz.*"¹³⁴

Araplar bilgi ve kültür yönünden Yahudilerin üstünlüklerini kabul ettiklerinden Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili yaklaşımlarında da önemli bir Yahudi etkisi görülmektedir. Onlar en başta Hz. Muhammed'i kendi inanç ve bilgileri doğrultusunda anlamaya çalışıp tepki gösterdiler. Fakat bu bilgileri yetersiz kalınca veya onu engelleme çabalarında başarısız olunca Ehl-i Kitaptan yardım aldılar. Onlardan aldıkları malumat doğrultusunda Hz. Muhammed'e birtakım sorular sorup ardından ona muhalefet ettiler. Özellikle Medine'ye hicretten sonra Yahudilerin sıkı bir şekilde gelip Hz. Muhammed ile görüşmeler yaptıkları dikkat çeker. Fakat onlar peygamberin kendi aralarından gönderileceği beklentisinde oldukları için onun peygamberliğini kabul etmedikleri gibi, kendilerince bazı sorularla onu sıkıştırmaya çalıştılar. Ancak bu konuda muvaffak olamayınca da bu sefer türlü bahaneler uydurdular veya daha önce arzulanan peygamberle ilgili söylediklerini reddettiler. Ardından da münafık ve müşrik Araplar ile beraber hareket ederek kötü propagandalarını sürdürdüler. En ilgi çeken hususlardan birisi ise aynı Yahudiler gibi müşrikler de Hz. Muhammed'in peygamberliğine reddetmeyip anlaşmazlık durumlarında onlarla işbirliği yapmalarındadır. Hatta müşrik,

¹²⁶ Mezmurlar, 138/7.

¹²⁷ Mezmurlar, 19/4.

¹²⁸ Tekvin, 6/8.

¹²⁹ Tekvin, 6/6.

¹³⁰ Yeşaya, 1/14.

¹³¹ Hoşea, 11/9. "*Çünkü ben insan değil, Tanrı'yım.*"

¹³² Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet- I*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987. 11-12. (Bilgiç, 32)

¹³³ Yeremya, 31/9.

¹³⁴ Yeşaya, 64/8.

münafık ve Ehl-i Kitaptan birçok kişi beraber hareket edip Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı derin bir kavgaya girişmişlerdir.¹³⁵

Kur'an'ın kavramsal açısı bakımından inkâr anlamında Yahudi karakterinin belirleyici önermeleri şu şekilde sıralanabilir:¹³⁶

- ✓ “İnkâr” (“küfr”)¹³⁷
- ✓ “Allah'a eş koşma” (“şirk”)¹³⁸
- ✓ “Yalanlama ve yalancılık” (“tekzib” ve “kezib”)¹³⁹
- ✓ “Üstünlük taslama” (“istikbar”)¹⁴⁰
- ✓ “Cinayet” (“katl”)¹⁴¹
- ✓ “Döneklilik” (“tevellil” ve “i'rad”)¹⁴²
- ✓ “Aşağılık duygusu ve korkaklık” (“zillet” ve “meskenet”)¹⁴³
- ✓ “Hainlik ve ikiyüzlülük” (“hıyanet” ve “nifak”)¹⁴⁴
- ✓ “Bozgunculuk” (“fesad”)¹⁴⁵
- ✓ “Haksızlık” (“zulüm”)¹⁴⁶
- ✓ “İsyan ve serkeşlik” (“isyan”, “i'tida”, “tuğyan”, “israf”, “fisk”, “dalalet”, “heva”)¹⁴⁷
- ✓ “İhtilaf ve tartışmacılık” (“ihtilaf” ve “muhacce”)¹⁴⁸
- ✓ “Kıskançlık” (“hased”)¹⁴⁹
- ✓ “Kati yüreklilik” (“kasvet”)¹⁵⁰
- ✓ “Dünya hayatına düşkünlük” (“hırs”)¹⁵¹

¹³⁵ İsrail Balcı, “Müşriklerin Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Karşı Çıkmalarında Ehl-i Kitab'ın Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, Samsun 2006, 163.

¹³⁶ Süleyman Sayar, “Yahudi Karakteri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 2000, 321

¹³⁷ Bakara, 2/88-91; Al-i İmran, 3/98, I 12; Nisa, 4/46, 155.

¹³⁸ Bakara, 2/51, 54, 92; Araf, 7/138-139, 148; Tevbe, 9/30-31

¹³⁹ Bakara, 2/87; Al-i İmran, 3/24, 94; Nisa, 4/48; Maide, 5/70; Cum'a, 62/5.

¹⁴⁰ Bakara, 2/87-89, 111, 135; Al-i İmran, 3/181; Maide, 5/18; Mü'min, 40/56.

¹⁴¹ Bakara, 2/61, 84-85, 87, 91; Al-i imran, 3/21, 112, 181; Nisa, 4/155; Maide, 5/70.

¹⁴² Bakara, 2/64, 83, 246; Al-i imran, 3/23; Maide, 5/43

¹⁴³ Bakara, 2/61, 248-9; Al-i imran, 3/111-112; Maide, 5/22-24.

¹⁴⁴ Bakara, 2/75-76, 100; Maide, 5/13,61.

¹⁴⁵ Maide, 5/64; İsra, 17/4-7.

¹⁴⁶ Bakara, 2/51, 54, 59, 92, 95, 140, 246; Maide, 5/45-5.

¹⁴⁷ Bakara, 2/61, 65, 93; Al-i imran, 3/1 12; Nisa, 4/46; Maide, 5/78; A'raf, 7/166.

¹⁴⁸ Bakara, 2/113, 213; Al-i imran, 3/65-67; Nisa, 4/156-8 Nahl, 16/124.

¹⁴⁹ Bakara, 2/89-90, 109.

¹⁵⁰ Bakara, 2/74; Maide, 5/13; Hadid, 57/16.

¹⁵¹ Bakara, 2/96.

- ✓ “Cehalet ” ("cehl" ve "sefeh")¹⁵²
- ✓ “Sözü değiştirme” ("tebdil" ve "tahrif")¹⁵³
- ✓ “Hakkı gizleme” ("ketm")¹⁵⁴
- ✓ “Gazap ve lanet” ("ğadab" ve "la'net")¹⁵⁵

Kur'an ayetlerine göre müşrik Yahudiler kibirlidir. Tanrı ile anlaşma yapmış gibi seçilmiş olduklarına inanırlar; Tanrı ile bağlarının öteki insanlardan daha fazla olduğunu iddia ederek tüm dinlerin kaynağının kendi dinleri olduğunu düşünürler: *“Dediler ki: Yahudi veya Hıristiyan olmayan hiç kimse kesin olarak cennete giremez. Bu, onların kendi kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru sözlüyseniz, kesin kanıtınızı (burhan) getirin.”*¹⁵⁶ *“Yahudi ve Hıristiyanlar: -Biz Allah'ın çocuklarıyız ve sevdikleriyiz” dedi.”*¹⁵⁷

Yahudi kişilik yapısı bugünde bir değişikliğe uğramamıştır; geçmişte ve şüanda aynı karakteristik özelliklere sahiptir. Yahudilerdeki kendilerini başkalarından üstün ve hâkim görme düşüncesi, onlara bir itibar ve kendine güven vermiştir. Yaşamlarına sıkı sıkıya bağlılığın temel sebebi farklılıklarına olan inançları olmuştur.¹⁵⁸ Yahudilerdeki egemenlik iddia ve anlayışını, ezilmişlik ve aşağılanma duygusunun bir telafisi ve doyumunu olarak düşünebiliriz. Ezilmiş, acı ve üzüntü çekmiş Yahudi milleti bu sanal duygu ile tatmin olmuş ve sürekli canlı kalabilmiştir. Kendisine duyulan kıskançlığı üstünlüğünün bir sonucu olarak değerlendirmiş ve katliama uğramasını da bununla izah etmiştir.¹⁵⁹

1.3.5. Hristiyanlıkta Şirk Anlayışı

Hristiyanlık inancı teslis üzerinedir. Bu inanç, tevhitte Hristiyanlık arasındaki uçurumun temelini oluşturur. Hristiyanlığın Tanrı inancı, monoteist kaynaklı olup; baba, oğul ve Ruh'ul Kudüs'ten oluşan ilkel teslis doktrinini monoteist bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışan Hristiyan ilahiyatçıların bunda pek başarılı oldukları söylenemez.

¹⁵² Bakara, 2/130, 142; A'raf, 7/138-9, 155.

¹⁵³ Bakara, 2/58-59,75, 104; Nisa, 4/46; Maide, 5/13, 41; A'raf, 7/161-2.

¹⁵⁴ Bakara, 2/146

¹⁵⁵ Bakara, 2/61, 90; Al-i imran, 3/112; Nisa, 4/52; Maide, 5/13, 64, 78

¹⁵⁶ Bakara, 2/111.

¹⁵⁷ Maide, 5/18.

¹⁵⁸ Sigmund Freud, *Musa ve Tektanrıçılık*, Dergah Yayınları, (çev. E. Sevil), İstanbul 1976, 117. (Sayar, 320)

¹⁵⁹ Sayar, 323.

Ancak bu üç ifadeye başvurmadan Hristiyanlıktaki Tanrı inancını aydınlatmak oldukça zordur. Hristiyanlığa teslis inancını ilk içine koyan kişi Pavlus olmuştur.¹⁶⁰ Hristiyan ilahiyatçılar, teslisi farklı biçimlerde yorumlamışlardır. Ancak tüm yorumların ortak özelliği hepsinde Hz. İsa'nın Tanrısal sıfatlara sahip olduğu ve Tanrının bizzat kendisi olmasıdır. Bu sapmanın sonucunda inançlarında şirk o kadar açıktır ki, müşrikler kendi şirklerini Hristiyanların şirkleri ile karşılaştırarak kendilerinde bulunan şirklerine meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır: *"Bizim Tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sadece tartışma için sana misal verdiler. Doğrusu onlar, kavgacı bir toplumdur. O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrail oğullarına örnek kıldığımız bir kuldur."*¹⁶¹ Çünkü puta tapan müşrikler bile Tanrı kabul ettikleri meleklerle ve putlara bile Allah demezlerdi. Ancak bu putları Allah'a yaklaştırması için araçlar olarak görüyorlardı: *"Allah'ı bırakıp kendilerine zarar vermeyecek ve yararları dokunmayacak şeylere kulluk ederler"* ve: *"Bunlar Allah katında bizim şefaathilerimizdir"* derler. De ki: *"Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber veriyorsunuz? O, sizin şirk koştuklarınızdan uzak ve yücedir."*¹⁶² Bu sebeple Hristiyanlarda bulunan teslis (Tanrı üçtür) inancı müşriklerdeki inanca bu yönüyle benzerlik göstermektedir.

Budizm ve Hinduizm'deki bhakti denilen bağlılık ile Hristiyanların İsa'ya olan bağlılığı arasında bir benzerlik vardır. Bu benzerlik bu inançların daha fazla insana yayılmasını da sağlamıştır. Teslis, Hindu Tanrı sistemidir: Brahman, Şiva ve Vişnu, bunlar biricik, tanımlanamaz gerçeğin üç simgesini ya da boyutunu temsil ediyorlardı. Şiva; Tanrı'nın gizemini, iyi ve kötünün, yaratıcı ve yok edici Tanrının paradoksunu temsil ediyordu. Vişnu; daha müşfik, daha neşeli, kendini avatarda göstermekten hoşlanan bir boyuttu. Kendisini Krişna olarak gösterirdi. Krişnanın ne başı vardı ne de sonu. Bütün Tanrıları içerirdi. Hatta o insanın yorulmaz ruhu ve özüydü. Brahman yani Tanrının özü ise aşkın bir figürü idi ve nadiren gündeme geliyordu. Bu öğretisi bize Mutlak'ın bir tecelli olarak değil sayısız miktarda mevcudiyetini gösteriyor.¹⁶³ Birinci yüzyılın başında Yahudiler için de Tanrısal varoluş için buna benzer bir ihtiyaç ortaya çıkmıştı. Hz. İsa buna cevap verecekti. İlk Hristiyan kitap yazarı Aziz Pavlus, Tanrı'nın

¹⁶⁰ Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerim 'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, T.D.V.Y., Ankara 1995, 33.

¹⁶¹ Zuhruf, 43/57-58.

¹⁶² Yunus, 10/18.

¹⁶³ Armstrong, 145.

insanlığa kendini Tevrat yerine temel olarak İsa'da canlandırdığına inanmaktaydı.¹⁶⁴ Pavlus İsa'yı algılayışını anlatırken devamlı olarak “Mesih'te” deyimini kullanıyordu; Hristiyanlar Mesih'te hayat buluyorlardı, onun vefatıyla Salih olmuşlardı. Kilise onun bedenini simgelemekteydi.¹⁶⁵ Mesih'in acı çekerek ölümü ve kendisini insanlık için kurban olarak feda etmesi inancı, yine aynı dönemde Hindistan'da gelişmekte olan *bodhisattva* düşüncesi ile benzerlik taşımaktadır.¹⁶⁶

Yahudilerin kendilerine gelen peygamberlere karşı gösterdiği beğenmez tavrın tam tersine, Hristiyanlar aşırı öven bir davranış ve inanç şeklinde anlamışlardır. Örneğin Hz. İsa ve onun annesi Hz. Meryem'e karşı bunun açıkça görebiliriz. Hz. İsa insan değil bir Tanrıdır. Hz. İsa'nın Tanrı olmasını kabul etmeyen bir Hristiyan kiliseye göre asla Hristiyan değildir. Günümüzde Hristiyanlar, peygambere karşı oluşturdukları bu şirk sebebiyle tek Allah inancına hala ulaşmaktan çok uzak bir durumda durmaktadır.¹⁶⁷ Roma'nın idarecileri Hristiyanları cezalandırdıklarında onları 'ateizm' ile suçlamışlardır, çünkü onların Tanrı kavramı Roma yaşam tarzını esaslı bir biçimde incitmekteydi. Geleneksel Tanrılara prim vermediklerini gören halk, Hristiyanların devlet için bir tehlike oluşturup, hassas düzeni alt üst edeceklerinden korkmaktaydılar. Hristiyanlık uygarlığın başarılarını görmezden gelen barbarca bir itikat olarak görülmekteydi.¹⁶⁸

Hristiyanlar, Tanrı'ya “babalık” atfeder. Doğrusu baba tabiri Hristiyan inancına Yahudilikten gelmiştir. Çünkü Yahudiler, Tanrı Yahova'ya “baba”¹⁶⁹, kendilerine de “Allah'ın oğulları”¹⁷⁰ derlerdi. İncil'de İsa'nın Tanrı'dan şahsen babası olarak zikrettiği ayetler vardır. “*Bundan dolayı onlara benzemeyin, çünkü Babanız nelere ihtiyacınız olduğunu siz ondan dilemeden önce bilir.*”¹⁷¹ Bu müteşabih ifade sebebiyle, Hristiyanlar da kendilerini “*Tanrı'nın çocukları*” kabul ederler.

İsa'ya Tanrı diyen dindar müşrik Hristiyanlar, teslis inancının akılla açıklanmayacağını onun ancak Allah'ın insana vereceği bir ilham ile anlaşılacağını ve

¹⁶⁴ Galatyalılar, 1/11-14.

¹⁶⁵ Romalılara Mektup, 12/5; Korintoslulara Birinci Mektup, 4/15; Korintoslulara İkinci Mektup, 2/17, 5/17.

¹⁶⁶ Armstrong, 148.

¹⁶⁷ Kesler, 220. (Timur, 69)

¹⁶⁸ Armstrong, 163.

¹⁶⁹ Mezmurlar 2/7, 2.Samuel 7/12-14.

¹⁷⁰ Mısırdan Çıkış 4/22, Mezmurlar 2/7.

¹⁷¹ Matta, 6-7.

bunun da bir sır olduğunu iddia etmişlerdir. Bu yüzden teslis, “açıklanması zor, fakat inanılması gerekli bir sır” olarak formüleleştirilmiştir. Tesliste ilk unsur babadır; Hristiyanlıkta Allah olarak tanımlanır. Teslisin ikinci unsuru Rab İsa’dır; Hristiyanlıkta insan şeklinde bir ilâhtır. Çünkü baba Tanrı olan Allah, İsa’da bedenleşerek şekil almıştır. Yani Tanrı Hristiyan inancına göre, daha önce müşrik zihniyette tanımlandığı gibi bir şekil ile ifade edilmek zorundadır. Teslisin son unsuru “Ruhu’l-Kudüs (Kutsal Ruh)”tur. Kutsal Ruh Baba ile aynı özden, fakat ayrı bir içerik olarak kabul edilmektedir. Babanın bütün dirilik ve iradesini kendinde taşımaktadır. Baba, oğul ve Kutsal Ruh tek bir özde¹⁷² toplanmış üç ayrı şahıstır, hepsi de sonsuzdur.¹⁷³

Hristiyan teolojisinde günah kavramı Tanrıdan uzak olmak ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla İslam inancındaki ısrarla vurgulanan ve sakınılması istenen şirk yerine, Hristiyan inancı günahlardan korunmak ve temiz kalabilmek için yoğunlaşmıştır. Aziz Augustine, günahın yapısını, sebeplerini araştırırken bunun özünde yaratıkların Tanrıdan yüz çevirmeleri olduğunu söyler: “Onlar, varlığı mutlak olandan yüz çevirip varlığı nisbi olanlara yönelirler. Böyle bir günahın kibirden daha iyi bir ismi olamaz. Kendisinin üstündekini terk eden bir irade, kendinden daha aşağı olana döner. Bu da onu kötü yapar. Çünkü kişinin kendi nefesine tamamen yönelip, yönelmesi gerekene yönelmemesi kötü bir şeydir.” Günahlar inanan kişinin Tanrı’dan ne kadar uzak olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin Paul, şekil günahlarını değil inanan kişiyi Allah’tan uzaklaştırıp onu rabbini bilmeyen bir insan yapacak davranışlardan korumaya dikkat çekmiştir. Allah’tan yüz çeviren her insan, zevk, içki, para,¹⁷⁴ politik güç, haset hatta boş dini ayin gibi yaratılmış nesnelere kölesi olur. Paul, bunu daha ileri götürerek

¹⁷² <https://www.tanriylayurumek.com/makaleler/uclubirlik.html>

“Hristiyanlara göre tanrılığın içinde birbiriyle aynı olmayan ama Tanrı’dan da farklı olmayan üç bilinç merkezi vardır:

1. Tanrı'nın özü(baba)
2. Tanrı'nın kelamı(isa-oğul)
3. Tanrı'nın ruhu(kutsal ruh)

Üçlü birlik öğretisi bazı ilahiyatçıların veya konseylerin icadı değildir eski inançlardan da alınmamıştır. Tektir öz itibarıyla Tanrı salt enerji sayılırsa (örneğin elektrik)

1. baba enerjideki güç olarak,
2. oğul görülen ışık olarak,
3. kutsal ruh ise yayılan ısı olarak örneklenebilir.”

¹⁷³ Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, 256. (Bilgiç, 36)

¹⁷⁴ Matta, 6/24. “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı’ya, hem de paraya kulluk edemezsiniz.”(<https://www.bible.com/tr/bible/170/MAT.6.24.tc102>)

"tamahkârlığı" veya "mal sevdası"nı putperestlikle eşit kabul eder.¹⁷⁵ Hayatı, şahısları ve eşyayı elde etme isteği tarafından yönetilen bir şahıs, yaratıkları Allah'ın yerine koyar ki bu, putperestliğin ta kendisidir. Haham Jannai şöyle ikazda bulunmaktadır. "*Kötü eğilimlerine uyan kimse, bir putperest gibidir.*" "*İçindeki garip Tanrıların (yani kötü meyillerin) seni yönetmemelidir.*" Paul da, bunlardan "*Onun ilahı, karnıdır.*" ve "*O, 'kendi karnına hizmet eder.'*" şeklinde söz eder.¹⁷⁶

1.4. MÜŞRİKLERİN ÖZELLİKLERİ

1.4.1. Müşrik Toplum Yapısı

Şirk hakkında en sağlam bilgi Kur'an ve Sünnet'tir. Hz. Peygamber'in Hicaz'da vahye başladığı dönemde, Cahil Arapların örf, adet, gelenek ve göreneklerinde bir başıbozukluğun olduğu, Hanif dininin yerine şirkin hâkim olduğu bilinmektedir. Oysa Yüce Allah, ilk insan ve peygamberini göndermekle, kullarına tevhit ve şirkin kaynağını tanıtmış, şirkin temsilcisi konumundaki şeytan ve taraftarlarından sakındırmıştır. İnsanlar olması gerekenleri unutup şeytan eksenli inançlara dalınca son nebisini, insanlığın içindeki yanlışlıktan kurtarmak için göndermiştir.¹⁷⁷

1.4.1.1. Müşrik Toplumun Ahlaki Yapısı

Arapların İslâm öncesi döneminin cahiliye kelimesiyle ifade edilmesinin birçok sebebi vardır. Onların kaba hayat tarzları, etraflarında yaşayan kabilelere göre medeniyet açısından geri olmaları, genel anlamda dini inanç konusunda bilgisizlik ve gaflet içerisinde olmaları, daha da ötesi bu bilgisizliklerine ilaveten puta tapmaları, onları kötülükten alıkoyacak bir peygamber veya dine sahip olmamaları gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bütün bu nedenlerden anlaşıldığı üzere cahiliye insanı, insan fitratının ve aklının kabullenmekte zorlanacağı bazı davranış ve inanışlar yaygın olarak kabul etmekteydi.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Efesliler, 5/5.

¹⁷⁶ Thomas and O'shaughnessy, 371.

¹⁷⁷ Kaya, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği" 134.

¹⁷⁸ Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Pınar yayınları, İstanbul 2007, 13-17. (Detaylı bilgi için: Fethullah Zengin, "Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2016/7(2))

Bu duruma karşılık cahiliye toplumu toptan kötülük içinde bir yapı değildir. Böyle bir durum akla ve mantığa zaten aykırıdır. İslam öncesi müşrik toplumda ahlaki bazı davranışlar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Cömertlik, yiğitlik, cesaret, sabır, güvenilirlik ve doğru sözlülük gibi özellikler Arap müşrikleri için önemli ahlaki kavramlardır.¹⁷⁹ Yine Arap şiirinde kabileye veya şahsa iltica eden kişiyi sözlü ve filli saldırılara karşı korumak, onun haksızlığa uğramasını engellemek, kıtlık ve yokluğun hâkim olduğu zamanlarda yiyeceklerini sadece kendine saklamamak, diğerkâmlık, misafirperverlik vb. hasletler konu edinilmiş ve övünülecek şeyler olarak sıralanmıştır.¹⁸⁰ Hz. Peygamber'in de cahiliye dönemi Araplarının kültürel yapısını, değerlerini, anlayışlarını hepsiyle reddetmediği, İslâm'a uygun olan bazı hususları kabul ettiği görülmektedir.¹⁸¹ Arap müşriklerinin kız çocuklarını öldürülmesinde; aç kalırım korkusu, yanlış namus anlayışı ile toplumsal baskı gibi sebepler ön plana çıkmaktadır. Buna karşın bu çocukların katledilmesini engellemeye çalışan insanlar da vardır. Zaten bütün Cahiliye devri incelendiğinde azınlık tarafından uygulanan bu çirkin fiili engelleyenlerin sayısı çok daha azdı.¹⁸²

Müşrik toplumda bu ahlaki özelliklerin arka planındaki itici güç genellikle salt iyilik ya da dini bir emir değildir. Aksine çoğu kez bu filleri yapmalarının sebebi kişisel bir övünme elde etmek, içinde bulunduğu kabilesini yücelterek bundan çıkar elde etmek olmuştur. Bu sebeple iyi davranışların çoğu kez asabiyet duygularını kabartan şiirlerine konu olduğu görülmektedir.¹⁸³ Bu davranışların kabileler arasında bir şeref müsabakalarına dönmesi ise daha büyük sorunlara yol açmıştır. İslam dini bu güzel davranışları daha yüksek bir amaca, uhrevi bir gayeye yönlendirerek güzel davranışların olumsuz sonuçlar doğurmasına engel olmuştur.

Bugün dünyanın her tarafında, müşrik cahiliye toplumun benzeri şekilde çeşitli alanlarda yeni yeni putlar yaratılmaktadır. Bir kaç şarkı okuyan bir insan, yüksek bir para karşılığı olarak yarım saatte putlaştırılmaktadır. Müzik, sinema ve hatta spor yıldızları için olağanüstü hayranlık ve tapmak özellikle gençler arasında milyonlarca hayran

¹⁷⁹ İzutsu, 109.

¹⁸⁰ Harun Ögmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, İz yayıncılık, İstanbul 2013, 217. (Zengin, 55)

¹⁸¹ Mustafa Fayda, "Cahiliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VII, 17.

¹⁸² Zengin, 60.

¹⁸³ Harun Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, 240-241.

kitlelerini ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişkiler daha karmaşık olarak benlik idealinden¹⁸⁴ çok daha uzaktır. Esasta ilgili kişinin bizzat olmak istediği ideal bir varlığa karşı bir projeksiyon olur. Bu ideal tip kuvvetli, becerikli ve başarılı insanlara hâkim bir erkek veya son derece güzel ve cazibeli bir kadın olabilir.¹⁸⁵

1.4.1.2. Müşrik Toplumun Siyasi Yapısı

İslâm öncesi Arap yarımadasında hayat yerleşik (hadarî) ve göçebe (bedevî) olarak iki şekilde incelenebilir. Ancak yerleşik hale geldikten sonra Hicaz'daki şehirliler kabile yapısı zamanında oldukları gibi toplumsal hayatlarında da yine bu zaman kapsamından dışarı çıkmamışlardır. Çünkü kabile teşkilatı o toplumun temel yapısıydı. Toplumsal hayat yönünden şehir halkı ile köy ve bedevî halkı arasında güçlü bağlar vardı. Esasen çöl şartlarında yaşamayı sürdürebilmek için kabile dayanışması bir zorunluluktur. Hem tabiat hem hasım güçlerin durumu bunu gerektiriyordu. Şehir halkının hayatları da toplumsal asabiyet temeli üzerine kurulmuş bulunuyordu.¹⁸⁶

Putperest Arapların İslam'a karşı olmalarında ki en ciddi sebep, atalarına olan sadakatleridir. Bu bağlılığın temelinde ise asabiyet anlayışı vardır. Asabiyet; kendi kabilesi veya kendisi haksızlık yapmış dahi olsa, müşrik kişinin kabilesi için kabilenin düşmanlarına karşı savaşır her türlü mücadeleyi vermesidir.¹⁸⁷ Bu tanımdan yola çıkarak ve Arapların sosyal yapısından hareketle, asabiyet duygusunun, ortak çıkar, aidiyet, grup ve değer bilinci taşıyan bir düşünceyle sağlam bir dayanışma ortaya çıkardığını ve sonuçta “Bizim en kötümüz başkalarının en iyisinden daha iyidir” yargısını söylemeye kadar vardırıldığını görmekteyiz.¹⁸⁸

Müşrik Arap toplumu, İslam'ın inananları ile sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Çünkü İslam'ın ortaya çıkışını kötü olarak görmüş ve sürekli karşı durmuşlardır. Bu duruşun altında her yeni şeyin aynı zamanda kötü olması anlamı ile

¹⁸⁴ “Gerçek benlik kavramı; mutluluğa yönelik bireysel gelişmenin, sağlığın ve diğer insanlara duyulan gerçek sevginin kaynağıdır, ideal benlik ise, olumsuz değerlendirmelerle zarar görmüş benliktir ve mükemmel olmayı çabalamaktır.”

¹⁸⁵ Adasal,82.

¹⁸⁶ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I, İstanbul 2011,43. (Mehmet Salih Arı, “Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, Yıl:2, Sayı:4, 2004, 173–188)

¹⁸⁷ İbn Manzur, 3, 792.

¹⁸⁸ Abdülaziz Kabbani, *el-Asabiyye Bünyetü'l-Müctemei'l-Arabiyye*, Beyrut 1997, 40. (A. Vahit İmamoğlu, “Bağlılık ve İtaat Duygusuna Dini ve Psikolojik Yaklaşım”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 313)

atalarından kendilerine intikal eden geleneğin ve o geleneğe bağlı olmaktan dolayı sahip oldukları inancın yıkılacağı korkusunu taşıyorlardı. İslam ve dolayısıyla onu getiren peygamber de müşriklerin tabi olageldikleri atalarından intikal eden geleneğe göre yeni ve tam anlamıyla reddedilmesi gereken kötü bir olgu idi.¹⁸⁹

Müşrik toplumda sınıf farklılıkları vardır. Bu sistem Hindistan'da ki Kast sistemini akla getirmektedir. Müşrikler bu sosyal ortamda içlerinden vahiyle görevli olarak çıkıp, kendilerine hak dini anlatan Hz. Peygamber'i beğenmemişlerdir. *“Dediler ki: Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. Bu zalimler (inananlara), Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz, dediler.”*¹⁹⁰ Ayette ki ifadeye göre müşrikler, toplumda sınıf farklılıklarına göre insanları değerlendirmektedir.

Müşrik toplumda Kur'an ayetlerine göre iki sınıf insan vardır. Nefislerini beğenip tapınan ve başkalarının kendileri için ibadet etmesine yönelik bir takım putlar yaratan müşrik yöneticiler. Bunlara Kur'an'da müstekbirler¹⁹¹ denir. Nefislerini ilahlaştıranları da rab kabul edinen insanlar. Kur'an'da bu kişilere Müstazaflar¹⁹² denir.¹⁹³

Putla olan ilişkinin tek yönlü olmadığını belirtmek gerekir. Tapanla tapınılan arasında süreli bir alış veriş vardır ve dilekleri birbirini tamamlayıcıdır. Put halk tarafından istenmek ve sevmek ihtiyacındadır. Kendi benliğine hayranlık ve sevgi ile dönmesi dolayısıyla, iyi sevilmeyen ya da derinliğine sevemeyen bir varlıktır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan derin yokluk veya eksiklik ancak halkın ona gösterdiği hayranlık ve saygının yarattığı güvenlikle telafi edilebilir.¹⁹⁴

1.4.1.3. Müşrik Toplumda Adalet ve Güvenlik

Cahiliye Arapları arasında teşkilatlı siyasi otorite ve kurulu bir devlet yoktu. Bundan dolayı insanlar arasındaki ekonomik ve diğer türlü anlaşmazlıklarda, kabile

¹⁸⁹ Irmak, 62.

¹⁹⁰ Furkan, 25/7-8.

¹⁹¹ Sebe, 34/31-33.

¹⁹² Nisa, 4/97.

¹⁹³ Bilgiç, 24.

¹⁹⁴ Adasal, 83.

içinde kabile reisi çözerdi.¹⁹⁵ Mekke’de korumasız ve kimsesiz olan kölelerin, İslam’ı tercihlerinde, uğradıkları zulüm ve işkenceye toplumun ilgisiz kalmasının sebebi sahibi tarafından “temellük” edilme ve asabiyet anlayışı idi. Eğer bir kişi belli bir kabileye mensup değilse veya köle ise kendisine yapılan karşılıksız kalırdı.¹⁹⁶

Güvenlik anlamında Müşrik toplum hem kendi vatandaşları için hem dışarıdan gelenler için yetersiz bir yapı görünümündedir. Bölgenin ticaret merkezi olan Mekke’ye, İslam öncesi dışarıdan gelen tüccarların mallarına el konulmasını ve mazlumiyetleri önlemek için kurulan bir teşkilat mahiyetindeki “hilfû’l-füdul” da tamamen ticari güvenlik için kurulmuştur.¹⁹⁷

İslam öncesi şirk toplumunun adalet anlayışı ve İslam’ın adalete bakışının anlaşılması için bir örnek verilebilir: Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Onlar: “Bu konuyu Resûlullah ile kim konuşabilir, diye kendi aralarında müzakere ettiler.” Bazıları:

“Buna Resûlullah’ın en sevdiği kişi Üsâme İbni Zeyd’den başka kimse cesaret edemez” dediler. Üsâme, onların istekleri doğrultusunda Resûlullah ile konuştu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Üsâme’ye:

“Allah’ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?” diye sordu; sonra ayağa kalktı ve halka şöyle hitap etti:

“Sizden önceki milletler şu sebeple yok olup gittiler: Aralarından soylu, mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yapınca onu bırakıverirler, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca da onu hemen cezalandırırlardı. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun da elini keserdim.”¹⁹⁸ Şirk toplumundan Müslümanlara tevarüs etmiş bu özellik henüz daha yok olmamıştır. Müşrik toplumda güçlü ve nüfuzlu olmak haklı olmak için yeterli bir sebeptir denilebilir.

Özetle İslam öncesi müşrik toplumda çarpık adalet anlayışının sonucu olarak ortaya şu durumlar çıkmıştır: “Haksız yere cana kıyma (çocuklarını öldürmek, intiharın yaygın olması), baskı altına alma (işkence ve eziyet, başkasının istemediği şeyi zorla yaptırmak), kötü muamele (kadınlara karşı ayrımcılık, yetimlere ve kölelere kötü muamele), övünme,

¹⁹⁵ Cevad Ali, *Mufasssal fi Tarihi’l- Arap Kable’l İslam*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, V, Beyrut 1992, 636.

¹⁹⁶ Cevad, V, 498; Tan, 481.

¹⁹⁷ İbn Hişam, *es-Siretu’-Nebeviyye*, I, 133-135; Tan, 483.

¹⁹⁸ Buhârî, *Enbiyâ* 54, *Megâzî* 53, *Hudûd* 11, 12; Müslim, *Hudûd* 8, 9. Ebû Dâvûd, *Hudûd* 4; Tirmizî, *Hudûd* 6; Nesâî, *Sârik* 6; İbni Mâce, *Hudûd* 6.

hile, iffetsizlik (zina, müşrik kadın ve erkeklerin iffetsizlikleri), kötü alışkanlıklar (içki, kumar, sihir)¹⁹⁹”

1.4.1.4. Müşrik Toplumun İktisadi Yapısı

Mekke, İslam öncesi müşrik toplumun hem ticari hem de dini merkezi konumundadır. Mekke'nin idarecileri civar ülkelerle anlaşmalar yaparak yabancı sermayenin akışını hızlandırıyorlardı. Dolayısıyla bu iktisadi güç öteki kralların ilgisini çekmiş olacak ki Ebrehe, Kâbe'yi yıkmaya teşebbüs edecektir.²⁰⁰ Müşriklerin İslam'a karşı çıkması bu ekonomik kazancı kaybetme korkusudur.

Müşrik Arapların dini ve ekonomik yapısı çıkar ilişkisi üzerinedir. Buna örnek nitekim humus birliğidir. Fil Vakasından sonra Arap yarımadasında itibarları artan Mekkeliler, bu durumdan yararlanmak için humusu²⁰¹ oluşturdular. Daha ziyade dini içerikle olduğu görünen Humus kavramı ile Mekkeliler, özellikle hac vasıtasıyla maddi ve manevi menfaatler elde etmeye çalıştılar. İnsanları humuslu (ahmesi) veya humuslu olmayan diye iki sınıfa ayırdılar. Humuslu olmayanları ikinci sınıf muamelesine tabi tuttular. Bu durum İslam'ın bölgede söz sahibi olmasına kadar devam etti. Humusu oluşturanlar, dini gerekçelerle bunu yaptıklarını söyledilerse de aslında onların maksadı, siyasi ve ekonomik idi.²⁰²

Müşrik toplumun, ekonomik yapısı faiz ve tefecilik üzerine kuruludur. Kur'an'da faiz (riba) kesin bir şekilde yasaklanmıştır.²⁰³ “İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”²⁰⁴ Diğer bir müşrik toplum olan Yahudi milletinin de faizcilik yapması yasaklanmıştır. “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra

¹⁹⁹ Bilgiç,24.

²⁰⁰ İbn Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir, XXX, 546.

²⁰¹ “Dini inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle Kureys ve en yakın müttefiklerinin oluşturdukları birlikteliğin adıdır.” (İbn İshak, 101-102; İbn Hişam, IV, 216.)

²⁰² Ünal Kılıç, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: VIII, 1, Sivas 2004, 75.

²⁰³ Bakara, 2/275-279; Âl-i İmran, 3-130)

²⁰⁴ Rum, 30/39.

sapanlara acı bir azap hazırladık."²⁰⁵ Dikkat edilirse iki müşrik toplumda da iktisadi yapı emeğe dayalı olmayan, faiz sistemine göre şekillenmiştir.

Mekkelilere şirk anlayışı üzerinden eleştiri getiren tüm ayetlerde şirk inancının kokusunun sindiği daha başka alanlar da gündeme gelir. Dolayısıyla Mekkelilere yönelik şirk eleştirisi, Batı dünyasında kategorize edildiği üzere basitçe bir din-dünya ayırımı üzerinden şekillenen ve şirki, dünyaya karşılık ve karşıtlık ifade eden bir dini algı şeklinde tanımlayan bir eleştiri olarak görülmemelidir. Aksine bu eleştiri, Mekke'nin yöneticilerine, tüccarlarına ve batıl din anlayışına hizmet eden kahinlerine ya da şairlerine yönelik kapsamlı bir sistem eleştirisi olarak görülmelidir. Esasen Mekkelilerin din konusundaki tutum ve davranışlarının temelinde çoğu zaman dünyevi menfaatler yatmaktaydı.²⁰⁶

Müşrik toplumun siyasi ve iktisadi durumu: Ticari hayatta haksızlık yapıp, toplumun tabakaları arasında derin ekonomik uçurumların ortaya çıkmasına sebep olmaları, azgın olmaları ve içinde buldukları toplumda anarşi çıkarmaları, sadece dünyaya çalışmalarını ve öte âlemi hesap etmemeleri²⁰⁷ olarak formüle edilebilir

1.5. KUR'AN'A GÖRE ŞİRK

1.5.1. Putperestlik

Put, "sanem" kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Çoğulu "esnam" olan sanem, tapınmak amacıyla taştan, tahtadan, madenden yapılmış değişik büyüklükte olan ve kutsallık atfedilerek Allah'tan gayri tapınılan her şey demektir.²⁰⁸ Put; kimi ilkel toplumlarda, doğaüstü gücü ve etkisi olduğuna inanılan, Tanrı olarak tapılan, genellikle canlı bir varlığı, özellikle insanı gösteren, tahtadan, taştan, topraktan yapılmış yontuya denir.²⁰⁹ Genel olarak put denilince akla taş ve tahta yontusu gelse de özelde kutsal bir gücü olan varlıklara da put denilebilir. Putperestlik ise bir yaratıcı ve kanun koyucu ilahın varlığını kabul etmekle birlikte başka aracı varlıkları da kutsal kabul etmektir.

²⁰⁵ Nisa, 4/160-161.

²⁰⁶ Polat, 154.

²⁰⁷ Şeyda Önal, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*,(Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, 30-65.

²⁰⁸ İbn Manzur, XII, 349.

²⁰⁹ TDK, "put".

Putlara tapma bizi daha ziyade eski paganizm ile bunun mitolojisine götürür ve “medeni dünyanın” bu putlardan kurtulduğu, artık kültürlü insanların çok olduğu için bu putlara tapmanın söz edilemeyeceği düşünülür. Ancak insan durmadan yeryüzünde çeşitli alanlarda yeni putlar ve tapacağı Tanrıları yaratmaktadır.²¹⁰

Gerek Hristiyanlar gerekse müşrik Araplar, ilahlarını kendilerinden birisi olarak görüyorlardı. Bu şekilde kendi isteklerini, beklentilerini karşıladıklarına inanırlardı. Müşrikler Tanrıların kendi suretinde tahayyül ve tasavvur eder, yaptıklarının sorumluluğunu Tanrı’ya yükleyerek bir anlamda negatif bir kader anlayışına yol açarlar. *“Andolsun, -Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesih'tir- diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih'in dediği (şudur:) -Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü O, kendisine ortak koşana şüphesiz cenneti haram kılmıştır, onun barınma yeri ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur. Ant olsun, -Allah için üçüncüsüdür- diyenler küfre düşmüştür. Oysa tek bir ilahtan başka ilah yoktur. Eğer söylemekte olduklarından vazgeçmezlerse, onlardan inkâr edenlere mutlaka (acı) bir azap dokunacaktır.”*²¹¹

En eski putlardan biri, “çıplak kadın” heykelleridir. Bu put insanlar için döl verme ve dünyaya canlı yaratık vücuda getirme, insan kuşağını ileriye doğru uzatma ümidinin ve amacının bir sembolüdür. Bu kadın heykellerinde aşırı cinsel karakterler dikkat çekmektedir. Bu ilkel Venüs heykelleri daha sonraları Orta Asya'da yer alan ve hayatın uzatılmasını sağlayan “Ana Tanrıca”nın ilk tipleridir. Binlerce yıl önce insanların atalarımıza ait inanma, buna tapma ihtiyaçlarının ve eğilimlerinin ifadesidir. Büyük Tanrıçanın yanına eşi ve ufak bir çocuk (Üçlü Tanrılık) katılmıştır. Çatalhöyük ve Hacılar gibi arkeolojik kazılar bize yavaş yavaş örgütlenmiş dinsel inançların yer aldığını göstermektedir.²¹² Taşlar ve balçıktan heykeller yerine madenlerin yer aldığı daha ileriki medeniyet dönemlerinde de heykellerde cinsel organları açık şekilde gösteren bir “Dişi Tanrı” hâkimdir. Sümer gibi medeniyetlerde artık kadına tapma çok silik kalıntılar halinde vardır. Bu dönemde artık şeytanlar ikinci derecede koruyucu erkek Tanrılı niteliğini alırlar. Bütün bu dinsel- mitolojik inançlar ve bunların dönük olduğu Tanrılara

²¹⁰ Adasal, 63.

²¹¹ Maide, 5/72-73.

²¹² <http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/161-catalhoyuk>

ve putlara ait sembolik heykellerin benzerleri eski Yunanistan'da, Akdeniz Adalarında ufak ayrımlarla bulunmuştur. Kaynak ve esas birdir.²¹³

Arabistan'da putperestliğin oluşmasıyla alakalı çeşitli rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre; Mekke Hz. İsmail'in neslinin devamı olan Araplar için yeterli gelmeyince Arabistan'ın farklı bölgelerine dağıldılar. Fakat gittikleri yerlere kendileriyle beraber Kâbe'den kopardıkları taş parçalarını da getirdiler. Zaman içinde esas ibadetlerini unutarak yanlarında götürdükleri taş parçalarına saygı göstermeye başladılar. Bu şekilde Hz. İbrahim'in dinini değiştirdiler ve bu putlara tapınmaya başladılar.²¹⁴

İnsanın putta toplanan kutsal ve insanüstü güçten beklediği; üstün gerçeklik ve enerjidir. Bundan ötürü Kutsal (Sacré) olarak bilinen ve inanılan insancıl koşullara bağlıdır. İnsan zamanda yaşar, zamanı yaşar ve dünyaya geldiği andan itibaren bir tarihi gerçekliktir. İnsan asırlar boyunca anlamlandıramadığı hayatı anlamak ve bir şeye dayanmak zorunda kendini hissetmiştir. İşte bu anlamlandırma gücünü ve enerjisini putlarda bulmuştur. Bu putlaştırma, insanın kendi öz benliğinden gelir. Böylece insan benliğindeki düşünceleri, duyguları yansıtır ve ifade eder. İnsan yapabileceğine inandığı için ümit eder. Bütün ümidi yani hayatı onu garanti eden bir güce dayanır. Yapamayacağına inanan insan ümitsiz kalır. İnsan zihni hesapsız güçler ve enerjiler taşır. Ancak bu insan aynı zamanda ruhunda bu enerjinin eğilimini taşıyarak bunu genelleştirir ve kanunlaştırır. İşte insan kendi gücünün çok üstünde olup da ümitlerini gerçekleştirmede güvendiği ve yararlandığı tabiat güçleri gibi (lider, kahraman, sporcu, şarkıcı, artist) her kuvveti kutsallaştırır hatta Tanrılaştırır. Burası insanın kendini adamaya karar verdiği mutlak gönül bağlılığını ve gücünü temsil eder; Tanrısal Kudret'i doğurur. İnsanlık tarihinin bize gösterdiği gibi insanın günlük ihtiyaçlarını ilgilendiren her şey kutsallaştırılmıştır.²¹⁵

²¹³ Adasal, 60-61.

²¹⁴ Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Abdullâh, *Ahbaru'l-Mekke*, Mekke 1352, 67; Hüseyin Atay, "İslâm'dan Önce Arap Yarımadası'nda Putperestlik ve Yayılışı", *EÜİFD*, 5, Kayseri 1988, 87; Kaya, "*Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği*", 15.

²¹⁵ Adasal, 62.

1.5.2. Şirk'in Psiko-Sosyal Alt Yapısı

İnsanları Allah dışında putlar aramaya iten sebeplerden birisi, bir makam sahibi (Kral, Padişah, bakan, vali gibi) kimseler ile görüşmek ve onlardan talepte bulunmak için bir aracıya ihtiyaç duydukları gibi, yaratıcı Tanrıyla münasebet kurmanın ancak bir aracı ile mümkün olabileceğini düşünmesidir. Genellikle insanlar, göremedikleri ve düşüncelerini kendisine sığdıramadıkları bir Tanrı ile aralarına girecek araçlar aramışlardır. Tanrının uzakta olduğu fikri Kur'an-ı Kerim'de eleştirilmiş, Allah'ın insana şah damarından daha yakın²¹⁶ olduğu bildirilmiştir. Şirk anlayışında olan kişi ve toplumlar yardım görme, himaye beklentisi, korku veya menfaat düşüncesiyle dünyevi çıkarları için faydalar bulacaklarını sandıkları putlara bağlanmışlar, akabinde o varlıkları ihsas eden maddelere meyleder olmuşlardır. İşte müşrikler de bu putların Allah'ın rububiyetini²¹⁷ değilse de Ma'budiyyetini²¹⁸ paylaştıklarını zannediyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de *“Onlardan çoğu Allâh'a ancak ortak koşarak inanırlar.”*²¹⁹ denilerek onların Allah'ı, O'na yakıştığı şekilde değil, yarattıklarından birini O'na ortak koşarak ancak inandıkları vurgulanır. Hatta Peygamberimiz onları tevhide çağırmaya başladığı zaman müşrikler *“Ne o, ilâhları bire mi indirdi, doğrusu bu şaşılacak bir şey!”*²²⁰ diyerek Peygamberi eleştiriyorlardı.

İnsanların başka Tanrılar üretilip onlara tapmalarının sebeplerinden birinin, Allah'a yükledikleri “yetersizlik” olduğuna dikkat çeken Kur'an'da, çok önemli bir iman psikolojisi analizi yapılmaktadır.²²¹ Yüce Allah, yoktan yarattığı insanın ve diğer varlıkların tüm ihtiyaçlarını giderme konusunda yeterli değil midir? O zaman, başka Tanrılar aramaya gerek var mıdır? Bir başka Tanrıdan istemek, ona yalvarmak, onu aracı kılmak, ondan beklemek, yüce Allah'ı “yetersiz” görerek şirk koşturmak. Aynı şekilde putları, kralları, güç sahiplerini ortak koşarak Allah'ı toplumdan soyutlamak şirkin bir başka boyutudur. İnsanlar kendilerine egemenlik eden, onları büyüleyen liderleri ölünce derhal yenilerine yönelmiştir. Bu sürekli olarak daima iktidarı doldurmak ve boş bırakmamak, daima ona bağlı bulunduğu ve kendisinin kutsal olduğu için boşluk kabul

²¹⁶ Kaf, 50/16.

²¹⁷ Allah'ın her zaman her yerde her yarattığına, muhtaç olduğu şeyleri vermesi, terbiye etmesi.

²¹⁸ Mâbud oluş, ibâdet edilmeye lâyık olma

²¹⁹ Yusuf 12/106

²²⁰ Sâd, 38/5.

²²¹ Bayraklı, 23.

etmeyecek bir olgudur. Kişiler gitse de insan zihninde ve kalbinde kutsal olan-puştırılan güçler ve değerler kalmıştır. Bu zamana göre değişebilir. Örneğin bir kurt Tanrı, çakal Tanrı, öküz Tanrı, savaşılan bakire, her şeyi yutan bir ejder, bir doğurucu karınlı ana, yıldırımlar saçan Zeus, Sezar gibi bir imparator, Hitler gibi bir lider, bir Prima Donna yani çok yönlü bir tiyatro veya sinema artisti, sesiyle gençleri çıldırtan yerlerde tepindiren Elvis Presley gibi bir şarkıcı, tepeden tepeye uçan bir kayakçı veya Arjantin'de yapılmış olan futbol şampiyonasında Arjantin takımını bir maçta golleri ile şampiyon yapan bir Kempes adlı bir sporcu olabilir. Bu kutsallaştırılan hayallerin, çok değişik insan gruplarından ve kültürlerinden kaynak aldıklarını göstermektedir.²²²

Hakikatin açık ve kesin olmasına rağmen insanın, temelsiz birçok ilah edinmesinin ve yanlışa kapılmasının, tebliğ ve daveti kabul etmemesinin sebepleri vardır. Korkunun kaynağı, toplumdaki ileri gelenlerin ve yaptırım gücüne sahip kişilerin, tehdit ve baskılarıdır.²²³ Çevresi tarafından istibdat altına alınarak korkutulmuş olanlar, durumları ne kadar olumsuz olursa olsun ve var olan düzenden endişelerine rağmen düşünce ve tutumlarında bir değişiklik istemezler.²²⁴ Mal hırsı ve olağanüstü dünya sevgisi, insanın doğasında bulunan bir özellik olarak, yine egemen zümre tarafından bazı vaatlerle provoke edilmekte ve halk türlü oyunlarla istenildiği gibi kullanılmaktadır.²²⁵ Şüphe, yine güç sahibi zümrenin, mevcut durumu korumak, halkın gerçekleri öğrenmesine mâni olmak amacıyla ve halkın bazı duygularını sömürerek ortaya attıkları asılsız dedikodulardır. Topluma egemen olup var olan düzenin devamından menfaati olanlar, hakkın güçlenmesini önlemek ve hakkı çökertmek için güvensizlik ve şüphe silahını ustaca kullanırlar, her türlü düzenbazlığa başvururlar. Hakkı görmesine mani olmaya ve değişimin önünü engellemeye çalışırlar. Cehaletin ve egemen sınıfın etkin olduğu müşrik toplum neye inanıp neyden şüphe edeceğinin istikrarsızlığı ve şaşkınlığı içerisinde hakkı tebliğ edene güvensizlik göstererek baskıya boyun eğmektedir.²²⁶

Toplumunu ileri gelenleri, Kur'an'daki ismi ile Mele'ler²²⁷; halkın inançlarına sahip çıkma ve onları kötülüklerden korumaya çalışma görüntüsü adı altında "hakk"a karşı

²²² Adasal, 76.

²²³ Yunus, 10/83. Yine peygamberlere ve halka yapılan baskı, tehdit ve halkın duyduğu korku konusunda bkz. Enbiya, 21/68; Şuara, 26/29, 49; Al-i İmran, 3/21; Kasas, 28/57.

²²⁴ Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar* (Çev. Erkil Günür), İstanbul 1993, s. 26.

²²⁵ Zuhruf, 43/51.

²²⁶ Şanver, 162- 163.

²²⁷ A'raf, 7/88.

çıkıştırlar.²²⁸ Taklit, tekrar ve alışkanlık geleneksel şirk yapısının üçlü mekanizmasıdır. Bu sebepten toplumun âdetlere bağlılığı, ileri gelenleri tarafından peygamberlerin yalanlanmaları, tebliğin inkârı ve kendi makam ve saltanatlarının devamlılığı yönünde kullanılmaya çalışılarak kendilerine " *...Ben onun (Musa'nın), dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum*²²⁹." denilmekte ve gelenekler tabulaştırılmaktadır. Bu ise zaten yeniliğe ve değişime karşı çıkmaktır. Böylece ileri gelenler halkı şaşırtarak ve aldatarak konuyu onlara yüklemek suretiyle kendi kaygılarını giderme yoluna gitmektedirler. Eskiden atalarının taptıkları gibi tapan halk ise, peygamberlerin tebliğine karşılık " *... ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük*" "*Hayır, biz babalarımızı (atalarımızı) üzerinde bulduğumuz şeye uyarız (onların yolundan gideriz). Bizi atalarımızın yaptığından çevirmek istiyorsunuz.*" "*Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter*" diyerek çoğunlukla inandıkları liderlerine güvenme eğilimi gösterip onların istek ve emirlerine itaat etmekte ve uymaktadır.

Şirk toplumunda elit tabakanın dedikleri ve din adamlarının söyledikleri kabul görülmektedir ve din olarak algılanmaktadır. Liderler, özellikle zengin liderler, toplum içinde büyük bir otoriteyi temsil etmekteydiler. Bu sebeple böyle bir gücün kolaylıkla ellerinden kaçıp gitmesini arzu etmiyorlardı. "*Ne olurdu şu Kur 'an iki şehirden bir büyük adama indirilseydi, dediler.*²³⁰" ayetindeki muhteva Mekkelilerin peygamberliğe ne tür bir anlam yüklemek istediklerini göstermesi bakımından ilginçtir.²³¹ Mekkeliler şımarık tüccarların, zenginliğin verdiği aymazlıkla insanlara tepeden bakmaları ve muhataplarını rahatsız edecek şekilde onlarla alay etmeleri de Kur'an'da eleştiri konusu olmuştur.

Zenginliği hedef almayan, aksine malın paylaşımı ve bölüşümündeki süreçleri, tutum ve davranışları hedef alan bu eleştiriler, Tevhit dininin dünya malına bakışını da gözler önüne serer. Aracın en yüce amaç haline getirilmediği her şey, İslam nazarında mubah; aracın en yüce amaç haline getirildiği her şey ise, bunlar meşru yollardan kazanılan mallar olsa bile, gayr-ı makbuldür. Tevhidi merkeze alan bir inanç sistemine sahip olan İslam'ın diğer tüm araçları ve amaçları bu en yüce hedef götüren araçlar olarak görmesi ve bu en yüce hedefin herhangi bir yerine; kıyısına, köşesine, yamacına, zirvesine

²²⁸ Mehmet Şanver, "Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2001, 160.

²²⁹ Mümin, 40/26.

²³⁰ Zuhruf 43/13.

²³¹ Polat, 160.

bir başka yüce hedef monte edilmesine şirk demesi, İslam'ın inanç perspektifinin netliğini göstermesi bakımından önem arz eder. Mekki sürelerde ticaret erbabına yönelik sert eleştiriler, ekonomiye dair haksız kazançlar elde eden ve fakiri gözetmeyen ceberut zenginlerin, kendilerince tanımladıkları bir dindarlığa sahip olsalar da asıl itibarıyla doğru yolda olmadıklarını anlatır.²³²

Şirkin Kur'an ayetlerine göre sebepleri;

- ✓ Adalet anlayışındaki çarpıklık ve zulüm²³³
- ✓ Gurur, kibir ve kendini beğenmişlik duygusu²³⁴
- ✓ Nankörlük²³⁵
- ✓ Gösteriş, riya²³⁶
- ✓ Dünya hayatına aşırı düşkünlük²³⁷
- ✓ Şefaath ve Allah'a yönelmede aracı kılma düşüncesi²³⁸
- ✓ Atalara bağlılık-gelenekçilik ve taklit²³⁹
- ✓ Sosyal çevre
- ✓ Nefsin arzu ve heveslerine tabi olmak²⁴⁰
- ✓ Dini sebep: inançlarından olma ve şirk inancının getirdiği imkânlardan mahrum kalma endişesi²⁴¹
- ✓ Ekonomik ve siyasi sebepler²⁴²
- ✓ Aşırı sevgi ve tazim²⁴³
- ✓ Korku²⁴⁴

²³² Polat, 163.

²³³ En'am, 6/1.

²³⁴ Araf, 7/146; Naziat, 79/24; Zuhruf, 43/51; Âl-i İmran, 3/185; Fatır, 35/5; Mümin, 40/56; Mü'min, 40/37; Yûnus, 10/12; En'am, 6/122; Fussilet, 41/15; Fussilet, 41/ 15; Tevbe, 9/25.

²³⁵ Yusuf, 12/103- 106; Rum, 30/33; İbrahim, 14/32- 34; Yunus, 10/22, 23; İsrâ, 17/67; Ankebût, 29/65; Lokman, 31/32; En'am, 6/41; Fussilet, 41/49- 51.

²³⁶ Bakara, 2/264; Kehf, 18/110; Nisa, 4/38, Enfal, 8/47.

²³⁷ Âl-i İmrân, 3/185; En'am, 6/32; Ankebût, 29/64, Münâfikûn, 63/9; Âl-i İmrân, 3/185, En'am, 6/32; el-Ankebût, 29/64, Bakara, 2/96; Bakara, 2/212; Necm, 53/29- 30.

²³⁸ Nisa, 4/85; Zümer, 39/3; Yunus 10/18; Kaf, 50/16; Yunus, 10/18; Zümer, 39/44; Bakara, 2/165; Mülk, 67/20; Hûd, 11/54; Yasin, 36/75; Zümer, 39/43, 44.

²³⁹ Yunus, 10/78; Enbiya, 21/52- 54; Sebe, 34/43; Lokman 31/ 21; Zuhruf, 43/23, 24; Necm, 53/23; Zuhruf, 43/22; Rum, 30/35; Bakara, 2/170; Yusuf, 12/38; A'râf, 7/173.

²⁴⁰ Furkan, 25/43, 44; Naziat, 79/24; Bakara, 2/ 258; Kasas, 28/50; Enam, 6/56; Bakara, 2/ 120; Ayrıca bkz. 2/ 145, Maide, 5/48, 49; Casiye, 45/18; Müminûn, 23/71; Casiye, 45/23; Necm, 53/23; Yunus, 10/66.

²⁴¹ A'râf, 7/172- 173; Enbiya, 98- 100; Hac, 22/73, 74; Araf, 7/192; Casiye, 45/24.

²⁴² Sebe, 34/31- 33; Nisa, 4/ 97; Kasas, 28/57.

²⁴³ İsrâ, 17/ 23- 24; Nisâ, 4/64; Nur, 24/63; Hucurat, 49/2- 3; Tevbe, 9/30; Mâide, 5, 116; Nuh, 71/23; Bakara, 2/165- 167; Âl-i İmran, 3/3.

²⁴⁴ Enbiya, 21/68; Şuarâ, 26/49; Burûc, 85/4- 9; Âl-i İmrân, 3/21; Yûnus, 10/83; Kasas, 28/57.

Ayrıca şirke yol açan nedenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz;

- ✓ Allah'ı gereği gibi tanıyamama²⁴⁵
- ✓ Düşünememe, akıl edememe ve basiretsizlik²⁴⁶
- ✓ Zan ve tahmine uymak²⁴⁷
- ✓ Heva ve hevese uymak²⁴⁸
- ✓ Cehalet²⁴⁹
- ✓ Şüphe²⁵⁰
- ✓ Kibir ve böbürlenme²⁵¹
- ✓ Yanlış şefaath inancı²⁵²
- ✓ Aracı kılmak
- ✓ İftira
- ✓ Sığınma-ilah edinme ihtiyacı²⁵³
- ✓ Ölçsüz sevgi²⁵⁴

1.5.3. Şirk'in Şekilleri

Sosyal varlık olarak insanın tercihlerinde dini inançların ve davranışların gelişiminde özellikle yakın çevrenin (aile-eş-dost-akraba) daha sonra içinde yaşanılan ülke, gelenekler, ırk, cinsiyet ve eğitim gibi faktörler etkili unsurlardır.²⁵⁵ Dolayısıyla şirkin yaşam alanı öncelikle kişinin yakın çevresi sonra da içinde bulunduğu toplumdur. Tanrı inancı ile ilgili olarak üzerinde durmamız gereken özellikleri, müşriklerde Allah inancının olması ancak bunun tevhide aykırı olmasıdır. İslam'dan önce Hicaz'da bulunan müşriklerin inançlarında Allah inancının var olduğu, putlara taptıkları ve onları Allah'a ortak koşmaları vardır. Allah inancı, Hz. İbrahim'in Hanif dininin kırıntıları olup, aradan uzun zaman geçmesi ve başka inançlardaki insanlarla karşılaşmaları neticesinde Allah

²⁴⁵ Hac, 22/74; Zümer, 39/67; En'am, 6/91.

²⁴⁶ Bakara, 2/171; Bakara, 2/13.

²⁴⁷ Zariyat, 51/10-14

²⁴⁸ Sa'd, 38/26.

²⁴⁹ En'am, 6/111.

²⁵⁰ Bakara, 2/147.

²⁵¹ Lokman, 31/18.

²⁵² Meryem, 19/87.

²⁵³ Meryem, 19/81.

²⁵⁴ Demirci, 27-42.

²⁵⁵ Korkmaz, 290.

inancında değişik araçları kabul etmelerinin sonucu olarak şirke girdikleri söylenebilir.²⁵⁶ Putçuluk ve putlaştırma müşrik inancının temel yapısıdır. Bütün putperestlikler şirkin özel bir biçimidir. Şirk, tarih boyunca insanların mensup olduğu bir din anlayışıdır. Bu sebeple putperestlik şirk inancının alt birimi olarak görülebilir. Bu anlamıyla şirk, Allah'a teslim olma ve O'nu yüceltme yerine, insanların elleriyle yontarak oluşturdukları putlara veya putlaştırdıkları insanların heykellerine tapmaları, onları yüceltmeleri, onların karşısında saygı duyup teslimiyet göstermeleri ve Allah'a aracı yapma şeklindedir.²⁵⁷

Putperest Araplar Allah'tan istenecekleri putlardan talep etmiş, Allah'a has kılınması gereken ibadetleri de putlara tahsis etmişlerdi. Müşrikler putlarına iki nedenden dolayı dua ederlerdi: Yardım talep etmek ve hastalık gibi belalara maruz kalmaktan korktukları için putların öfkelerini çekmemek. Çünkü onlar, putları, rica ve isteklerinin yerine gelmesi için Allah'la aralarında şefaathçi²⁵⁸ olarak kabul etmekteydiler. Putları himayeci kılmak veya bizzat ilah anlayışıyla onlara saygı için çeşitli hediyeler sunarak, onların yardımlarını almak istiyorlardı.²⁵⁹ Dikkat edilirse müşrikler kendi tasavvurlarındaki Tanrılarına içten bir biçimde tapmaktadır.

Müşrikin put karşısındaki saygı ve tapınması ayin midir? Ayin; formel (şekli-biçimsel) ve ölçülü bir hareket örüntüsü olup aynı gayeye yönelmiş ve yeri gelince hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanan eylemdir. Bu anlamda müşrik ayin yapmaktadır. Ayinler, inançları ortaya çıkarma işlevini yerine getirir. İnançları sürekli olarak canlı ve kuvvetli tutar. Ayinlerin temposu, içinde olması gereken duyguları anımsatır. Sürekli tekrarlanan hareketler, duyguları tazeler. Ayini oluşturan formalizm vasıtasıyla ile kişi, Tanrısal olanla ve kutsalla ilgili değerlere uyma duygularını hatırlar.²⁶⁰ Bu sebeple müşrik ayin esnasında Allah ile bağlarının güçleneceği hususunda putları aracı kılmıştır.

²⁵⁶ Kaya, “Kur’an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği”, 20.

²⁵⁷ Hasan Tahsin Feyizli, “Kur’an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(Tır)Ma Psikolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2015/1, Sayı:21, 299.

²⁵⁸ “*Âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamında bir terim.*”

²⁵⁹ Kaya, “Kur’an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği”, 23.

²⁶⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “İbadette Şekilcilik”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2007, 129.

Kur'an ayetlerinde müşriklere yöneltilen eleştirilerin temel omurgası, Tanrı'yı âlemin dışına iten, dolayısıyla tevhidi zedeleyen bir Tanrı inancının bütünüyle reddedilmesi, bunun yerine kendi koyduğu kanunlar çerçevesinde daima âleme müdahil olan bir Tanrı tasavvurunun öne çıkartılması şeklinde belirlenir. Kur'an'da Mekkelilerin bu bozuk inançlarını anlatmak üzere kullanılan kavramlardan şürekâ, erbâb, endâd, âlihe, şufeâ, şuhedâ ve evliyâ kavramlarının kullanıldığı yerler incelendiğinde, bunların bir kısmının müşriklerce Allah'ın zatına, bir kısmının da O'nun sıfatlarına ya da fiilleriyle ilgili meselelerde kullanılan kavramlar olduğu görülecektir. Bir anlamda insanı şirke götürecek her türlü davranış, insan düşüncesinin üretebileceği muhtemel her tür şirk çeşidi bu kavramlar eşliğinde beyan edilmiştir.²⁶¹

Sonuç olarak Kur'an'da müşriklerin Allah'a ortak koşmaları; putlara tapınmak,²⁶² cinleri Allah'a ortak bilip, melekleri Allah'ın kızları olarak tanımak, dişi ilahlara tapınmak ve O'na erkek ve kız atfetmek,²⁶³ putların isimlerini bebeklerine isim olarak vermek,²⁶⁴ Allah'a temelsiz zan ve isnatlarda bulunmak,²⁶⁵ Allah'a ve putlara pay ayırmak,²⁶⁶ Allah'a inandığı halde aracı, şefaathçi kabul edip, küçük Tanrılara tapınmak,²⁶⁷ Allah'a imana çağrıldıkları halde atalarının izinde olduklarını söyleyerek geri durmak²⁶⁸ ve Allah'a gerçek manada inanmadıkları halde başlarına bir felaket geldiği, zora düştükleri zaman dini Allah'a has kıldıkları ve dua ettikleri; rahata kavuşunca da Allah'ı unuttukları²⁶⁹ şekillerinde olduğu söylenebilir.

---

²⁶¹ Polat, 153.

²⁶² Hac, 22/30; Ankebut, 29/17-25; A'raf, 7/191-195; Yunus, 11/18.

²⁶³ En'am, 6/100-101; Zuhruf, 43/16-19; Nahl, 16/57; Meryem, 19/88-92; Saffat, 37/149; Tur, 52/39; Necm, 53/19-23; Nisa, 4/117.

²⁶⁴ A'raf, 7/190.

²⁶⁵ En'am, 6/138.

²⁶⁶ En'am, 6/136.

²⁶⁷ Ankebut, 29/61, 63; Zümer, 39/3; 43, 44; Enbiya, 21/28, 94; A'raf, 7/53; Rum, 30/13; En'am, 6/94; Yunus, 10/18; Zuhruf, 43/86; Yunus, 10/18.

²⁶⁸ Bakara, 2/170; Maide, 5/104; A'raf, 7/28.

²⁶⁹ Yunus, 10/12, 22, 23; Fussilet, 41/49-51.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİRK PSİKOLOJİSİ

2.1. ŞİRK'İN PSİKOLOJİK YAPISI

Yaratıldığı günden beri insanların şu veya bu şekilde kendilerinden üstün gördükleri bazı varlık ya da objelere inanıp bağıllık gösterdikleri ve onlarla barışık bir hayat yaşamaya çalıştıkları dinler tarihi ve sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan birisidir. Yani kişi bazında bazı istisnalar olsa bile, tarihin hiçbir döneminde dini bir bağlanma içinde olmayan hiçbir toplumun bulunmadığı bilinen bir gerçektir.²⁷⁰ İnsanın doğasında kendinden yüce bir varlığa bağlanma bulunur. İnsan ilah edinme ihtiyacı ile, yalnızca Allah'a yöneltmeyip ilah edindiği diğer şeylere tapar. Tanrı'yı tanımlarken bireylerin düşünce dünyası çok önemlidir. Bir tarafta sonsuz güçlü, ebedi ve ezeli bir Tanrı anlayışı varken öteki taraftan insanların kendi hayallerinin ürünü olan ilah anlayışları vardır. Bazı filozoflara göre yazının icadından beri Tanrıları insanoğlu kendi şeklinde tanımlamaktadır. Ksenofanes'in dediği gibi; "Eğer aslanlar düşünebilseydi Tanrılarının yeleleri olurdu ve kükrerdi."²⁷¹

Sembolik nesnelere, görüntüler ve putlar yaratmak birçok dinde görülen kuvvetli bir dürtüdür. Çünkü onlara dokunulabilir onlarla konuşulur; maddi olan şeylere karşı insanların güçlü bağıllığı vardır. Monoteist dinlerde bu bir basınç oluşturur. Bir tarafta evrensel ve ebedi bir Tanrı kavramı varken diğer yanda da aynı Tanrı'nın uçsuz bucaksız evrendeki ehemmiyetsiz bir nokta olan insana değer verdiği konusunda ısrar edilmesi vardır. Buradaki gerilimin sonucu olarak insanlar tabi olarak zaman zaman bu gerilimin bir tarafına odaklanırlar. Yani insanoğlu aklına sığmayacak ölçüde makro âlemin ebedi Tanrı'sının, mikro âlemdeki insana değer vermesi konusunda şaşkınlığa düşer. Bu şaşkınlık Tanrı'yı anlamaya çalışan kişiyi ister istemez sebeplere veya araçılara inanma durumunu doğuracaktır.

---

²⁷⁰ İmamoğlu, 129.

²⁷¹ İrvin D. Yalom, *Din ve Psikiyatri*, (Çev: Zeliha Babayiğit), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, 34.

2.1.1. Müşrik Kişilik Yapısı

Kur'an'da ortak koşan müşriklerin genel olarak nitelikleri; “putlardan yardım bekleyen”²⁷², “Allah’ı ve ayetleri yalanlayan”²⁷³, “peygambere ve meleklerle düşman olan ve ahireti inkâr eden”²⁷⁴ kişiler” şeklinde anlatılmaktadır. Ayrıca müşrikler “haksız yere mal gasp eden”²⁷⁵, “ahde vefasızlık gösteren”²⁷⁶, “hakka kulak tıkayan”²⁷⁷, “zalim, yalancı ve hain kişiler” olarak nitelendirilmişlerdir. Bundan dolayı Kur'an'da müşriklerin asla dost edilmemesi ve onlardan yardım istenilmemesi emredilmiştir²⁷⁸.

2.1.1.1. Müşrik Bilinç Yapısı

Modern psikoloji dine her zaman yakın ilgi göstermiş, din ve Tanrı inancı psikologların ilk ele aldığı konular arasında yer almıştır. Din ve Tanrı konusu üzerinde çalışan, dinin ve dindar insanın tanımı, dinî davranışın gelişimi, motivasyonu ve kökeni üzerinde teori geliştiren altı önemli psikolog olan; Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, W. James Gordon, Erich Fromm, Abraham Maslow ve Victor Frankl'in görüşleri konumuz itibariyle önem arz etmektedir.

2.1.1.1.1. Sigmund Freud'un Tanrı Anlayışı ve Şirkle Benzerliği

Dinin psikoloji ile çatışma halinde olduğu bir alan olan psikanalizde din, bir nevrozdur.²⁷⁹ Sigmund Freud'a (1856-1939) göre din, bazen saplantı nevrozu; bazen bebeklik arzularının tatmini, bazen de bir yanılsamadır. Din ve Tanrı hakkındaki görüşlerini sırasıyla; “Bir Nevroz Olarak Din” de dini davranışlar ile saplantılı davranışlar arasında bir bağ kurarak,²⁸⁰ Totem Ve Tabu: Dinin İlkel Kaynakları” adlı eserinde ise insanın evrendeki yerinin evrimsel bir bakış açısıyla ele alarak,²⁸¹ “Bir

²⁷² R'ad, 13/14.

²⁷³ A'raf, 7/37.

²⁷⁴ Bakara, 2/90.

²⁷⁵ Bakara, 2/160-161.

²⁷⁶ Tevbe, 9/12.

²⁷⁷ Bakara, 2/19.

²⁷⁸ Hacc, 22/38.

²⁷⁹ Freud, S., *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul 2000, 49.

²⁸⁰ Freud, “Obsessive Acts and Religious Practices”, *Freud On Sex and Neurosis*, (Ed: S Katz), Art and Science Press, New York 1949, 116-126; Ali Köse, *Freud ve Din*, İz Yayınları, İstanbul 2005, 70-77; Ayten, 53.

²⁸¹ Freud, *Totem and Taboo*, Penguin Freud Library (PFL), London 1990, 219; Ayten, 55.

Yanılsama Olarak Din” de gerçek olmayan bir illüzyon olan dinin zamanla bilimin de katkısıyla ortadan kalkacağı düşüncesiyle²⁸² ve “Dine Yapılan Son Eleştiri Musa ve TekTanrıcılık²⁸³ ” eserinde de dini Yahudilik ve Hristiyanlık ile totemizm arasında benzerlik kurarak ele alan²⁸⁴ Freud, din - psikoloji üzerinde en çok çalışan psikolog olarak modern psikolojinin dine bakışını da çerçevelemiş olmaktadır. Freud²⁸⁵, dine olumsuz bakmış, onun, çocukluk dönemine dayanan bir nevroz olduğunu, insanlığın bilime sarılmak suretiyle ondan kurtulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre Tanrı yüceltilmiş bir babadır ve birçok genç, babasının hâkimiyetinden kurtulduktan sonra dinden uzaklaşmıştır.²⁸⁶ O, dinin bir opsasyon olduğunu iddia ederek "Opsesif Davranışlar ve Dini Ritüeller" başlıklı makalesinde dini davranışlarla obsesyonlar arasındaki benzer yönleri ortaya koymaya çalışmıştır.²⁸⁷ Freud'a göre dinin aslı totemdir. İnsan önce animist olmuş, sonraki aşamada dine yönelmiştir ancak evriminin ilerleyen döneminde dini de terk edip bilime yönelecektir ve yönelmesi elzemdir.²⁸⁸ Şirk açısından Freud'un din algısı, müşrikin din algısı ile benzerdir. Özellikle müşriklerdeki antropomorfist anlayış ve putlara yüklenen anlam Freud'un totem²⁸⁹ düşüncesi ile benzerlik göstermektedir.

Totem, ilkel kabilelerde kabilenin büyük atası olarak kabul edilir. Totem, saygı, korku ve kült konusu olması dolayısıyla Tabu'dur. Tabu kabul edilen Totem, dokunulamazdır ve yenilmezdir.²⁹⁰ Aynı durum müşrikler içinde benzerdir. Çünkü

²⁸² Freud, *The Future on an Illusion*, Penguin Freud Library (PFL), London 1991, 196-197; Ayten, 57.

²⁸³ “Freud’un 1939 yılında kaleme aldığı son eseri olan ‘Musa ve Tektanrıcılık’da (Moses and Monotheism) Musa’dan ve Yahudilikten bahseder. Burada Freud, Musa’nın öldürülmesiyle, kavmi tarafından öldürülen ‘primal baba’ olgusu arasında benzerlik kurar. Totemizm ile Yahudilik ve Hristiyanlık arasında ortak noktaların bulunduğu da dikkat çeken Freud, Yahudi kavminin Musa’yı öldürmeleri üzerine bundan pişmanlık duyduklarını, bu pişmanlığın Hristiyan teolojisine de yansıdığını, neticede Pavlus’un Hristiyan teolojisindeki ‘asli günah’ kavramını bu pişmanlığın etkisiyle ortaya atmasına yol açtığını savunur. Freud, babanın önce öldürülüp sonra kutsallaştırılması yüzünden, İsa’nın kendisini insanlık için feda edip bu günahı temizlemiş olduğunu iddia eder.”

²⁸⁴ Freud, *Moses and Monotheism*, Penguin Freud Library (PFL), London 1990,337; Ayten, 60.

²⁸⁵ “Freud, dinin ahlaki temellerini savunmakta ve bu amacın gerçekleşmesini önleyici oldukları sürece, dinin doğa üstü ve biçimci yanlarını eleştirmektedir. Doğa üstü güçlere ve insanı aşan şeylere tapınmayı, insanlığın gelişimindeki aşamalardan biri olarak gören Freud, bunların o çağlarda gerekli ve zorunlu olduğunu, ama gereğinden fazla gündemde kaldıklarında insanlığın ruhsal gelişimini engellemekten öteye gidemeyeceklerini savunmaktadır. Bu nedenle, Freud’un dine karşı olduğu yolundaki inanç, yanıltıcıdır. Böyle bir yargıya varmadan önce, onun dinin dinin hangi yanlarına karşı olup eleştirdiğini, hangi yanlarına ise taraftar olduğunu araştırmak gerekir.”

²⁸⁶ Freud, S., *Dinin Kökenleri*, 213.

²⁸⁷ Freud, S., *Dinin Kökenleri*, 31.

²⁸⁸ Freud, S., *Dinin Kökenleri*, 148.

²⁸⁹ İlkel toplumlarda topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesne. (TDK)

²⁹⁰ Küçük, A., Tümer G., Küçük M. A., *Dinler Tarihi*, (4.Baskı), Berikan Yayınları, Ankara 2014, 80.

Mekkeli müşrikler Kâbe'ye ve putlara saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple Kâbe'nin dışında put evleri yapmış ve Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi zaman zaman put evlerini tavaf ederlerdi. Onların da bakıcıları vardı. Çeşitli vesilelerle putlarına hediyeler gönderir, yanlarında kurban keser, ziyafet verirlerdi.²⁹¹ Yine müşrik Hristiyanlarda İsa figürleri, haç sembolü ve Tanrının baba şeklindeki algısı aynı durumun farklı yansımalarıdır.

Putlara tapmanın ve her alanda yapay putlar ortaya çıkmasının dünya üstünde evrensel olması, bu durumun tarih boyunca devam etmesi ve özellikle pozitif bilimlerin her türlü teknik başarıları ile baskın oldukları toplumlarda bile putların kıymet görmesi, bunun insan psikolojisinde önemli olduğunu gösterir. Bundan ötürü bu durumun aydınlanmasının en iyi şeklini de bize psikanalitik metotlar sağlar.²⁹² Bunun içinde insanın çocukluğundan itibaren erginliğine doğru giden gelişime odaklanmak gereklidir.

2.1.1.1.2. Carl Gustav Jung'un Bilinçdışı ve Müşrikte Tanrı Arketipi

Arketip; Carl Gustav Jung'un psikolojisinde evrensel bilinçdışını karakterize ettiği düşünülen temel imgelerdir. Bu imgelere; Tanrı, mitolojik motifler ve anne örnek verilebilir. Jung, bilinçdışı içeriklerinin niteliklerini ise kişisel ve kolektif olarak ikiye ayırmıştır.²⁹³ Arketipler, motifler ya da ilkel imgelerdir. Bunlar doğuştan gelen düşünceler değildir. İçgüdülerin bilinçdışı imgeleridir. Bunlar, her yerde ve bireyde aynı içeriğe sahiptir.²⁹⁴

Tanrı bir arketiptir.²⁹⁵ Jung'a göre, "*Tanrı tasavvuru keşfedilmiş bir şey değildir; o, insana kendiliğinden gelen bir deneyimdir.*" Ona göre "*Tanrılar önceleri insanüstü güçlere ve güzelliklere sahip olarak karla kaplı dağların tepelerinde veya mağaraların karanlıklarında, ormanlarda ve denizlerde yaşıyordu. Daha sonraları, tek Tanrıya indirgendiler ve derken o Tanrı insan oldu. Fakat zamanımızda Tanrılar sıradan bireyin kucağında toplanmış durumdadır ve her zamanki kadar güçlüdür ve şaşkınlık uyandırıcıdır, hem de sözde psişik işlevler denilen yeni kamuflajlarına rağmen.*"²⁹⁶

²⁹¹ Ahmet Güç, Putperestlik, (TDV İslâm Ansiklopedisi), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 367.

²⁹² Adasal, 77.

²⁹³ Kızılgöç, "Din Psikolojisinin 100ü", 96.

²⁹⁴ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, (Çev: Ender Gürol), (2. Basım), Payel Yayınevi, İstanbul 2006, 50.

²⁹⁵ "Jung, Tanrı arketipinin, mistik ve kozmik yaşantılarla ilişkisinin anlamını bu varsayım çerçevesi içinde ayrıntılı olarak incelemektedir." Jung, *Analitik Psikoloji*, 79.

²⁹⁶ Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, (Çev: Raziye Karabey), Okyanus Yayınları, İstanbul 1998, 90.

Müşrik inancında Tanrı Jung'un tanımladığı Tanrı'nın evrimsel süreci ile benzerlik göstermektedir.

Jung'un psikoloji terminolojisinde kendilik, Tanrı tasavvurundan daha genel bir kavramdır, Tanrı'nın her insanda var olan derin tasavvurudur. "*Kendilik bir Tanrı tasavvurudur veya en azından biri diğerinden ayrılamaz.*"²⁹⁷ Tanrı tasavvuru gibi kendilik de her kişide aynen bilinçdışı tasavvur gibi vardır. Jung, Tanrı tasavvurunu kendiliğin içerisinde anlamlandırır. Jung'un mesajı, "içerideki Tanrı'nın" keşfedilmesidir. Kendini keşfetme yolculuğu, aynı zamanda Tanrı'yı keşfetme yolculuğudur. Jung'un tabiriyle kendilik, insan doğasındaki her yüksek ve sınırsız ihtiyaçların ona ulaşabilmek için emek verdiği Tanrı olarak söylenebilir.²⁹⁸ Jung'un kendilik ve Tanrı anlayışı şirkin anlaşılmasında bir araç olarak kullanılabilir. İnsanın içindeki Tanrısallığa vurgu yapan Jung, insan olmayı da Tanrı olmak gibi görmüştür. Yeryüzünde Tanrı'nın misyonunun yürütücüsü konumunda olan insan bu durumuyla Tanrı'nın halifesidir.²⁹⁹

Hz. Âdem'in ebedilik ağacına yaklaşip onun meyvesinden yemesi, onun ve ondan sonraki tüm insanların sonsuz yaşama isteği ile ilgili olduğu söylenebilir. Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra cennette ki durumunu anlatan Kur'an, onun şeytan tarafından nasıl aldatıldığı ile ilgili şu bilgileri verir: "*Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi? Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.*"³⁰⁰ Jung'un ölümsüzlük arketipi ile bu motif anlamlandırılabilir. Ölümsüzlük motifinin iki ayrı biçimi vardır. Bu arketipsel motifin ilk anlatısı, "zamandan kaçış, ölümsüzlüğe sahip olarak cennete dönüş, düşüşten önceki sonsuz saflık ve mutluluğa yeniden kavuşmadır." İkinci anlatı ise "ebediyen tekrarlanan yeniden ölüm ve doğum olgusudur."³⁰¹ İnsanın sonsuz, kalıcı olmak ve eser bırakmak istemesi onu rab niteliğinde gördüğü putların kulu haline getirmiştir. Kişi ancak Allah'a

²⁹⁷ Carl Gustav Jung, *The Archetypes and The Collective Unconscious*, (Second Edition), (Translated by R. F. C. Hull), Princeton University Press, New Jersey 1969, 22.

²⁹⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "C. G. Jung'un Tanrı Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz 2013, 19.

²⁹⁹ Fatır, 35/39.

³⁰⁰ Ta-Ha, 20/120-121.

³⁰¹ Ömer Tecimer, *Sinema Modern Mitoloji*, Plan B Yayınları, (İkinci baskı), 2005 İstanbul, 98.

kul olarak sonsuz mutluluğa kavuşabilir. Oysa şirk inancında insanın sonsuz yaşama arzusu istismar edilmektedir.

2.1.1.1.3. Gordon W. Allport'ta Dışsal ve İçsel Dindarlık

Modern psikolojiye kişilik ile ilgili yaptığı çalışmalar ile katkı sunan Allport, Freud'un aksine bilinçaltının herkeste önemli rol oynamadığını düşünmektedir. Bilinçaltını istisna ve bireysel karakteristikleri asıl olarak gören Allport, sağlıklı kişileri ön plana çıkarmaktadır. Olgunlaşmış kişilik (mature personality) onun çalışmalarının ana konseptini oluşturur. Allport kişiliğin geçmişten uzaklaştıkça, daha otonomlaşıp geleceği şekillendirme yeteneği kazandığını söyler. Kısacası normal ve olgun kişiliği gerçekleştirmenin temel koşulu bireyin bilinçaltının hâkimiyetinden kurtularak ondan bağımsız olarak bir gelecek perspektifi sunmasına bağlıdır.³⁰²

Allport, hayatı boyunca dinin insan hayatındaki pozitif rolüne dikkat çekmeye çalışmıştır. Olgunlaşmış dini his modeli konumuz açısından önem teşkil etmektedir. Dini his çocukluk ve yetişkinlik yıllarında iniş ve çıkışlar göstermektedir. Ona göre dini his bazı özelliklere sahip olmalıdır. Olgunlaşmış dini hissin farklılaşması, zengin ve kompleks olması, kendisine özgü içsel bir dindarlık modeline sahip olması ile dinamik bir fonksiyonel otonomiye sahip olarak bireyin önüne yeni amaç ve değerler sunması gerekmektedir. Olgunlaşmış dini his bireyi tutarlı bir şekilde yüksek ahlaki ideallere yönlendirmelidir. Bireye bütüncül bir hayat felsefesi sunarak hayatını bir anlam ve düzen içine sokmalıdır. Çoğulcu ve bütüncül olduğu için entegre edici olmalıdır. Son olarak dini his enerji üretmesi ve değerleri koruyabilme yeteneği göstermesi (höristik bir karakter) gerekmektedir.³⁰³ Buna bağlı olarak müşrikin dini hissinin, olgunlaşmış bir his olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü müşrik; zengin ve kompleks değil çıkara dayalı, evrensel amaçları ve değerleri olmayan, yüksek ahlaki değerlere göre değil kendi kabilesi ve grubunun ahlakıyla ahlaklanmıştır. Bireyselliği ön plana çıkarmadığı gibi putları idare eden müşrik liderlerin hayat felsefesine göre yaşamaktadır. Değerlerini koruması ve kendi enerjisini üretmekten tamamen uzak şirk inancı, ancak sosyal çevrenin dinamikleri ile hayatta kalmakta bu onun çoğulcu olmasını engellemektedir. Özetle müşrik his ile olgunlaşmış his birçok özelliği ile tezattır.

³⁰² Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, (Çeviren: Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara 2014, 8.

³⁰³ Allport, *Birey ve Dini*, 13.

Allport, dini arayışın kökenlerini incelerken insanın ölüm korkusu, temel ihtiyaçları ve arzuları üzerinde durmuştur. Hayatın kritik dönemlerinde arzunun yoğunlaşması dini bilincin de yoğunluk kazanmasına sebep olmaktadır. Birçok insan sadece kriz dönemlerinde dindardır. Acılar ve özeleştiriler dini tecrübenin doğmasına ortam hazırlar. Sevgiye ve ilgiye ihtiyaç duyduğumuz zaman Tanrı aşkın kaynağı, bilgili ve her şeyi bilendir. Teselli aradığımızda onun verdiği huzur bütün anlayışların ötesindedir. Günah işlediğimizde o kurtarıcıdır. Doğru yola ileilmeye ihtiyaç duyarsak o kutsal ruhtur. Birey farkında olmasa da ilahi sıfatlar ile bizim arzu panoramamız arasında sıkı bir ilişki mevcuttur.³⁰⁴ Müşriklerin Tanrı listesine bakıldığında Allah'ın sıfatlarının aracı Tanrılara verildiğini daha önce vurgulamıştık. O halde müşrik ihtiyaçları nispetinde kendi Tanrısını kendisi ortaya koymaktadır. Elbette ki bu ihtiyaçlar ortak olduğu kadar milletten millete ve zamandan zamana göre değişiklik göstermektedir. Kişinin ihtiyaçlarına bağlı bu değerler tehdit edildiğinde ortaya müşrikin dini inancı çıkmaktadır. Korku, acı, suç, eksiklik, güvensizlik gibi temel duygular müşrik bireyde putuna olan ihtiyacını ve bağlılığını ortaya çıkarmaktadır.

Şirkin hayat bulduğu sosyal ortamın anlaşılması, onun insanların zihninde ve gönlünde nasıl ortaya çıktığı ile yakından ilgilidir. Allport çocukluk çağında kültürün benimsenmesinin dini arayışın kaynağı olduğunu söylemektedir. İlk başta çocuğa öğretilen dini pratikler onun için bir anlam taşımamakta ya da o bunlara sonradan sahip olması gereken bir anlayış olarak bakmamaktadır. Çocuk ritüeli ailesi ya da kabilesinin uğraştığı bir şey olarak görmesinden dolayı onun gerektirdiği davranışı öğrenmeyi istemektedir. Grup içinde olmak tanıdık ve güvenilir olmayı beraberinde getirmektedir. Bundan dolayı grubun yaptıkları ve söyledikleri iyi ve doğru olarak benimsenmektedir.³⁰⁵ “*Dediler: Ey Salih! Bundan önce sen bizim içimizde ümit beslenir bir zat idin. Şimdi bizi babalarımızın taptıklarına tapmaktan mı engelliyorsun? Biz, doğrusunu istersen bizi davet ettiğin şeyden kuşkulandıran bir şüphe içindeyiz.”³⁰⁶ Ayetinde ‘neden bir müşrik taşlardan yardım bekler?’ sorusunun cevabı bulunmaktadır. Kendi babasından, kültüründen gördüğünün kesin doğru olduğuna inanan bir kişi, ötekisine şüpheyile bakmaktadır. Bu da dini zenginliğin ve çoğulculuğun oluşmasına engel olmaktadır. Öyleyse dinin ritüel ve inanç yapısının sosyal ve ekonomik yapıyla sıkı bir geçmişi vardır.*

³⁰⁴ Allport, *Birey ve Dini*, 31.

³⁰⁵ Allport, *Birey ve Dini*, 44.

³⁰⁶ Hûd, 11/62.

Nitekim tarım toplumlarının Tanrıları ile kast sistemi şeklinde idaresi olanların Tanrıları arasında formel farklılıklar bulunmaktadır. Müşrik dini inanç yapısının anlaşılması, içinde bulunduğu kültürün doğru tanımı ve analizi ile mümkündür.

Din, bireyin yaşadığı her aşamada anlam ve açıklamalar içerir. Çocukluk döneminde arzuların anlamlandırılması ve sosyalleşmeye cevap aranması ile ilgili özellikler dini duyguyu henüz yüksek bir zihinsel organizasyon olarak üretemez. Bu yüzden çocuğun ilk dini tepkileri dinsel değil toplumsaldır.³⁰⁷ Ritüeller önemi bilinmeden öğrenilir. Hayatın bu döneminin fikirleri egosantrizm³⁰⁸ özellikleri taşır. Çocuk gücü kendi zayıf yeteneklerinin sınırlarının ötesinde hayal eder ve kaçınılmaz olarak Tanrı'yla ilgili güç ve enerji fikirlerini geliştirir. Çocuğa ait erken dini kavramların en belirgin karakteristiği antropomorfizmdir.³⁰⁹ Yaşadığı kültürün standart teolojisi ve ahlakı yavaş yavaş onun hayatına girmeye başlar ve onun benmerkezci düşünce biçiminin yerine geçer. Böylece çocuğun teolojisi yavaş yavaş büyüklerin durumuna yakın olur. Aile içindeki dini pratikler çok normal birşeymiş gibi algılanır.³¹⁰ Duyguların eşlik ettiği inancın yanında objelere bir çeşit primitif güven duyma şeklinde ayrı bir inanma biçimi söz konusudur. Bu çeşit inanç biçimi kendisine söylenen her şeye inanılan genç bir çocuğun durumunda kendisini daha net gösterir.

Olgunlaşmamış dindarlık ve müşrik dindarlığı arasında bir ilişki söz konusudur. Allport dine yönelik eleştirilerin çoğunun dinin gelişmemiş biçimi olan olgunlaşmamış dindarlığa yönelik olduğunu savunmaktadır. Olgunlaşmamış dindarlık insanların bencil çıkarları ve arzularını tatmin edip uyutucu bir fonksiyon icra eder. Birey objektif düşünme yeteneğini kaybeder ve bireyi anlamlı davranışlarından uzaklaştırır.³¹¹ Özetle olgunlaşmamış ve müşrik kişilik için bütünleşmemiş bir kişilik yapısından söz edilir.

³⁰⁷ Allport, *Birey ve Dini*, 47.

³⁰⁸ Benmerkezcilik: Kendi dışındaki bakış açılarının farkında olmama, herkesin çevreyi kendisinin algıladığı yolla algıladığına inanma durumunun adıdır. Jean Piaget'ye göre işlem öncesi çocukların önemli bir özelliğidir. (Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin 100ü*, 132)

³⁰⁹ Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, 30.

³¹⁰ Allport, *Birey ve Dini*, 50.

³¹¹ Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, 54.

2.1.1.1.4. William James’de Dini Tecrübe ve Müşrikin Dini Tecrübesi

Amerikan psikolojisinin babası sayılan William James; psikolojiyi teoloji, ahlak ve zihin felsefesinden ayırmaya çalışmıştır.³¹² Din konusundaki yaklaşımında dini kurumlar, ritüeller ve dini fikirlerle ilgilenmekten çok, dini duygu ve bireysel tecrübeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Dinin değeri konusunda pragmatik ve fonksiyonalist bir yaklaşım sergilemiştir.³¹³ Tanrı’nın gerçekliğinden ziyade feridin kalbindeki bireysel Tanrıyla ilgilenmiştir. Ona göre dini kurumların biçimlendirdiği Tanrı’nın ve zihinsel kategorilerin oluşturduğu soyut Tanrı’nın bir önemi yoktur. Önemli olan insanların “Tanrı” adına hissettikleri, bireysel tecrübe ve duygulardır. Tanrıyla bütünlük olarak bireyin içinde hissettiği duygusal bütünlüğü kastetmiştir.³¹⁴ Ona göre Tanrı gerçektir ama görünmez buna rağmen insan Tanrı’nın etkilerini hayatında hissedebilir.³¹⁵ James dini davranışlar hakkında teorik yorumları yeterli bulmaz ve bireysel dini tecrübeleri gözlemler. Dini hayatın boyutları hakkında fikirler toplar. En dikkat çekici olanı ise dini figürleri (İsa, Buda vb.) seçerek bunları dini tecrübeyi ve dindar bireyin yaşadıkları açıklamakta kullanır.³¹⁶

James’in din ve Tanrı hakkında ki görüşlerine ilaveten İslam dinindeki tevhit anlayışı benzerlik taşımaktadır. Kur’an’ın ana konularından tevhit; Allah’ın zâtı kendisi demektir. O’nun *zâtında tevhit* kendisini tek kabul etmek anlamına gelir. Gerçekte bu özellik insanın doğasında mevcuttur. Ancak cahillik ve olumsuz sebepler kişinin bu niteliğini kapatmaktadır. “Küfir” kelimesinin sözlük anlamı da “örtmektir”.³¹⁷ *Rububiyet’te tevhit* Allah’tan başkasına tapmamak ve sığınmamak demektir. *Ulûhiyyette tevhit* zihni bir fonksiyondur ve imanın teorik yanını oluşturur; *rubûbiyyette tevhid* kalbin ameli olup imanın gönül hoşluğuyla kabulünü teşkil eder. İman bu ikisinin birleşmesinden meydana gelir. *Amelî tevhid* kişinin kalbiyle Allah’ı sevmesi,

³¹² Virginia Staudt Sexton, “American Psychology ve Philosophy 1876-1976; Alienation and Reconciliation”, *Psychology of Religion: Personalities, Problems, Possibilities* (Ed: H. Newton Malony), Baker Book House, 1991, 21-22; Ayten, 21.

³¹³ William James, *Pragmatizm: Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim*, (Çev: Tahir Karakaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 197.

³¹⁴ Andrew R. Fuller, *Psychology and Religion*, Little Field Publication, Boston 1994, 1.

³¹⁵ William James, *The Varieties of Religious Experience (A Study in Human Nature)*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, 491; Ayten, 27.

³¹⁶ Paul W. Pruyser, “Some Trends in the Psychology of Religion”, *Current Perspectives in the Psychology of Religion*, (Ed. H. Newton Malony), William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1977, 56; Ayten 23.

³¹⁷ İbn Düreyd, Ebu Bekir el-Ezdi, *Kitabu Cemhereti’l Lüğa*, Haydarabad 1345, (kfr md.), II, 401.

davranışlarıyla bu sevgisini ispat etmesidir. *Ulûhiyyette tevhid* insanın fikir hürriyetini, *ibadette tevhid* ise duygu hürriyetini sağlar. *Rubûbiyyette tevhid* zarar veren şeylerden biri Allah rızası için olması gereken amellerin ve ibadetin gösteriş ve dünya menfaati için yapılmasıdır.³¹⁸ James'in ifade ettiği pragmatist ve çoğulcu din anlayışı bireyin içten bir sevgi ve saygıyla Allah'ı hissetmesidir. Dindar birey Allah'ı olduğu gibi kabul eder ve ona kendi zihninden müşrikte olduğu gibi araçlar ilave etmez. Birey, kurumsal bir dini duygunun yerine ihlase ve tevhide dayalı Allah inancı ile mutmain olur. Çünkü Kur'an'a göre kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutlu olabilir.³¹⁹ Şirk tevhidin zıddı olduğundan bireyin tecrübe ettiği Tanrı'yı değil şirk sisteminin benimsediği Tanrı anlayışını dindara dayatır.

James, hasta ruhlu ve sağlıklı dindarlık olarak iki tipten bahseder. Pragmatizm sağlıklı ve çoğulcu dindarlık ile uyumludur. Ona göre iyilik ve kötülüğü içeren zıtlıkların uzlaştığı nihai bir bütünlük olarak tekçi dünya görüşü, ancak hasta dindar ruha huzur ve rahatlama sunmaktadır. Bu bütünlük idealini kendisi için güven veren bir gerçeklik olarak görmeyen sağlıklı- düşünceli dindar birey, dünyanın daha iyi bir yer olması ve ebedi kurtuluş için çalışarak kendisini Tanrı'nın bir dostu olarak görmektedir.³²⁰

James'e göre her bireyin dini hayatı bireysel tecrübede yerleşiktir. İnananlar dini öğretilerin rasyonel cazibesinden ötürü inanmış değillerdir. İnançları akıldan daha derin olan bir şeyde- kişiliğin tecrübi, duygusal ve sezgisel derinliklerinde yerleşiktir. Bu nedenle, Tanrı'ya olan inançlarına yönelik akılcı deliller etkisizdir, diğer taraftan ateistin derine yerleşik olan görüşleri, rasyonel delillerle inancın lehine kaldırılamaz. En derin inançlarımız akıldan kaynaklanmaz ve akılcı kanıtlara duyarlı değildirler.³²¹ James'e göre dini kişilik ve dini tecrübenin iki temel çeşidi vardır: sağlıklı- düşünceli dindarlık ve hasta ruhun dindarlığı. Daha öncede belirtildiği gibi bunlar felsefi çoğulculuk ve tekçiliğe karşılık gelmektedirler. Sağlıklı dindarlar dünyanın ikmal ve mükemmelleşmesi için ahlaki mücadeleyle çalışmaya karşılık gelen biçime eğilimlidir. Öte yandan tekçiler gerçekliğin görünüşteki çeşitliliği ve eksikliğinin ötesinde temelde bir bütünlüğün olduğuna yönelik inançlarıyla teselli bulurlar. Hasta ruhlu dindarlık bireyin ahlaki

³¹⁸ Mevlüt Özler, "Tevhit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, 18-20.

³¹⁹ Ra'd, 13/28.

³²⁰ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, (Çev: Mustafa Ulu), Kimlik Yayınları, Kayseri 2017, 155-166.

³²¹ James, *The Varieties of Religious Experienc*, 75; Forsyth, 173.

enerjilerine karşı bir görevden ziyade bir rahatlık ve güven kaynağı olarak tecrübe edilmeye eğilimlidir. Bu hasta ruh için koruyucu bir tecrübe ve ilaçtır.³²²

Müşrik dindar birey, James'in ifade ettiği hastalıklı dindar özelliği ile benzeşmektedir. Müşrik inancında daha önce vurgulandığı üzere kendi çıkarına göre bir inanç ve Tanrı anlayışı vardır. Tanrı onun içindir ve hayatta olan her şey müşrikin zihninde kurguladığı Tanrı'nın istediği gibidir. Tanrı, müşrik için koruyucu ve savunmacıdır. Müşrikin Tanrı'sı ahlakın kaynağı değil ihtiyaçları için bir çözüm ve problemleri için bir ilaçtır. Müşrikin özde inandığı tek Tanrı'sı kendine ait olduğu için ötekilere ait değildir. Yani müşrik tasavvurunda Tanrı, ötekileştirmenin aracıdır. Olgun dindar olaylara bakıp iyi görürken, müşrik dindar tüm olayların kötü yönlerine dair üzüntü verici farkındalıkla, doğanın kötülük potansiyeli ve hayatın karanlık yanına dair bir duyarlılıkla hareket eder. Olgun dindar açısından müşrikin bu durumu günahkârlık ve Tanrı'ya yabancılaşma duygusudur.

2.1.1.1.5. Erich Fromm'da Sahip Olmak ya da Olmak

Fromm'a göre insan dıştan gözlemlerle tanımlanamayacak bir varlıktır ve onu anlamak için kendi tecrübelerimize müracaat etmek zorundayız. İnsanı bir bütün olarak ele alan Fromm, "hümanist bir insan" görüşü ortaya koymuştur.³²³ İnsan özgürlüğü ancak kendini gerçekleştirerek ve kendisi olarak elde edebilir. Kendini gerçekleştirmek; tüm kişiliği gerçekleştirmek, coşkusal ve zihinsel potansiyellerini etkin bir şekilde çalışmasıyla tamamlamaktır.³²⁴ Tanrı, insanın kendini gerçekleştirme sürecinde sahip olduğu güçlerin sembolüdür.³²⁵

İnsan doğasında yer alan iki temel yönelim bulunmaktadır. Bunlar sahip olmak ve olmak yönelimleridir. Sahip olmak yöneliminde bireyin dünyaya karşı tavrı, elde etmek ve kontrol altında tutmak biçimindedir.³²⁶ Örneğin hırs böyle bir eğilimin doğal sonucudur. Olmak yöneliminde ise birey, hiçbir şeyi elde etmek ve kontrol altında

³²² James, *The Varieties of Religious Experienc*, 75-79; Forsyth, 173-174.

³²³ Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, (Çev: Ali Köse), Arıtan Yayınları, İstanbul 1997, 280; Ayten, 96.

³²⁴ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, (Çev: S. Budak), 4. Baskı, Öteki Yayınları, Ankara 1997, 278-279; Ayten 99.

³²⁵ Robert W. Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion*, Mercer University Press, Georgia 1986, 84; Ayten 99.

³²⁶ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, (Çev: A. Arıtan), Arıtan Yayınları, İstanbul 2003, 37; Ayten, 101.

bulundurmak istemez. Her şeyi kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirerek, olduğu gibi kabul eder ve sever.

Sahip olma yönelimine bağlı iman, akli bir kanıtı olmayan şeyler konusunda bir çözüme sahip olmayı içerir. Böyle bir yönelimde iman sahibi, bir güce (otoriteye) inanmakla kendini güvende hisseder ve düşünmek, karar vermek gibi sorumluluklardan kurtulur. Birey burada kendi özgürlüğünden feda ederek güvenilir bir inanca sahip olur. Sahip olmak yönelimine bağlı imanda Tanrı bir puta dönüşür. İnsan tüm güçlerini bu puta yansıtır. Fakat kendi yeteneklerinden mahrum kalır ve zayıflar. Sahip olma ilkesine bağlı iman, otoriter dinin özelliklerindedir. Olmak yönelimli imanda ise birey belirli bazı dogmatik fikirlere inanmak yerine içsel yönelme biçimiyle kendi tavır ve davranışlarını ortaya koyar. Özgürlüğünü korur ve sorumlulukları kendi üzerine alır. Bu tür imanda kendi sübjektif tecrübemizden kaynaklanan bir kesinlik vardır. Fakat dogmatik bir otoriteye teslim olmak yoktur. Böyle bir imanda Tanrı'ya inanç, kişinin sahip olduğu Tanrısal nitelikleri iç tecrübe yoluyla doğrulamasıdır.³²⁷

Müşrikin din anlayışı ile sahip olma eğilimi arasında benzerlik vardır. Müşrik bir güce (puta) inanır ve kendini güvende hisseder. Kendi özgürlüğü yerine puta ve şirk düzenine itaat ederek güvenini korumayı tercih eder. Müşrikin inancında kendisi değil putu değerlidir. Dolayısıyla şirk inancı dogmatik olmayı, özgür olmamayı ve sorumluluktan kaçmayı öne çıkarır. Oysa olgun din anlayışında sorumluluk kendi üzerine alınarak mümin kendi tavır ve davranışlarını ortaya koymuş olur. Olgun dindar Fromm'un tanımına göre ifade edecek olursak, kendini gerçekleştirmiş iman sahibi kişidir. Tanrı karşısında kendisini güçsüz değil, Tanrı'nın özelliklerine sahip olmaya çalışır. Şirk inancında en büyük erdem üst güce itaat iken; olgun din anlayışında en büyük ölçüt insanların vicdanlarıdır.³²⁸ Şirk inancında insan özünü yok sayar ve kendine

³²⁷ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, 70.

³²⁸ "Kur'an-ı Kerim'de vicdan kelimesi geçmemekle birlikte birçok âyette insanda bulunan ve onun iradî fiillerini ahlâk ölçülerine göre denetleyen, iyilik yapmaktan sevinç, kötülük yapmaktan ıstırap duyan bir ahlâkî melekeden söz edildiği, tövbenin de böyle bir vicdanî hesaplaşmanın ürünü sayıldığı görülür (meselâ bk. Nisâ 4/17-18; Mâide 5/38-39; Nahl 16/119). Kur'an'da insanın psikolojik yapısıyla ilgili olarak en çok geçen kelimelerden nefis, vicdanın tesirini de içine alan geniş bir anlama sahiptir. Hadislerde vicdan kavramına daha çok kalp kelimesi etrafında temas edilir. Ahlâkî yeteneklerin merkezi sayılan kalp (Buhârî, "İmân", 39; İbn Mâce, "Fiten", 14) temiz yaratılmakla birlikte günahlarla kirletilebilir (Müslim, "İmân", 231; *Müsned*, V, 386, 405). Güzel işlerin kalbe huzur verdiğini, kötü davranışların onu rahatsız ettiğini bildiren hadisler (*Müsned*, IV, 182, 227, 228; Müslim, "Birr", 14-15) insanın fitraten temiz bir vicdana sahip olduğuna işaret eder. Modern İslâmî literatürde ahlâk ve din psikolojisiyle ilgili çalışmalarda vicdan Allah tarafından kişinin içine yerleştirilen, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan bir güç olarak düşünülmüştür. Doğuştan gelen bu ahlâkî yetenek, iyi bir eğitimle düşünme kabiliyetinin gelişmesine ve dinî duyarlılığın güçlenmesine paralel biçimde niyet ve eylemler üzerinden etkili olur, bireyin iç dünyasında

yabancılaşır. Oysa olgun din anlayışı insanın değerini korur ve onun gelişimine yardımcı olur. Fromm hümaniter dinler olarak tanımladığı bu dinleri olgunlaşmış din ve gerçek din olarak görür.³²⁹ Hümaniter ve otoriter dinler, çalışmamızın ileriki bölümünde yer aldığı için burada anlatılmamıştır.

2.1.1.1.6. Abraham Maslow'da Kendini Gerçekleştirme ve Müşrikin Kendini Gerçekleştirememesi

Abraham Maslow, temel ilgisini, insanın belirsizliğini keşfetme ve gelişmesini tümüyle sezinlenme üzerine yöneltmiş ve incelemelerini de bu alanda yoğunlaştırmıştır.³³⁰ Maslow'un konumuz için en önemli kavramlarından birisi kendini gerçekleştirmedir. Kendini gerçekleştirme, insanın sahip olduğu tüm potansiyelleri en üst düzeyde geliştirmesidir. İnsanın var olduğunun bilincinde olarak yaşaması, var olmaktan hoşnut olması ve yaşamını kendi kararları doğrultusunda, etkin ve huzurlu bir şekilde sürdürebilmesidir.³³¹

Kendini gerçekleştirmiş insanlar nevrozdan uzaktır. Her insanda kendini gerçekleştirme eğilimi olmasına rağmen çok az sayıda insan bunu başarabilir.³³² Kendini gerçekleştirenler tüm temel ihtiyaçlarında tatmin bulurlar. Yani bu insanlar, bir yere veya şeye ait olma ve köklü olma gibi duygularını tatmin etmişlerdir; sevgiye dair ihtiyaçlarını karşılamışlardır; dostları vardır ve sevildiklerini, sevilmeye değer olduklarını hissederler; hayatta belli bir statüye sahiptirler; başkalarından saygı görürler; kendilerini değerli ve özgüvende hissetmeleri için makul gerekçeleri vardır.³³³ Fakat kendini gerçekleştirme, kusursuzluk duygusu olmadığı gibi, insanların insanüstü bir dinginlik ya da eksiksizlik içerisinde sonsuza kadar mutlu yaşayacağı bir durum da değildir.³³⁴ Kendini

---

sorgulayıcı ve yargılayıcı bir güç halini alır. Nitekim fitratı bozulmamış her insan iyi davranışlarından dolayı mutluluk ve huzur, kötü davranışlarından dolayı üzüntü, suçluluk ve pişmanlık duyar. Sonuçta vicdan kişinin davranışlarında tutarlı olmasını, kendi kendini denetlemesini sağlayan bir otoriteye dönüşür." (Osman Demir, "Vicdan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, İstanbul 2013, 100-102.)

³²⁹ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, (Çev: Şükrü Alpagut), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990, 44; Ayten 113.

³³⁰ Leo Buscaglia, *Kişilik*, (Çev: N.Ebcioğlu), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, 34; Ayten 123.

³³¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 1994, 105; Ayten,128.

³³² Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Kuraldışı Yayınları, (Çeviren: O. Gündüz), İstanbul, 2001, 170; Ayten 129.

³³³ Frances Vaughan, Roger N. Walsh, *Ego Ötesi*, (Çev:Halil Ekşi), İnsan Yayınları, İstanbul 2001,161; Ayten, 129.

³³⁴ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 124; Ayten, 129.

gerçekleştiren insandaki en önemli özellik, psikolojik olarak sağlıklı olma halidir.³³⁵ Bu insanların sahip oldukları sevgi, varlık sevgisidir. Çünkü onlar insanları çıkar beklemezsiniz, ayırım yapmaksızın severler. Bu kişiler varlık bilişine daha yatkındırlar. Çünkü onlar, insanlara önyargıdan uzak tarafsızca yaklaşırlar ve onları oldukları gibi kabul ederler. İyilik, doğruluk ve adalet sahibidirler, anlamlı bir hayat yaşarlar, latifecidirler ve özgürlüklerine düşkün insanlardır. Bu değerlerin dünyada hâkim olması için çabalarlar.³³⁶

Maslow'un kendini gerçekleştiren bireyler üzerinde durduğu bir başka kavram *doruk deneyim*dir. O, doruk deneyimi, kişinin kendisiyle daha barışık olduğu, gerçek kimliğine büründüğü, deneyim yaşayan benlik ile gözlemleyen benlik arasındaki ayrımın ortadan kalktığı an olarak tarif etmektedir.³³⁷ Doruk deneyimler, kişinin mükemmel bir kimliğe sahip olmasına ve gerçek benliğine yakınlaşmasına yardımcı olmaktadır. Kişi bu anlarda diğer zamanlarda olduğundan daha sorumlu, etkin, özgür ve iradeli olduğunu hissetmektedir.³³⁸

Maslow, dinin özünde daha kapsayıcı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, kutsal olan insan doğasının dışında düşünülmemelidir. Din, belli ritüellere, özel bir dil ve günlere indirgenerek, normalde yaşamın tümünü kapsayacakken hayatın bir bölümünü içerecek hale getirilmiştir. İnsanın doğasına uygun olan inanç, kurumsal dinle birlikte "kör bir inanç" haline getirilmiştir. Ona göre kutsal, hiçbir grubun tasarrufunda değildir. Her insan kutsal hayatının her hangi bir döneminde keşfetme yeteneğine sahiptir ve onu tecrübe edebilir.³³⁹ Maslow dinleri kurallara ve düzene öncelik veren kuralcı din ve kuralcı olmayan mistik din şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Onun yaptığı tasnife göre, bu iki farklı dine uygun olarak iki farklı dindar tipi ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, kuralcı dine bağlı olan "düzen insanı" diğer ise, kuralcı olmayan dini yaşayan mistik insandır. Ona göre gerçek dindar, dini tecrübeleri yaşayan mistik insandır.³⁴⁰ Maslow'a göre kendini gerçekleştiren insanlar dindardırlar. Onları "Tanrı'nın yolunda yürüyen kimseler" olarak tanımlamıştır. Çünkü onların sahip olduğu nitelikler, dünyadaki temel

³³⁵ Fuller, 147.

³³⁶ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 109; Ayten, 136.

³³⁷ Abraham Maslow, *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*, (Çev: H.K. Sönmez), Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1996, 82; Ayten, 136.

³³⁸ Maslow, *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*, 82; Ayten, 137.

³³⁹ Maslow, *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*, 36; Ayten, 140.

³⁴⁰ Fuller, 175; Ayten, 141.

dinlerinde üzerinde durduğu içgüdüsel arzuları kontrol etme, başkalarını sevme, varoluşun hikmetini arama, vasıttan çok hedefe odaklanma gibi ideal amaçlardır. Bu yüzden onlar doğal olarak dindar özelliği taşır.³⁴¹ Kendini aşan birey, hem kendini gerçekleştiren bireylerin özelliklerine sahip olur hem de varlığı aşarak evrenle bütünlük oluşturur. Kendini aşmada kişi, doğasındaki Tanrısallık potansiyelini en güzel şekilde yaşar. Dini tecrübeyi yoğun bir şekilde yaşayan bu bireyler, hayatı kutsallaştırırlar.

Olumlu kavramsal bir anlama dayalı olarak kendini gerçekleştirme, olgun dindar ile benzerlik taşımaktadır. Olgun dindar nevrozdan uzak kişiyken müşrik dindar kendini gerçekleştiremeyen kişidir. Kur'an-ı Kerim'de inananların sayıca az olup, şirke bulaşanların çok olması,³⁴² kendini gerçekleştirmenin insanlar için ödev veya hedef olduğunu göstermektedir. Müşrik dindar psikolojik olarak sağlıklı olma halidir. Onun sevgisi çıkara dayalıdır. İnsanlara ve yeniliğe karşı tarafsız bakamaz, her şeyi olduğu gibi kabul edemez. Müşrik için hayatın anlamlı olmasına gerek yoktur. Adalet, iyilik ve doğruluk gibi değerlerin yeryüzünde kalıcı olarak tesisinde sorumluluk hissetmez. Müşrikin din anlayışı kapsayıcı olmadığı için, kutsallık insan dışındaki putlarda ve kendi çıkarına olan her şeydedir. Din; onun için belli ritüellere, özel gün ve bir dile göre anlamlıdır. Hayatın her alanında dinin var olmasını önemsemez, zor anlarda veya çıkarına uygun durumlarda dindardır. Olgun dindarın dini belli bir grubun inisiyatifinde değil, evrenseldir. Her olgun dindar kutsalı kendi hayatında tecrübe etmektedir. Müşrikin dini ise kendi tasarrufundadır. Sonuç olarak müşrikin din anlayışı yüzeyseldir.

2.1.1.2. Ayetlere Göre Müşrikin Allah Tasavvuru

Mekke toplumunda özellikle Allah hakkındaki eksik veya yanlış bilgiler vahiyle düzeltilmiştir. Kusurlu olup doğrulanması istenen bu hatalardan birisi de Mekke müşriklerinin Allah tasavvurudur.³⁴³ “Şayet o inkârcılara, Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir? diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?”³⁴⁴ ayetinde Allah'ın yaratma kudretine inandıkları açıkça ifade edilmiştir. “Yine onlara, göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?” diye sorsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. De ki:

³⁴¹ Fuller, 159; Ayten, 141.

³⁴² Yusuf, 12/106.

³⁴³ Zeki Tan, *Kur'an-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı*, Ark Yayınları, 2016 İstanbul, 274.

³⁴⁴ Ankebut, 29/61.

Hamd Allah'a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar."³⁴⁵ Müşrikler Allah inancını "benimsemiş" fakat "özümsemedikleri" (içselleştirmedikleri) için Kur'an böyle bir inancı onaylamamaktadır.³⁴⁶

Müşrikler kendi putlarının yağmur yağdırma kudretinin olmadığını bildikleri için Allah'a ait bir özelliği itiraf etmişlerdir. Rızık verenin de Allah olduğunu bilen müşrikler, bu konuda İbrahim peygamberin tevhit anlayışını asırlar sonra ifade etmişlerdir. "De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hüküm altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? "Allah" diye cevap verecekler. Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz? de."³⁴⁷ Allah adına yemin müşrikin sık kullandığı bir durumdur. "Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: Mucizeler ancak Allah'a aittir. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"³⁴⁸ "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez."³⁴⁹ "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı."³⁵⁰ Müşriklerin Allah ile ilgili inançları içtenlikli olmaktan ziyade daha çok nazari olup şekilden ibarettir. Hayatta aksiyona dönüşen bir inanç müşriklerde yoktur. Müşriklerin Allah hakkında söyleyip tevhit ile bağdaştırılması imkansız inançları da vardır.³⁵¹

"Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık. Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz."³⁵² Kur'an ayetleri müşriklerin bu yaklaşımını eleştirmektedir. Müşrike göre kendi içinde bulunduğu durumun müsebbibi Allah'tır. "Rahman dileseydi biz onlara ibadet etmezdik dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde

³⁴⁵ Ankebut, 29/ 63.

³⁴⁶ Tan, 264.

³⁴⁷ Yunus, 10/31.

³⁴⁸ Enam, 6/109.

³⁴⁹ Nahl, 16/38.

³⁵⁰ Enam, 6/23.

³⁵¹ Tan, 144.

³⁵² Enam, 6/148.

*bulunuyorlar.*³⁵³ Bu şekilde inanmaları onların bir bilgiye göre değil tamamen cahilce bir Allah tasavvurudur.

*“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun ayetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler.”*³⁵⁴ *“Peki, kendi uydurmalarını Allah’a yakıştıranlar, kıyamet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütüfkârdır; ama onların çoğu şükretmezler.”*³⁵⁵ Bu iki ayete göre Müşrik inancında, Allah adına konuşmak, ona iftira atmak veya kendi uydurmalarını Allah için yapmak uygun bir davranıştır. *“Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır.”*³⁵⁶ *“İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız.”*³⁵⁷ Aynı şekilde cahiliye kültürüne göre inanan bir müşrik de Allah hakkında ileri geri tartışmalara girmekten geri durmamaktadır.

*“De ki: Allah’ı bırakıp da taptığınız ve O’na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar! Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var? Yahut biz onlara bir kitap vermişiz de onlar oradaki kesin bir delile mi dayanmaktalar? Hayır hayır! O zalimlerin birbirlerine vaadleri aldatmacadan başka bir şey değildir.”*³⁵⁸ Müşrikler Allah’ın yanı sıra birçok varlıktan beklenti içindedirler. Antropomorfist³⁵⁹ bir Tanrı inancına sahip olan müşriklere göre Allah’ın çocukları vardır. Çocuk sahibi olmak önemli olduğu için Allah’a ait kızların olacağını iddia etmişlerdir. *“Rahman çocuk edindi dediler. Hakikaten çok çirkin bir iddia*

³⁵³ Zuhuf, 43/20.

³⁵⁴ Enam, 6/21.

³⁵⁵ Yunus, 10/60.

³⁵⁶ Hacc, 22/3.

³⁵⁷ Hacc, 22/8-9.

³⁵⁸ Fatır, 35/40.

³⁵⁹ Tanrı’nın, tanrıların veya doğal güçlerin insanın biçimine ve niteliklerine sahip olduğunu söyleyen anlayıştır. Antropomorfizm ayrıca Tanrı’nın, tanrıların, insanın; bilinç, niyet, irade, duygu ve duyumuna benzer yeti ve özelliklere sahip olduğu inancına da karşılık gelir.

Küçük çocuklar genellikle Tanrı’yı, bir ruh, gerçek vücudu ve insani duyguları olan birisi olarak düşünürler. Okul öncesi dönemde (3-5 yaşları) çocuklar, peri masalları, animizm, antropomorfizm ve büyü özellikleriyle belirtilmiş olan Tanrı tasavvuruna sahiptirler.

Antropomorfizm ilk safhada insanın kendindeki güçleri sübjektif bir açıdan varlığa, tabiata aksettirmesi ve kendi güçlerini veya benzerlerini varlıkta, tabiatta araması şeklinde görünmektedir. Bu eğilime başlangıç şekli ile animizm, daha gelişmiş ile insan-biçimcilik de denebilir. (Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin* 100’ü, 28-29)

ortaya attınız. Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü rahmana çocuk yakıştırıyorlar. Halbuki çocuk edinmek rahmanın şanına yakışmaz."³⁶⁰

Müşrikler Allah adına kitap yazar, ondan emir aldıklarını iddia eder, insanlara bunlar Allah'tandır derler. Allah bana böyle söylememi istedi diyerek isteklerini daha yaptırıcı bir meşru zemine çekmeye çalışırlar. Burada müşriklerin kendi istek ve arzularını doğrudan 'ben böyle istiyorum' demediklerini bunun aksine 'Allah böyle istiyor' dediklerini görüyoruz. Bunu yaparken de bazen sözlü olarak Allah adına hüküm verirler bazen de kutsal kitaba benzer tartışmasız ve eleştirilmez kitaplar yazarlar. Yani Allah adına kanun koyar ve yasa oluştururlar. Koyduğu kanun için "Bu Allah'tandır." derler. Allah'ın hüküm koymadığı bir meselede hüküm vererek helal veya haramdır demek "dinde şirk koşmak" olarak değerlendirilir.³⁶¹ Zira bu husus da Kur'an'ın hükmü çok açık ve nettir. "*Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak -Bu helaldir, şu da haramdır- demeyin. Çünkü Allah (c.c.)'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah (c.c.)'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.*"³⁶² Ayrıca "*Artık vay hallerine; kitabı kendi elleriyle yazıp, sonra az bir değer karşılığında satmak için -Bu Allah katındandır- diyenlere. Artık vay, elleriyle yazdıklarından dolayı onlara; vay kazanmakta olduklarına.*" Dediler ki: "*Sayıli günlerin dışında, ateş asla bize değmeyecektir.*" De ki: "*Allah katından bir ahit mi aldınız? -ki Allah asla ahdinden dönmez- Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?*"³⁶³ ayetleri bize müşriklerle ilgili Kur'an'ı Kerim'in bakışını net olarak göstermektedir.

Müşriklerin üzerinde durulması gereken bir vasfı da; Allah'ı açıkça görmek istemeleridir. "*Bir zamanlar: "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.*"³⁶⁴ Müşrikler de Tanrı'yı canlı canlı görmek istemektedirler: "*Bize kavuşmayı ummayanlar, dediler ki: -Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?*"³⁶⁵ Belki de elleriyle putlar yaparak, o yaptıkları putları Tanrı'dan bir parça olarak

³⁶⁰ Meryem, 19/88-92.

³⁶¹ Bulut, 27.

³⁶² Nahl, 16/116.

³⁶³ Bakara, 2/79-80.

³⁶⁴ Bakara, 2/55.

³⁶⁵ Furkan, 25/22.

görmüşlerdir. Çünkü o putlar sürekli ellerinin altında ve somut varlıklardı. Müşrikler Allah'a ulaşmak, onunla irtibat kurmak için araçlar koymayı tercih etmişti; *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar sağlamayan şeylere tapıyorlar ve: -Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir!- diyorlar."* ³⁶⁶ Müşriklerin diğer bir özelliği ise, bazı unsurları Yüce Allah'a sevgide şirk koşmalarındır: *"İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İnananlar ise en çok Allah'ı severler. Zulmedenler, azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olduğunu anlayacaklarını keşke bilselerdi."* ³⁶⁷

Rivayete göre geçmişte dindar bir adamın her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunan bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde fakirleri çağırır, bahçenin ürünlerinden ilk onlara ikram ederdi. Adam ölünce oğulları, aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek yoksulların payını kesmeye ve bahçenin ürününü sabahleyin erkenden gizlice toplamaya karar vermişler, ancak gece gelen bir afet ürünü imha etmişti. ³⁶⁸ *"Biz, vaktiyle şu bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik. Hani bahçe sahipleri, ("Allah izin verirse" gibi) bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi. Fakat onlar uykudayken rabbin tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu. Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler: "Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin!" Derken yola koyuldular. Birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı: "Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!" Amaçlarını, planladıkları gibi gerçekleştirmek üzere erkenden yola düşüp gittiler. Bahçeyi gördüklerinde ise, "Herhalde yanlış yere gelmişiz; yok yok, ürünü kaybetmişiz" dediler. İçlerinden akli başında olan biri şöyle dedi: "Ben size, 'Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz' dememiş miydim?" Şöyle cevap verdiler: "Rabbimizin şanı yücedir; doğrusu biz haksızlık etmişiz." Ardından, birbirlerini kınamaya başladılar." ³⁶⁹ Ayetlerde bir müşriğin Allah inancı hakkında ipuçları vardır. *"Allah izin verirse gibi bir kayıt koymaksızın"* ifadesinde Allah'ı gündelik işlerine karıştırmadıkları anlaşılır. Hayatın dışında bir Allah tasavvuru üzerine inanç sistemi geliştiren müşrikler, zaman zaman *"Ben size, Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz,**

³⁶⁶ Yunus, 10/18.

³⁶⁷ Bakara, 2/165.

³⁶⁸ Fahrüddin Muhammed b. Ömer Razi, *et-Tefsirü'l Kebir (Mefatih 'ul Ğayb)*, Beyrut 1982, 87. (Detaylı bilgi için bkz: Tan,288)

³⁶⁹ Kalem, 68/17-30.

dememiş miydim?" diyerek kendi içinde buldukları pasif Allah inancı için pişmanlık duymaktadırlar. Özetle müşrik hayatı, Allah yokmuş gibi yaşamak ister.

Müşrik zihniyetinde olağan üstü metafizik öğeler yoğun olarak mevcuttur. Sosyal aktivitelerinde, savaşlarında kısacası hayatlarının birçok anında cincileri, falcıları ve talih tayin edicileri görmek mümkündür.³⁷⁰ Dolayısıyla hayatlarını rasyonel temellere dayandırmayan insanları, mucize parametresi üzerinden inanca taşımak sağlıklı olmayabilir.³⁷¹ Bu sebepten müşrikler ısrarla peygamberden mucize istemelerine karşılık, Allah onların bu isteğini karşılıksız bırakmıştır: *“Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: Mucizeler ancak Allah’a aittir. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”*³⁷² Müşriklerin gayesi; mucize görünce iman etmek değil, ilahi mesajın toplumun ezilen kesimlerine ulaşmasına engel olmaktır. Kendilerince polemik üreterek gündem değiştiriyor, sürekli diyalektik yaparak mevzu değiştirmeye çalışıyorlardı.³⁷³ Kur’an *“samimiyetsiz ve ciddiyetsiz”* olan bu müşriklere *“Eğer (istedikleri gibi) onlara meleklere indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çocukları bunu bilmezler.”*³⁷⁴ diyerek cevap vermiştir.

Müşrikler Allah’a, insana ait vasıflar yükleyip onun oğlu ve kızları olduğunu iddia etmiştir. *“Yahudiler: -Üzeyir Allah’ın oğludur- dediler; Hıristiyanlar da: -Mesih Allah’ın oğludur- dediler. Bu, onların ağızlarıyla söylemeleridir; onlar, bundan önceki inkâr edenlerin sözlerini taklid ediyorlar. Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?”*³⁷⁵ Ayrıca müşrikler Tanrı’yı insana benzer özelliklerle tanımlamaktadırlar. Allah’ı cimrilikle³⁷⁶, fakirlikle³⁷⁷, yorgun düşmekle³⁷⁸ itham eden Yahudiler gibi görürler.

Bâtıl da olsa geleneksel inançlardan ve alışkanlıklardan kurtulmak zordur. Müşrik Araplar atalarından gelen putperestlikle, çeşitli bâtıl inanç ve geleneklerle bütünleştikleri,

³⁷⁰ Maide, 5/3,90.

³⁷¹ Tan, 293.

³⁷² Enam, 6/109.

³⁷³ Tan, 296.

³⁷⁴ Enam, 6/111.

³⁷⁵ Tevbe, 9/30.

³⁷⁶ Maide, 5/64.

³⁷⁷ Ali İmran, 3/181.

³⁷⁸ Kaf, 50/38.

bunları âdeta kişiliklerinin birer parçası olarak algıladıkları için kendi putlarının göz ardı edilerek yalnız Allah'ın isminin anılmasından nefret ediyor; Allah'ın ismiyle birlikte olsun veya olmasın, sözde Tanrılarının anılmasından ise büyük bir sevinç duyuyorlardı.³⁷⁹ “Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse ahirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün.”³⁸⁰ Bu ayette de görüldüğü gibi müşrikin Allah tasavvuru rasyonel olmayan, tamamen kendi putlarının hevâsına göre şekillenmiş bir biçimdedir.

Şirkten arınmış bir Allah tasavvurunu öne çıkaran Kur'an, bu konuda inananlara şirk tehlikesine karşı önemli uyarılarda bulunmaktadır. “Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez.”³⁸¹ Kur'an, müşriklerin kirlenen tasavvurlarını her türlü batıl inanç ve hurafelerden arındırıp “halis” katıksız ve katışıksız hale getirmesini istiyor.³⁸²

Bahsi geçen bu ayetlere ilaveten, müşriklerin Allah'a inandıklarının delilleri de vardır. Cahiliye dönemindeki Araplar dualarında, deyim, şiir ve atasözlerinde, Allah kelimesini sıkça kullanmaktadırlar.³⁸³ Müşrikler hac ve umre sırasında telbiyelerinde: “Buyur Allah'ım! Buyur! Senin ortağın yoktur. Bir ortağın varsa o da sana aittir. Sen ona ve onun sahip olduğuna da sahipsin.” derlerdi.³⁸⁴ Müşriklerin Allah adına yemin etmeleri Allah'a gösterdikleri saygının bir ifadesidir: “(Onlar), yeminlerinin bütün şiddetiyle: - Allah ölen kimseyi diriltmez!- diye Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecektir, bu, O'nun gerçek olarak verdiği sözdür. Ama insanların çoğu bilmezler.”³⁸⁵

³⁷⁹ Kur'an Yolu Tefsiri, Komisyon, DİB Yayınları, Cilt 4, 623.

³⁸⁰ Zümer, 39/45.

³⁸¹ Zümer, 39/3.

³⁸² Tan, 315.

³⁸³ Ömer Ünal, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini' Motifler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, 9, 2003, 186.

³⁸⁴ Ibn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretü'n-Nebîyye*, (Trc., Hasan Ege), Kahraman Neşriyat, İstanbul, 1993, I, 88; Salih Timur, *Kur'an'ı Kerim'de belirtilen İnanç Konusundaki Sapmalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Dalı Tefsir Bilim Dalı, Van 2008, 83.

³⁸⁵ Nahl, 16/38.

2.1.1.3. Müşrikin Muhafazakâr Putperestliği

Müşrik inancında Allah'ın yanında inandıkları putları vardır. Onlara özel anlam yükleyip, her türlü ihtiyaçlarını bu putlara arz ediyorlardı.³⁸⁶ “*Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.*”³⁸⁷ ayetinden de anlaşıldığına göre sadece bir algıdan ibaret olan bu putların, hiçbir yetki ve gücü yoktur.

Cahiliye devri inançlarına göre şayet bir insan, putlarından uzaklaşacak olursa o ölçüde o kimse putlarının yardım ve himayesinden uzak kalacaktır. Bunun içindir ki müşrikler, Bedir savaşına gelirken yardım ve himayesinden mahrum kalmamak için en büyük putları Hubel'i beraberinde getirmişler ve onun önünde harp etmişlerdi. Onlar putlarının dizinin dibinde oturup, onlarla iç içe yaşamayı tercih ederlerdi. Sosyolojik bir yaklaşımla müşrik ve içinde bulunduğu toplum durağan, sabit, statik, içe dönük dışa kapalı bir yapı gösteriyordu.³⁸⁸

Arapların ilah kabul ettikleri önemli putlar; Lat, Menat, Yeğüs, Nesr, Ved, Suva, Yeük ve Uzza putlarıdır. Bu putların dışında, Araplarda putperestlik o derece yaygın bir duruma gelmişti ki, her kabilenin yansıra her evin bir putu vardı.³⁸⁹ Bazıları da putlar için kendine has evler yapardı. “Tağut” denilen bu evlere Kâbe gibi önem verilirdi. Bu tağutların vazifeleri vardı. Bunlar tağutlar adına kesilen hayvanları ve verilen armağanları kabul ederdi.³⁹⁰

Araplar arasında fetişizm³⁹¹ şeklinde bir inanç vardı.³⁹² Onlara göre uçsuz bucaksız çölleri dolduran ruhlar (yerel) birer ilah olup her biri özel bir vadide ikamet ederdi. Bu yüzden Araplar seyahatleri sırasında bir takım felaketlere uğramamak için o yerlerin özel

³⁸⁶ İbnul Kelbi, 52.

³⁸⁷ Necm, 53/23.

³⁸⁸ Ali Murat Daryal, “Gayba İmanın Psikolojik Temelleri” *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*, 39(5), İstanbul 2003, 242.

³⁸⁹ Resul Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru Ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı I, VII, 2007, 147.

³⁹⁰ İbn İshâk, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 63-64. (Ayrıca bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Daru'sSâkî, XI. 401-402; Tevfik Beru, *Târihu'l-Arabi'l-Kâdim*, Dâru'l-Fikir, I. 298; Hekim Tay, *Mekkî Ayetler Çerçevesinde Mekke'de Sosyal Tabaka Davranışları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, 51)

³⁹¹ İlkel toplumlarda doğaüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesnelere tapınma, tapıncakçılık, putperestlik.(TDK)

³⁹² Öztürk, 144.

ruhlarına sığınarlardı.³⁹³ Araplar bu inanç sonucunda, seferleri esnasında kendilerini koruyup kollayacak bir ruhu (manayı) içerdikleri gerekçesiyle taşlara da tapardı. Çölün uçsuz bucaksız ve müthiş sakinliği, bu inanışın psikolojik sebebi olarak görülebilir.³⁹⁴ Müşrikler taşlara bu manayı yükledikleri gibi gökyüzündeki gezegenlere de bu anlamı yükleyerek, aya ve güneşe secde etmişlerdir, “*Gece, gündüz, Güneş ve Ay O'nun ayetlerindedir. Eğer Allah'a tapıyorsanız, Güneşe ve Ay'a secde etmeyin; onları yaratan Allah'a secde edin.*”³⁹⁵

Müşrikler ayrıca cinlere ve meleklerle de tapmışlardır. Müşrikler taptıkları putları melek şeklinde düşünmüşlerdi. “*O gün, onların hepsini bir araya toplar, sonra meleklerle: -Bunlar size mi tapıyorlardı?- der. (Melekler) derler ki: -Sen yücesin, bizim velimiz (koruyucumuz) onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çocukları onlara inanıyorlardı.*”³⁹⁶ Müşriklerin, kendilerinin meleklerle taptığını sanmaları ise sadece kendi kuruntularındı. Zira onların melek tasavvurları ile meleklerin gerçekliği arasında bir ilgi yoktur. Müşrikler, gerçekte kendilerini saptıran şeytanlardan başkasına tapmıyorlardı: “*O (Allah'a ortak koşa) nlar, O'nu bırakıp birtakım dışilerden başkasına çağırıyorlar ve onlar, (hayırsız) âsi şeytandan başkasına yalvarmıyorlar.*”³⁹⁷ Müşrikler melekleri, yüz kızartıcı ve basit yaratılışlı kızlar olmakla nitelendirmeleri, onların meleklerle olan bakış açılarını da ifade etmektedir. Ayrıca bu iddia, müşriklerin kendilerine layık görmediklerini Yüce Allah'a layık görmekle Allah'a karşı ne denli saygısız olduklarının bir başka göstergesidir.³⁹⁸ Allah'a çocuk yakıştırmak insanların ilahına karşın yaptığı en büyük iftiradır: “*Ama onlar, kullarından bir kısmını, O'nun bir cüzü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür.*”³⁹⁹

2.1.1.4. Menfaati Önceleyen Müşrik

Kur'an, menfaate dayalı hayat tarzını eleştirmektedir. “*Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri*

³⁹³ Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar Ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, 67.

³⁹⁴ Günaltay, 66. Timur, 85.

³⁹⁵ Fusilet, 41/37.

³⁹⁶ Sebe, 34/40–41.

³⁹⁷ Nisa, 4/117.

³⁹⁸ Timur, 88.

³⁹⁹ Zuhruf, 43/15.

dünyasını da ahiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân işte budur."⁴⁰⁰ Ayette vurgulanan "şartlı kulluk" ifadesi kulluğun Allah katındaki kalitesine vurgu yapmaktadır. Çünkü dindar kişi tüm hayatında Allah adına ve rızasına uygun yaşamalıdır.

Müşrikler Kur'an'ın tarifine göre nankör insanlardır.⁴⁰¹ Nankör insanın psikolojisinde, gönlünde istikrar yoktur; o kişi dönektir ve onun çizgisi belli değildir. Sıkıntılı anında başka, tehlike anda başka; muhtaç olduğu anda başka, kendini güvende hissettiğinde başka türlü davranır. Rahat olduğunda şirk koşar, sıkıntılı anda ise tevhit inancını kabullenir. Demek ki sıkıntı dokunduğunda, insanın psikolojisinde önemli bir değişim meydana gelmektedir. Sıkıntı anında tevhit inancına, daha sonra sıkıntıyı yüce Allah giderince yeniden şirke yönelmektedir.⁴⁰²

Kur'an, kız çocuklarının fitri yapısını anlatırken müşrikin hatalı bakışını eleştirmektedir. "*Onlardan birine, rahmana lââyık gördüğünün (kız çocuğunun) müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur. 'Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu?' diye öfkeyle sorar.*"⁴⁰³ şeklindeki ifade çıkarıcı aklın maddi yararı önceleyen çarpık müşrik tasavvurudur.⁴⁰⁴ "*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*"⁴⁰⁵

İslam öncesi dönemde, devrin sanatsal ve kültürel simgesi olan şiirlere bakıldığında, şairlerin başlıca konusunun hulud (ebedi yaşam) arzusu olduğu görülmektedir. Bu derece tutkuyla istemelerine karşılık elde edilemeyecek olan bu arzu, onları öldükten sonra hiçbir şey olmayacak düşüncesinden doğan bir nihilizme, karamsar ve kötümser bir dinsizliğe sürüklemiştir. Mekkeliler, zeki, kabiliyetli tüccarlar olarak dünya hevesiyle dolu iş adamlarıydılar. Ölüm sonrası ahir hayata ait hiçbir şey öğrenmek istemezlerdi; çünkü onlara göre bu şekilde bir şey olamazdı. Bu onlarda zengin tüccarların

⁴⁰⁰ Hac, 22/11.

⁴⁰¹ Zuhruf, 43/15.

⁴⁰² Bayraklı, 28.

⁴⁰³ Zuhruf, 43/18.

⁴⁰⁴ Tan, 339.

⁴⁰⁵ Nahl, 16/58-59.

kendine güvenme halini, Kur'an'ın ifadesiyle kendi başına buyruk olma halini doğurmuştu.⁴⁰⁶

2.1.2. Şirk'in Dini Nedenleri

Arapların çoğu öldükten sonra dirilmeyi kabul etmezlerdi. İslam'ın ahiret inancı vurgusu, onların tepki göstermelerinde oldukça önemli bir etken olmuştur. Belki de yaşamları boyunca yaptıklarının kötü olduğunu düşünmeleri ve bunun sonucunda ahirette azaba uğrayacakları korkusu nedeniyle, içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmak için inkâr etme eğilimi göstermiş olabilirler. Psikolojide savunma mekanizmalarından bastırma kavramı içerisinde değerlendirilen bu tip davranışlar, engellenme veya çatışma dolayısıyla doyumsuz kalan bir güdü veya ihtiyacın, meydana getirdiği bir sıkıntının üstesinden gelmek için, bu ihtiyacı görmezden gelme, düşünmeme, inkâr etme veya bilinç dışına atma gibi şekillerden birini veya birkaçını yapma eğilimlerini ifade eder.⁴⁰⁷

Mekkeli müşrikler namaz, oruç, zekât ibadetlerinin hepsini bilirdiler. Onlar Hz. İsmail'in torunları idi ve ibadetlerini yaparken münafıklar gibi değil, bir dindar olarak yapıyorlardı. Bozulmuş da olsa büyük dedelerinin dininden kalan birtakım inançlar ve ibadetler mevcuttu. Yine müşrikler cünüp gezmiyorlar, boy abdesti nedir bilirler, sünnet oluyorlardı. Kâbe'yi tamir için işe girdiklerinde yardım paralarının fuhuş ve faiz paralarından olmamasını şart koşacak kadar bir vicdanları da vardı. 'Hılf'ul-Fudûl/Erdemliler Birliği' gibi dernekler kurarak mazlumlara yardım etmeyi dert edenleri vardı. Haccı –Arafat'ta vakfe hariç- bütün gerekleriyle biliyorlar ve ifa ediyorlardı. Hac farizalarını yerine getirirken söyledikleri telbiyeleri: “*Buyur Allah'ım buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Ancak bir tane vardır. Onun sahibi de sensin. Ona ve sahip olduğu her şeye mâliksin*”dir. Yani müşrik ibadetini yapan dindar bir kişidir.

Dinin bir duygu ve davranış durumu olarak var olması, dini tecrübenin pratik yansımasıdır. Dini tecrübenin ifade biçimlerinden ve dini hayatın en temel görüntüsü olan dini pratikler, imanla yakınlık durumundadır. Bireyin dindarlığının ölçüsü ibadetleri yerine getirmesiyle değerlendirilebilir. Dinin teorik bildirisinde açıklanan iman konuları ibadetler aracılığıyla pratik anlamda uygulanır ve gerçekleştirilir. İlahi olanın

⁴⁰⁶ Behlül Tokur, “Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2014, 266.

⁴⁰⁷ İmamoğlu, 2/6, 313.

kelimelerdeki yansıması, iman sembollerindendir. Bunlar kutsal ile kurulan iletişimde kullanılan sözler, Tanrı'nın işaretleri olarak kabul edilirler. Bu tür etkinliklerde dil vasıta olarak olayın içerisine girer, muhtevayı ise düşünce oluşturur.⁴⁰⁸ Bu durumun sonucu olarak dindarlık kavramı ile kişinin dini ritüelleri yapması arasında organik bir bağ vardır diyebiliriz. Ancak kişilerin dindarlıkları içinde buldukları dinlerin ritüellerine göre farklılık arz edecektir. Bu sebepten dindarlık kavramına ek olarak biz çalışmamıza “olgun dindarlık ve müşrik dindarlık” kavramlarını eklememiz gerekiyordu. Bu kavram hem daha İslami içerikle doldurulmaya elverişli hem de daha evrensel bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır.

2.1.2.1. Putlardan Yardım Beklemek

Dini düşüncenin gelişiminde çocuğun Tanrı tasavvuru, onun ilerleyen yaşlardaki Tanrı anlayışında, temel basamaktır. Dolayısıyla müşrik toplumda ve ailede yetişen bir çocuk, çocukluğundan itibaren putperestliği öğrenmeye başlamıştır. Bu öğretimin sonucu olarak putlardan ihtiyaçları nispetinde yardım beklemektedir. Allah dışında ilah kabul ettiği putlardan yardım beklemesinin bir çok sebebi vardır.

2.1.2.1.1. Antropomorfizm'in Etkisi

İnsanın yine kendisi gibi olan başka bir insana olağanüstü güçler atfedip tapması onun duygusallık ve iman zafiyetinin bir göstergesidir.⁴⁰⁹ O yüzden çocukların Tanrı tasavvurları genellikle somut karakterde ve insan biçimindedir. Soyut olguları henüz algılayamayan çocukların Tanrı'yı insan biçiminde algılamaları normaldir. Çocukların insan tasavvuruna normal insanlardan farklı olarak ekledikleri şey, büyüklük, güç ve kuvvettir. Dikkat edilirse Kur'an'da isimleri anılan Lat, Menat ve Uzza putları da bir Arap için büyüklük, güç ve kuvveti temsil etmektedir.⁴¹⁰ Aynı zamanda müşrikler bu putlar ile Allah'a ulaştıklarını iddia ederler.⁴¹¹

Çocuğun dini antropomorfizmi, onun Allah gerçeğini kendi şahsında temsil etme eğilimiyle açıklanır. Fakat aynı zamanda, korku, hayranlık, emniyet ve dindarlık

⁴⁰⁸ Kasapoğlu, 130.

⁴⁰⁹ Adasal, 72-73.

⁴¹⁰ Yunus, 10/35.

⁴¹¹ Zümer, 39/3.

duygularıyla meşru olarak, sembolik bir değer almasıyla bu antropomorfik Allah anlayışı beşeriliğin ötesine yönelir; çocuk, Allah'ı beşeri bir modele göre tahayyül eder ve Allah'ı bir insan kadar gerçek olarak tasavvur eder. Fakat aynı zamanda, Allah'ı daha başka bir âlemde teşekkül ettirmek için insandan ayırt eder. O halde, antropomorfizm, kıyasi düşüncenin ilk ilkel şekli olarak anlaşılmış olmalıdır. Çocuk henüz Allah'ı tam olarak sembolik bir tarzda tasavvur etmeyi bilmemektedir, çünkü açıkça bir anlamaya ulaşmadan evvel, öncelikle onun bir Allah anlayışı olması gerekir. İşaretlerin maddiyetine bağlılık yaşla beraber gittikçe azalmaktadır.⁴¹² Çocuklar düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır. Çocuk sadece dış yönüyle değil, aynı zamanda ruhi olarak da samimi bir şekilde inanır. Çünkü çocuk, inanmakla kendisini güçlenmiş ve Allah'a yakın hissetmiş kabul eder. Böylece o, inandıklarıyla kendi kişisel dünyasını kurmaya ve onu geliştirmeye çalışır.⁴¹³

Üç yaşında bir çocuğa göre, onu çevreleyen kişiler ve eşyalar kendisi gibi düşünürler ve kendisinin hissettiklerinin aynısı hissederler: Ay, onu aydınlatmak için parlar, yolu üzerinde onu takip eder; vurulan masa acı duyar. Benlik şuurunun yokluğu sebebiyle, benlik ve dış dünya farksız kalmaktadır ve çocuk kendi hissettiği şeyi dış dünyaya mal eder. Burada aynı şekilde çocukluk mantalitesini tahrif eden antitezlerde, bu mantaliteyi dondurmaktan da sakınmak gerekir: çocuk psişik bir mefhumu sahip olmadığı gibi fiziki bir mefhumu da malik değildir. Ona göre, yeryüzündeki egosantrik transferler, daha rasyonalist olan yetişkin nazarında realist manalar olsa da (çocukta) böyle bir manaya sahip değildirler.⁴¹⁴ Çocuk, evrene birtakım maksatlar atfeder; dünya olaylara göre yetişkinin veya çocuğun hizmetinde olan, bir amaca uzanan niteliklerle canlıdır. Bu maksatçılık doğrudan doğruya dini değildir; fakat din eğitimi görmüş olan çocukların, bu kendi kendine var olan adaleti kendiliklerinden Allah'ın iradesine bağladıkları kaydedilmektedir.⁴¹⁵

Çocuklar için Tanrı sıradan biri olmayıp, son derece güçlü ve kuvvetli, aynı zamanda cömert bir varlıktır. Kendisine yiyecek, oyuncak en önemlisi de anne vermiştir. Yapacakları yanlış davranışlar, oyuncaklarının elinden alınması gibi korkunç sonuçlar

⁴¹² Vergote, "Çocuklukta Din", 320.

⁴¹³ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DiB Yayınları, Ankara, 1981, 42-43; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, 81.

⁴¹⁴ Vergote, "Çocuklukta Din", 323.

⁴¹⁵ Vergote, "Çocuklukta Din", 324.

doğurabileceğinden ötürü, çocuklar dinin yasaklayıcı yüzünden daha fazla etkilenirler. Esas amacı çocuk üzerinde otorite kurmak ve kendini saydırmak olan anne, amacına ulaşmak için; ‘öcü’ veya babasına söylemeyle başlattığı tehdidini Tanrı ile korkutmaya kadar vardırır. ‘Onu yapma’, ‘Şunu yeme’, ‘Bunu elleme’; ‘Allah seni çarpar, yakar, öldürür’, ‘Allah gözlerini kör etsin’, ‘Allah seni kahretsin’, ‘Cehennemde yanarsın’ gibi tehditler, Tanrı ile ilgili ilk telkinlerdir. Bunlar çocuğun gözünde Tanrı ile öcüyü eş anlamlı hale getirir.⁴¹⁶

Ebeveynin biraz da kolayca kaçarak Tanrı vasıtasıyla çocuklarını kontrol etmeye çalışmaları, çocukların Tanrıyı bir korku figürü şeklinde algılamalarına neden olarak ileride tamiri zor hasarlara neden olabilmektedir. Çocukluk dönemi Tanrı tasavvurlarında inanılan dinin Allah’ı tanıttığı biçimde etkilidir.⁴¹⁷ Eğer kişinin kafasında asla inkâr edemeyeceği ve savaşamayacağı ölçüde güçlü bir Tanrı fikri oluşmuşsa, o zaman buna karşı geliştirilebilecek bir olumsuz tavırda, cezalandırıcı, korkunç ama çok güçlü ve reddi mümkün olmayan Tanrıya karşı kendisine yardım edecek; kendisini, bu Tanrının elinden kurtaracak bir yardımcı, aracı olacak ilahını arar. Bu yardımcı Tanrı, bazen bir put, bazen bir sahte dini önder hatta peygamber olabilir. Putuna, liderine, dini önderine ya da peygamberine bir kurtarıcı olarak sarılan kişi, böylece kafasında kendini sürekli rahatsız eden korkunç Tanrının hıncından ve gazabından, onlar tarafından kurtarılacağına inanarak rahatlar.⁴¹⁸ Örneğin Hristiyanlık ile İslam’ın ortaya koydukları Tanrı figürleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kendilerine tanıtılan Tanrıyı bireysel özelliklere göre algılamaya çalışan çocukların somut Tanrı tasavvurları gittikçe ruhanileşerek, Tanrı somut gerçekliğinden çok özsel özellikleriyle tasavvur edilmeye başlanmaktadır. Ruhanileşmiş bir Allah inancının kesinleşmeye başlaması 12 yaş civarında olması, Piaget tarafından teklif edilen bilişsel gelişim aşamalarının sonuncusuna tekabül etmesi dikkat çekicidir.⁴¹⁹

Antropomorfist Tanrı anlayışı soyut düşünce seviyesine ulaşmamış çocuklarda görülür. Soyut düşünce düzeyine ulaşmış ergenlerde bu durum yerini soyut Tanrıya bırakır. Fakat soyut düşünme biçimini, çocukluk evresinde oluşturduğu dinsel inançlara

⁴¹⁶ Kalyoncu, 72.

⁴¹⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, 166.

⁴¹⁸ Kalyoncu, 75.

⁴¹⁹ Yavuz, 166-168.

uygulayamayan kişilerde, inancında bir değişimin olmadığı ya da çok az değişim görüldüğü ve bu kişilerde çocuksu inanç durumu hayat boyu sürmektedir.⁴²⁰

2.1.2.1.2. Dinin Sembolik Anlatımı'nın Etkisi

Din dili, sadece genel anlamda dilin yapısından doğan kapalılık, tek anlamlılık, çok anlamlılık ve doğrulanabilirlik gibi sorunlar nedeniyle değil, din fenomeninin yapısından dolayı semboliktir. Çünkü Tillich'e⁴²¹ göre dil metafizik alan için yeterli değildir; Farabi'ye göre ise din kavramsal olanın ifadesidir. Dolayısıyla, din dili, son derece açık olsa bile, yorumlanmaya gerek duyulabilir.⁴²² Sembol, kendisinden başka bir realiteye dikkat çeken, bir şeyin yerine geçen veya onu tasvir eden bir nesne, bir fiil veya insanlar tarafından yapılmış herhangi bir işarettir.⁴²³ Sembol, açıklanamaz olanın ifade biçimidir.⁴²⁴ İnsan düşüncesinde görünemeyen bazı şeyleri, onunla ilişkisi nispetinde görülebilir bir şekilde tasvir eden şeylere sembol denir.⁴²⁵ Hazır olmayan veya idraki imkânsız bulunan herhangi bir şeyi, tabii bir nispetle zihne davet eden her şahsî alâmete sembol denildiği gibi, aslî amellere, itikatların düsturlarına ve dinî kanunlara da sembol denilmiştir.⁴²⁶ Sembol, bazı şeylerin bilinmesini sağlayan, görünür işaretlerdir.⁴²⁷

İnsanın, en üstün realiteyi sembolleştirirken ve kullanacağı sembolü seçerken dikkatli olması gerekir ki, sembol ve sembolizmin kullanılmasının reddedilmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalmamasın. Bir sembolün dinî olup olmadığı, sembolün fonksiyonu ve kullanımına bağlıdır. Bir sembol içinde nihaî ilgiyi barındırıyor, bu sembole dinî sembol denebileceğini söyleyenler olduğu gibi; dinî sembolü, kişinin kutsalla karşılaşmadaki huşû duygusunu ifade etme biçimi olarak görenler de vardır.⁴²⁸ Dinî sembolleri diğer sembollerden ayıran önemli bir özellik; dinî sembolleri başka sembollerle değiştirmek mümkün olmadığı gibi, bilimsel eleştirilerle ortadan kaldırmak

⁴²⁰ Kayıklık, 141.

⁴²¹ Paul Tillich, *Systematic Theology*, The University of Chicago Press, I, Chicago 1963, 238.

⁴²² Latif Tokat, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal; İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Ocak – Nisan 2009, 98.

⁴²³ Benjamin Franklin Kimpel, *The Symbols of Religious Faith*, New York, 1954, 132.

⁴²⁴ Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 56.

⁴²⁵ William Benton, "Symbol", *Encyclopedia Britannica*, XXI, London 1965, 701.

⁴²⁶ Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lugatı*, III, İstanbul 1958, 277.

⁴²⁷ Galip Atasağun, "Sembol ve Sembolizm" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, 370.

⁴²⁸ Van Austin Harvey, *A Handbook of Theological Terms*, The Macmillian Company, New York 1964, 231-232.

da imkânsızdır.⁴²⁹ Dinî sembollerin diğer bir özelliği ise, dinî semboller basit bir haberleşme vasıtası değildirler. Onlar duygu ile yüklüdürler. Onların hissî ve aklî tarafları vardır. Dinî sembollerde kâmil olmaya yönelik bir düşünce vardır.⁴³⁰ Müşrik, kendi putunu hisseder, aklen fikreder ve putunun mahiyetini sembolik ifadelerle açıklar.

Kişinin sembol dünyası ile düşünce dünyası yakından ilişkilidir. Büyük düşünürlerin sembol dünyaları daha zengindir. Sembollerden beslenen dini düşünceler dini davranışlara zemin hazırlar. Tarihe baktığımızda birçok ordu kutsal sembollerini uğruna can vermiş, can almışlardır. Bireylerin dini sembollerinin tespiti dini davranışların tespitini kolaylaştırdığı gibi kişisel çarpıtmaları aza indirerek daha geçerli ve güvenilir veriler elde etmemize katkıda bulunabilir.⁴³¹

İnsan ve sembol karşılıklı etkileşim halindedir. İnsan sembol üretmede etkin olurken sembol de insanın duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkilidir. Freud, diğer konularda olduğu gibi temel formülünü sembol konusuna da uygulanmıştır. Sembollerin oluşumunda başlangıçta çatışma, bu durumdan kurtulmak için bastırma ve bastırmanın neden olduğu gerilimi gidermek için onun yerine yeni bir sembol ikame ederek bu sıkıntıdan kurtulma çabası vardır. Aslında sembol, bastırılan arzuyu yansıtmaktadır. Çatışma yoksa sembol yoktur. Bu nedenle psikanalizde sembol bastırılmış duyguları temsil eden düşünce, davranış, imaj ve semptomlar olarak tanımlanmıştır.⁴³² Yaşadığı zamanın zorlukları ve hayatı anlamlandırma çabası içindeki ayrıca çevresine gözlerini açıp ne olduğunu anlamaya çalışan insanoğlu, objelerin sınırlarından semboller üreterek kendini kurtarmış ve bu şekilde ruhsal dengesini korumaya çalışmıştır. Tasavvurundaki ezeli ve ebedi olan Tanrıya yaklaşmak için araçları sembolleştirip, saygı duyduğu Tanrı olarak tanımlamak insanoğlunun bir gerçeğidir.

Dini, kolektif alt bilincin bir arketipi olarak gören Jung, dinin yüzeysel yaşanmasını derinliğine inilememesinin onda aldanmalara sebep olacağını belirtir. Eğer bilincin bu derinliğinde var olan Tanrı imajı bütün güzelliği ile yaşanamaz engellenir içimizdeki gerçek yerine yerleştirilemezse, Tanrının bu yüce yerini Tanrılaştırılan başka bayağı arzular alır ki bu da insan için onarılmaz yaraların açılmasına sebep olur. Bilinçaltının

⁴²⁹ Tillich, 144.

⁴³⁰ Atasağun, 386.

⁴³¹ Çetin, "Sembolizmin Psikolojisi", 109.

⁴³² Agnes Petocz, *Freud Psychoanalysis and Symbolism*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, 47. (Çetin, 90.)

sesine kulak verilir din gerçek yerine yerleştirilirse bu durum insanı din adına birçok aldatmadan kurtarır.⁴³³ Jung sembolü; bilinçdışına ait değiştirilemez yapısal tutumları açığa çıkararak, özgün bağlantılarla daha fazlasını sunması yanında her zaman görünür olamayan ve bilinmeyen yönleri bulunan, insan ruhunda uzlaşma ve onamayı amaçlayan, olgu, terim veya resim olarak tanımlar.⁴³⁴ Tanımdan anlaşılacağı üzere sembollerin kaynağı bilinçdışı olup, evrensel sembollerin kaynağı ise kolektif bilinçdışıdır. İçerikleri ve niteliklerinin birbirine geçmesi nedeniyle anlamları tüketilemeyecek kadar çoktur. Ona göre semboller mit, masal, efsane, sanat ve rüyalarda açığa çıkarlar.⁴³⁵ Jung'a göre evrensel semboller vardır ve bunlar evrimle aktarılan kolektif bilinçdışının içeriğini oluşturan arketiplerdir. Rüya, fantezi, imgeleme, vizyon, sezgi, kompleksler ve semptomlar gibi ruhsal bildirim ve çağrışımlarla tezahür ederler.⁴³⁶ İçerik aynı olmasına karşın kültürel ortama göre tezahürde farklılıklar olabilir. Her sembolün ortaya çıkması bilinçdışı içeriğin bilinç düzeyine çıkmasına yarar ve onu elle tutulur hale getirir.⁴³⁷

Duyguların sembolize edilen şeyden sembole yönelmesi, üzerinde önemle durulması gereken psikolojik bir olaydır. Buna dikkat etmemiz gerekir, aksi takdirde sembol kendi mahiyetini kaybeder ve dile getirdiği gerçek hakikat gizlenmiş olur. Ama yine de bu, sembolün sembolize edilen gerçeklikle olan ilgisini etkilemez.⁴³⁸ Yani inanan sembolün anlamını aşarak ona kutsallık verirse bu durumda sembol araç olmaktan çıkacaktır ve amaç haline dönüşecektir. Müşrik toplumda putlar eski kıymetli büyüklerini hatırlamak maksadıyla koyulmuştur ancak zaman içinde bu anıtlar tapınılmaya layık birer Tanrı olmuştur. Yine insanlar ya bir takım yeteneklerden dolayı, bu yetenek ve imkânları abartarak, bazı kişi ve nesnelere Tanrısal özellikler yakıştırır, onları olağanüstü görürler ya da tamamen kendi hayallerinin ürünü olarak, yarı insan yarı Tanrı varlıklar tahayyül eder ve onlara taparlar.⁴³⁹

⁴³³ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, 120; (Kuşat, "Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", 115.)

⁴³⁴ C.G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, (Çev: Ali Nahit Babaoğlu), (4. Basım), Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2009, 20; Abdülkerim Bahadır, *Jung ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, 125.

⁴³⁵ Çetin, 94.

⁴³⁶ Bahadır, 82.

⁴³⁷ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 238; (Çetin, 95.)

⁴³⁸ Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, (Çev: Turan Koç), İz Yayıncılık, İstanbul 1991, 49; (Atasığın, 374.)

⁴³⁹ Kalyoncu, 43.

Sembol sadece bir yansıma meselesi değil, bir sezgi meselesidir, mevcut bir gerçeğin yakalanması meselesidir.⁴⁴⁰ Demek ki sembol, insanların dünyaya açılmasında, birtakım hakikatleri yakalamasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Muhtelif muhitlere ait semboller, sahip oldukları özel bir kuvvetle, insanları, bu sembolün ifade ettiği tasavvuru gerçekleştirmeye yöneltir. Meselâ, haç işaretini gören Hıristiyan bir kimsenin bedeni üzerinde haç işareti çıkarması, Hz. İsa'nın çekmiş olduğu acı ve kefarete olma durumunu tasavvur etmesini bir an olsun hatırlatmaktadır ki bu da sembolün insan üzerinde icra etmiş olduğu bir fonksiyondur. Sembol olarak tasavvur edilen bir şey, tek insan ve bütün milletlerin âdet ve fikirlerini teşkil edici, normatif bir kuvvete haizdir. Yaşayan bir sembol vasıtasıyla insan eski ve bu sembole muhalif olan âdetlerini değiştirir.⁴⁴¹

Sembol için iki tarihî süreçten söz edilebilir. Birincisi; sembol bir kere kesin bir tarihi ehemmiyet içinde şekillenmiştir bu sebeple onun ifade ettiği mana bu tarihi olaydan sonra önem kazanmıştır, bu olay olmadan önce var olan bu şey belki de bir anlam arz etmiyordu.⁴⁴² Meselâ, Hz. İsa'nın çarmıha yani haça gerilmeden önce çarmıh yani haç yine vardı, fakat Hıristiyanlar için bir önem arz etmiyordu ve dinî bir anlamı da yoktu. Ne zaman Hz. İsa çarmıha gerildi ondan sonra haç, Hıristiyanlar için bu tarihi olaydan sonra bir sembol oldu. Veya sembol olan şey, tarihi olay olmadan önce yokken, tarihi olayla birlikte aniden ortaya çıkabilir.⁴⁴³ Sembolün sahip olduğu ikinci tarihi mana şudur; sembol, tam bir kültürel merkezden çıkmış olabilir ve bu sebepten dolayı, bir kişinin, onun bulunduğu bütün diğer kültürlerde kendiliğinden yeniden keşfedilmiş olduğunu düşünmemesi gerekir.⁴⁴⁴ Cahiliye toplumunda ortaya çıkan putlar, dönemi itibarıyla dünyanın birçok yerinde farklı isim ve şekillerde bulunmaktaydı. Bugün hala birçok dinde somut Tanrı figürleri mevcuttur. Bu putlar İslam inancına göre put olarak isimlendirilmiş olsa bile, içinde buldukları dinler açısından Tanrıya yaklaşmak için birer vesile olarak kabul edilirler. Örneğin kiliselerde bulunan İsa figürleri, Hıristiyanlık için çok önemli bir

⁴⁴⁰ Mircea Eliade, *Symbolism The Sacred and The Arts*, New York 1986, 13.

⁴⁴¹ Atasâğun, 378.

⁴⁴² Mircea Eliade, *Mephistopheles and The Androgyne Studies in Religious Myth and Symbol*, New York 1965, 208.

⁴⁴³ Mircea Eliade, *Mephistopheles and The Androgyne Studies in Religious Myth and Symbol*, 208.

⁴⁴⁴ Atasâğun, 376.

sembol işlevi görmektedir. Ancak bu semboller diğer din müntesipleri için bir anlam ifade etmemektedir.

Semboller sayesinde, insan, tasavvur edilebilen bir dünyayı gerçekleştirebilir. Buna göre diyebiliriz ki, sembol, nesnellik aracılığıyla kökleri aramızda olan soyut-manevî hakikat basamaklarına ve muhtevaların eşiklerine yaklaşma imkanını bize sağlar. Yani hakikatleri yakalamamızda bize bir merdiven basamağı görevi yapar. Bir bakıma insanın düşünce ve inanma olayının önüne farklı, aynı zamanda sezgi yönü güçlü olan alternatifler sunan semboller, bu özellikleri ile insanların önüne şeffaf bir dünya getirirler. Semboller aracılığıyla insanlar arasında müşterek bir dil oluşmaktadır. Esasen nesnelere dünyasına sembollerin nazarından bakmak, düşünceye yeni bakışlar açmakta, gerçek akış noktası çok aşkın yerde olan bir gerçeği gözler önüne sererek, düşüncemizin hâkimiyet alanı dışında kalan gizli ve kapalı olan bir şeyi his ve anlayış alanımıza indirmektedir.⁴⁴⁵

Semboller insanları manevi bir dünyaya yöneltir fakat sembollerin bunu yapabilmesi, daima diri olmalarına yani, sembolün manevi dünyanın duygu boyutunu dile getirebilecek en iyi bir şekle sahip olmasına, manevi ve tarihî açıdan da mana çerçevesinin dolu olmasına bağlıdır.⁴⁴⁶ Semboller insanın doğası gereği bir araç olarak vardır. Örneğin diller birer semboldür. Bizler diller aracılığı ile iletişim kurarız, anlaşırız ve yaşamaya çalışırız. Oysa dil burada amaç değil bir araçtır. Dilin amaç olması asıl olan değil, dilin işlevsel hale getirilerek insanların birbiriyle iletişiminin eksiksiz olmasına çalışmaktır. Aynı şekilde dini semboller de tarihi bağlamı içerisinde incelenmeli ve bu sembollerin içinde buldukları toplum için ne anlama geldiği ifade edilmelidir. İçinde bulunduğumuz yüzyıldan asırlar öncesindeki müşrik toplum olgularını değer normlarımız ile değerlendirmek hem yöntem olarak yanlış sonuçlar verecektir hem de inceleme alanımızdaki toplumu görmemize engel olacaktır.

Sembollerin bir başka özelliği, isteğe bağlı olarak meydana getirilemez olmalarıdır. Semboller, birey ve toplumda farkında olunmadan doğarlar ve varlığımızın bilinçsiz boyutu (şuuraltı) tarafından kabul edilmeden de herhangi bir fonksiyon icra etmezler.⁴⁴⁷ Özellikle toplumsal bir fonksiyonu olan sembollerin belli bir toplumda ortaya çıkışları, o toplum tarafından farkında olunmadan meydana getirilmeleri veya en azından

⁴⁴⁵ Atasagun, 379.

⁴⁴⁶ Süheyla Bayrav, *Symbolisme Medieval*, İstanbul 1956, 10.

⁴⁴⁷ Tillich, 137.

benimsenmeleri yoluyla olur. Bizi nihai olarak ilgilendiren şeye ilişkin etkili bir farkında oluş yani bizi ilgilendiren şeye karşı olan ilgi ve dikkatimiz, belli bir kültür ya da toplumda âdeta kendiliğinden tezahür eder. Bu bakımdan birey ve toplum, semboller karşısında edilgen bir durumdadır. Semboller, insanlar arzu ettiği için veya sipariş üzerine ortaya çıkmazlar. Tersine uygun ortamlarda canlı varlıklar gibi doğar ve gelişirler; ama ortam değişip de toplumdan bir karşılık bulamadıkları zaman ölüp giderler; bundan dolayı sembollerin genel geçer olduklarını söylemek mümkün değildir.⁴⁴⁸ Dinî semboller, insanların hayatındaki öneme göre bir değere sahiptir. Bir sembolün dinî önemi, insanın onunla bağdaştırdığı anlama bağlıdır. Sonuç olarak her dinî sembol bir şekilde insanın değerler ölçüsünü ifade eder. Çünkü en çok değer verdiği şey, dinî hayatındaki semboller için anlam sağlar. Herhangi bir sembol, bir birey için, hayatında üstün öneme sahip realiteye saygı duymasını empoze ettiği ölçüde dinî bir öneme sahiptir. Yani o sembol onun için artık dinî bir semboldür. Ancak bir sembolün bir birey için sahip olduğu özel anlam, bireyin ruhsal olarak neyin önemli olduğunu algılama kapasitesiyle sınırlıdır.⁴⁴⁹

İnsan "sembolleştiren varlık" olarak ifade edilmiştir. Dinî semboller, dinî aksiyonlar hatta dinî duygularla da ilgilidir.⁴⁵⁰ İnsanlar dinî sembollerini, dinî gelenekten ve zengin fantezi hayatlarından çıkan ibadet maksadıyla kullanırlar.⁴⁵¹ Dinde sembol, dokunulabilir, insanî ve günlük şeylerin ötesine işaret eder.⁴⁵² Dinî semboller, çok daha kompleks gerçekleri, dolaylı yollardan anlatarak kesin olarak tanımlanmasına rehberlik eder. Yine dinî semboller, bizim bazı olayları bir kalıp içerisine sokmamızı ve onu gördüğümüzde o olayı hatırlamamızı sağlar.⁴⁵³ Örneğin Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "Allah'ın eli"⁴⁵⁴ ve "Allah arşa istiva etti"⁴⁵⁵ gibi sembolik anlatımların kullanılması, tabiatın tanımlanması için değil, O'nun tabiatının yorumlanması ve insanların daha iyi anlamalarını sağlamak gayesiyledir.

Klein, Freud'dan esinlenerek sembol geliştirmede çocukluk yıllarını önemsemiş, çocuk anne ilişkisini, oyunları, arzu ve fantezileri sembolik ifadeler olarak görmüştür.

⁴⁴⁸ Watt, 92-95.

⁴⁴⁹ Kimpel, 143; Atasağun, 385.

⁴⁵⁰ Evelyn Underhill, *Worship*, Harper & Brothers Publishers, New York 1937, 22.

⁴⁵¹ Underhill, 39.

⁴⁵² John R. Hinnells, "*The Penguin Dictionary of Religions*" Penguin Reference, New York 1984, 316.

⁴⁵³ Atasağun, 383.

⁴⁵⁴ Fetih, 48/11.

⁴⁵⁵ A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Ta-Ha, 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadîd, 57/4.

Sembol geliştirmeyi ego ve ruhsal gelişim için önemli bulmuştur. Bir sembolden diğer sembole geçiş yapamayan kişilerde ruhsal rahatsızlıklar bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre sembol sıkıntılı durumlarda bir rahatlama ve sığınma aracıdır. Sembol geliştirme ile zihinsel gelişim arasında ilişki kuran Klein, sembolleri bilinçdışı fantezileri yansıtan birincil kaynak olarak görmüştür. Sembolik ifadelerle (oyun, kişileştirme vb.) ortaya çıkan içsel fanteziler, ruhsal gerginliği uzaklaştırma amacına dönüktürler. Klein'e göre insanın sembol geliştirmesinde kaygı ve suçluluk duygusu önemli faktördür.⁴⁵⁶

Rank'a göre sembol geliştirme insana özgü asli bir özellik olup, problem çözme ve yaratıcı düşünce vasıflarının bir uzantısıdır. İnsanın yaşadığı dünya sürekli yenilenen semboller dizisinden ibarettir. Mitler, masallar, rüyalar incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılır. İnsanlığın gelişimi açısından bakıldığında semboller dilden önce gelir. Aslında dil de bir semboller sistemidir. Rank'a göre farklı kültürlerde ortak sembollerin olması, sembollerin evrensel bir yönü olduğunu göstermektedir.⁴⁵⁷ Anne memesini bulamayan ocuk elini emerek onu bir geçiş nesnesi yapar veya bir oyuncakla oyalanarak sıkıntıyla baş eder. Geçiş nesneleri bir yönüyle gerçek, bir yönüyle içsel olup her ikisinden de farklı olarak bir ara bölgeye aittirler.⁴⁵⁸ Lacan, daha çok Piaget gibi sembolün içsel ve kişisel yanını üzerinde durmuş, sembolü hayal ile açıklamayı tercih etmiştir. Ona göre sembol olamayacağımızı ve elde edemeyeceğimizi temsil eder. Sembol sahip olabileceğimizin yakınıdır fakat asla ona ulaşıp sahip olamayız. nce arzulanın şeyin hayali ie sembol olarak yansıtılır bu evreye ayna evresi denir. Ayna sembolizmi tarihte birçok kültürde ve dinde özellikle birçok İslam alimi tarafından kullanılmıştır)⁴⁵⁹ ve sonra i dünyada onunla uzlaşılır. Bu bir yerde özdeşleşme için gereken amansız takipten vazgemedir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Melanie Klein, "The Emotional Life and Ego-development of the Infant with Special Reference to the Depressive Position", (In P. King & R. Steiner), *The Freud-Klein controversies 1941-45*, London 1991, 757 ; etin, 92.; Jess Feist- Gregory J. Feist, *Theories of Personality*, (Seventh Edition), Mc Graw Hill Primis Online, New York 2002, 141.

⁴⁵⁷ Otto Rank, *Doğum Travması*, (ev: Sabır Yücesoy), Metis Yayıncılık, İstanbul 2001, 76-97; (etin, 97)

⁴⁵⁸ Donald Woods Winnicott, *Oyun ve Gerçeklik*, (ev: Tunay Birkan), III. baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2010, 1-50; (etin, 93).

⁴⁵⁹ Ayna sembolü bilen ile bilinenin birliğini simgeler. Kendimizde bu durumu açık olarak tecrübe edebiliriz. Bilen zne olan kendimiz ile bilinen nesne olan kendimiz birdir. Yani hem bilen zneyiz hem de bilgimizin nesnesiyiz. Biz bu bilgiyi kendimizde hazır olarak buluruz. Tıpkı kendimizle konuşurken dinleyen ve konuşanın kendimiz olması gibi. İşte ayna ve aynaya bakan aslında birdir. Tanrı kendisini zâti olarak bilir; ama hâdis varlık aynasında kendisini bilmesi için yaratılışın gerçekleşmesi gerekmektedir.

⁴⁶⁰ Ian Craib, *Psikanaliz Nedir? Psikanaliz Okulları ve Psikoterapi zerine Eleştirel Bir Giriş*, (ev: Ali Kılıçoğlu), Say Yayınları, İstanbul 2011, 228; (etin, 94).

Özellikle mutasavvıflar sembolik niteliğe sahip metaforlar kullanmışlardır.⁴⁶¹ Örneğin Gazali,⁴⁶² Sühreverdi,⁴⁶³ İbn Arabi⁴⁶⁴ gibi birçok düşünür en eski kültürlerden itibaren kullanılan ayna sembolünü Allah-kul ilişkisini açıklamak için kullanmışlardır. Tecelli, güneş ve ışınlarıyla sembolik olarak ifade edilmiştir. İslam filozoflarını sembol konusuna yönlendiren bir diğer neden ise sosyolojiktir. Çeşitli kaygılardan dolayı İslam düşünürleri havasın anlayıp, avamın anlayamayacağı sembolik bir ifadeye yönelmiştir. Bu anlayışa bağlı olarak sembolik ifade geleneği oluşmuş, sembolik ifade ile ilmi yetkinlik arasında ilişki kurulmuştur. Sembolik ifadeleri yoğun olarak kullanmış olan müelliflerin şarihleri ortaya çıkmış ve şerh geleneğini canlı tutmuşlardır. Bu konuda diğer kültürlerin de etkisi olmuştur. Bu etkiyle birçok İslam âlimi antik kültürlerden aktarılan harf ve rakam sembolizmini kullanmışlardır.⁴⁶⁵ Dinî sembolizm, insanın hayatta en önemli saydığı şeyi yansıtır. Tanrı'ya karşı olan teveccüh, tavır ve tapınmalarımız nasıl sembolik bir özellik arz ediyorsa, O'nun hakkında insanlara bilgi verirken kullandığımız dil de aynı şekilde sembolik olmak durumundadır. Müşriklerin Tanrularına verdikleri isimden ve onlara yükledikleri sıfatlardan, kendileri hakkında ihtiyaçlarını, arzularını ve korkularını anlayabiliriz. Kur'an-ı Kerim bazı ayetlerde cevabını bildikleri soruları onlara sorarak, beyin fırtınası yaptırmaya çalışmıştır. Din eğitiminde tevhidin hakkıyla öğretilmesi için önemli bir metot olarak karşımızda durur.

Sembolik dilin kullanımı, semboller sistemi olan sembolizmin dini şeklini oluşturur. Sembolizmin gayesi bir yerde sembolize edilen şeyin önemini artırmaktır.⁴⁶⁶ Doğrusu sembollerin insan hayalinde son derece büyük bir yeri ve anlamı vardır. Sembollerin görüntüleri zaman zaman değişse bile ruh gerçeğinden hiçbir zaman kaybolmazlar. Biz bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu semboller içinde ve onların aracılığıyla faaliyet gösteririz. Şirk düzeni, toplum içinde varlığını bu işaretlere bağlıdır. Bu düzen sembolün farklı biçimleriyle toplumu idare edenler tarafından kurgulanarak insanların önlerine getirilir. Bugün modern anlamda basın yayın, iletişim hizmetlerinin ve ulaşım olanaklarının artmasının sonucu semboller insanlara kolaylıkla ulaşmaktadır.

⁴⁶¹ Ahmet Ögke, *Vâhib-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısri'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yayınları, Van 2005, 9-33.

⁴⁶² Ebu Hamid Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, (Çev: Adem Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, IV, İstanbul 1974, 904.

⁴⁶³ Şehabettin Sühreverdi, *İşrak Felsefesi*, (Çev. Tahir Uluç), İz Yayınları, İstanbul, 2009, 194.

⁴⁶⁴ Tahir Uluç, "İbn Arabi'de Mistik Sembolizm", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, I, Konya 2006, 147 -183.

⁴⁶⁵ Çetin, 100.

⁴⁶⁶ Arnold Whittick, *Symbols Signs and Their Meaning and Uses in Design*, London 1971, 130.

Toplum yoğun dini veya din dışı sembollere maruz kalmaktadır. Ve sonuç olarak şirk varlık alanını semboller aracılığı ile sağlamaktadır.

Sembolizm insanlığın dinî hayatında önemli bir rol oynamaktadır; dünya semboller sayesinde saydam hale gelmekte, aşkınlığı gösterilebilir olmaktadır. İnsanın dikkatini, hayatının en yüksek belirleyicisi olarak saygı duyduğu realiteye yönelten bir sembol, dinî yönden önemlidir. Bu yüzden bir dinî sembolün fonksiyonu onun dinî anlamıdır; Allah, insanın en büyük bağımlılığını onayladığı realiteye, insanın hürmetkâr dikkatini yöneltmektedir. Bundan dolayı dinî yönden önemli bir sembolü neyin oluşturduğuna dair fiziksel ölçüler yoktur. Herhangi bir objenin dinî önemi; varoluş düzeninde en üstün olarak itibar ettiği realitede gösterdiği fonksiyondur.⁴⁶⁷ Yani aşkın olan varlığa karşı, insanda bir saygı ve sevgi uyandıran, itaati hatırlatan herhangi bir şey dinî sembol olarak kabul edilir.

Dinî hayatta sembollerin kullanılması hususunda konulan bir yasaklama yani Tanrı'yı sembollerle ifade hususunda getirilen bir yasak, dinî hayatta sembollerin kullanılmasının reddedilmesi anlamına gelmez. En yüksek bir realitenin var olduğunun onaylanması bile, fiziksel dünya ile ondan üstün olan bir realitenin arasındaki ayrımdır ve böyle bir ayrım bütün dinî sembollerin önemli bir bölümünü oluşturur. Bundan dolayı dinî hayatta sembollerin kullanılmasını reddetmenin dinî hayata bir hizmeti yoktur; çünkü bazı semboller olmadan ne insan hayatının ne de fiziksel dünyanın bir yorumu yapılabilir. Meselâ, cenneti tasvir ediyorken, dünyevî sembollerden faydalanmanın veya sembollerin kullanılmasının bir sakıncası yoktur. Şayet bir sakınca olsaydı Kur'an-ı Kerîm'de cennet tasvir edilirken, "*altından ırmaklar akan*", "*içinde köşkler ve konaklar olan*", "*içinden bal ve şerbet akan*" tabirleri kullanılmazdı. Bunların kullanılmalardaki amaç, insanların bildikleri şeylerden hareket ederek, daha iyi anlamalarını sağlamaktır. Dinî hayatta sembollerin kullanımının reddedilmesinin önüne geçmek için, sembollerin seçiminin iyi yapılması gerekir. Sembol seçiminde aşırılıklara kaçmak kolaydır, bu aşırılıklar sonucu bazı kişilerin, haklı olarak en yüksek realitenin herhangi bir somut ve basit bir şekilde temsil edilemeyeceğini söyleyerek, bütün sembollerin dinî hayata zıt oldukları sonucuna varması hatalıdır. Semboller dinî hayatın hiçbir yerinde kullanılmaz veya kullanılmamalıdır gibi bir genellemeye gitmek de yanlıştır. Bu yüzden böyle bir sonuca

---

⁴⁶⁷ Kimpel, 132.

varılması ve bu sonucun insanlar arasında yaygınlaşması, sembolizmin yapısının ve amacının yanlış anlaşılmasına sebep olacaktır.⁴⁶⁸

2.1.2.2. Dini Tecrübe ve Şirk

Dini inanç ve değerlerin konusu olan şeyi bizzat hissederek, yaşayarak, bunlarla doğrudan doğruya temas kurarak farkına varmaya dini tecrübe denir.⁴⁶⁹ Dini tecrübe, kutsal bir şeye başvurma yani en mükemmel bir değere ve değerlerin kaynağına objektif yönelmedir.⁴⁷⁰ Dini duygu sürekli olarak ilahi aleme yönelik ve oraya doğru yükselme çabası içerisinde olan bir duygudur. Bu duygu, sonlunun sonsuz yüce kuvvete yönelmesi, güvenmesi, sığınması, teslim olması ve bağlanması ile sonuçlanır. Hisseden ve isteyen bireyin ilahi kuvvete yönelmesi, bu yolda gayret göstermesi, onun dindarlığını ortaya koyar.⁴⁷¹ Müşrikin dindarlığı ilahına yönelik bir çabanın sonucudur. Ona güvenmesi, teslim olması ve bağlanması ile açıklanır.

Şirkin yeryüzünde çeşitli olmasını dini tecrübenin farklı ifade şekilleri ile açıklayabiliriz. Arap müşrik geleneği ile Hristiyan teslis geleneği kök itibarıyla şirk ile tanımlanmış olsa da görüntüsü ve sahip olduğu bilgi birikimi ile farklılık arz etmektedir. Çünkü dini tecrübe, yeni bilgilere ve idraklere yol açar. Bu nedenle insanın bütün yeteneklerini yani öğrenme ve algı süreçlerini, duygusal alanları harekete geçirir.⁴⁷² Bu kavram çok sayıda tecrübeyi içerir. Bu ifadeyi, dar ve geniş anlamda kullanmak mümkündür. Taklit derecesindeki dini hayattan başlayarak her türlü dini duygu, düşünce ve tutumu içine alabilecek şekilde, anlam bakımından geniş kapsamlı kullanılabilir.⁴⁷³ Müşrik inancının gereği olarak ritüellerle dinini tecrübe eder. Bu sebeple şirk inancı içerisinde amel ve ahlakı da kapsayan bir türdür. Dini tecrübe, nihai gerçeklik olarak algıladığımız şey ve karşısındakine tepki verme tarzımızdır. Bireyi pratik teslimiyetlere ve fiillere götürür. Kutsalın tecrübesi olarak tanımlanan dini tecrübe, belli tutumlara ve farklı ifade şekillerine bürünür.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Atasagun, 384.

⁴⁶⁹ Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100'ü*, 56.

⁴⁷⁰ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, 35.

⁴⁷¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 1993, 139.

⁴⁷² Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994, 86-87.

⁴⁷³ Koç, *Din Dili*, 89; Kasapoğlu, 127.

⁴⁷⁴ Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, 193.

Şirk'in dini yapısı da tevhidin yapısına benzemektedir. Bu anlamda inanç, bilgi, pratik, ibadet ve cemaat süreci açısından incelenmesi gerekmektedir. J.Wach'ın, dini tecrübenin objektifleşme yönlerini sınıflaması üç türdür: Birincisi, dini tecrübenin teorik anlatımı olan akide, ikincisi pratik anlatım olan ibadet, üçüncüsü ise sosyolojik anlatım olan dini cemaattir.⁴⁷⁵ Şirk inancında da bu üç aşama şaşırtıcı olarak karşımıza çıkar. Müşrikler babadan oğula geçen bir dini yapıya sahiptir. Bu yapının doğal gereği olarak çocuklarına, “*biz babamızdan, büyüklerimizden böyle gördük*” diyerek inanç akidelerini aktarmışlardır. Bu akidenin sonucu olarak özellikle on iki yaşından itibaren daha sağlam bir dindarlık gereği ibadetlerin arttığı söylenebilir.⁴⁷⁶ Yani şirke eğilimli bir genç ergenlikle beraber dini ayinleri yapmaya başlar ve bu dönem onun için şirki benimsemesinde altın dönemdir. Hemen sonrasında ise cemaatleşme süreci vardır ki bu dönemde şirkin toplum mühendisleri, bu gençlerin birlikte hareket etmesine ve gençlerde biz duygusunun ortaya çıkmasını teşvik ederler. Elbette ki bu süreç sadece şirk için değil tevhit inanç yapısında da aynı şekilde işler.

2.1.2.3. Seçilmişlik ve Şefaât İnanıcı

Şefaât, “Kıyamet günü, başta Hz. Peygamber olmak üzere, diğer peygamberlerin, meleklerin, âlimlerin, şehitlerin, salihlerin ve küçük yaşta ölen Müslüman çocuklarının, Allah'ın izni ve rızasıyla, günahkâr olan müminlerin lehlerinde hüsnü şehadette bulunarak, onların suçlarının affedilip cehennemden kurtulmalarını, cennetlik olanların da cennetteki derecelerinin artmasını Allah Teâlâ'dan istemeleridir.”⁴⁷⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

Müşrik psikolojisindeki en önemli durumlardan birisi de kendi sembolik efendisi olan putunun kendisini kayırdığına inanmasıdır. Argo tabirle müşrikin Tanrısı kendisine torpil yapmak için vardır. Her işinde ona yardım etmektedir ve hatta ahirette ona özel olarak şefaât edecektir. Yani onun hatalarını günahlarını affedecek ve bu konuda Allah'a karşı aracılığı ahirette de devam edecektir.⁴⁷⁸ Dünyadaki ve ahiretteki yasalar onun için

⁴⁷⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1995, 44; Joachim Wach, *Dinler Tarihi*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2004, II.

⁴⁷⁶ Hökeleki, 267.

⁴⁷⁷ Buhari, Tevhit, 24; Ebu Davud, Cihat, 26; İbn Mace, Zühd 37; Tirmizi, Menakıb 40; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, II/485; et-Tehanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünûn*, IV, 133; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 282-291.

⁴⁷⁸ Yunus, 10/18.

geçerli değildir çünkü ona göre kendisi en özeldir⁴⁷⁹ veya seçilmiştir. Seçilmiş olmasının sonucu olarak başkalarının özel dikkatini, ilgisini ve hürmetini hak ettiğine inanır. Putların gölgesinde olduğundan ne düşünürse düşünsün ya da ne yaparsa yapsın hayat ona hiçbir zaman olumsuz sonuçlara yol açmamalıdır. Bunun anlamı aslında sünnetullahın yani Allah'ın yasalarının ona uygulanmaması talebidir. Yani müşrik birey kayrılma isteği ve seçilmişlik özelliğinin sonucu olarak Allah'ın kendisi için özel imtiyazlar sağlayacağına inanır. Yahudi ve Hristiyanlardaki peygamberlere ve salih kullara karşı kibirli tavır bunun bir sonucu olabilir.

Müşrikin kader anlayışı sorumluluk almaktan uzak olduğundan, sorunlarıyla ilgili bir şeyler yapmak ona düşmez; öteki insanlar onu rahatsız etmemenin yollarını bulmalıdırlar. Bu da şirk inancının kişiyi nevrotik bir dindarlığa açık hale getirmesidir. Korkak olduğu için⁴⁸⁰ ve yaşamının anlamsızlığıyla yüzleşemediği için nevrotik müşrik, dokunulmazlığına, kutsanmış olduğuna ya da şansın her zaman onun yanında olduğuna, yaşamın kolay ve acısız olduğuna ilişkin iddialar geliştirir. Her zaman haklı olma ihtiyacı duyan müşrikler asla eleştirilmeme, şüphelenilmeme ya da sorgulanmama hakkına sahip olduklarına inanırlar.⁴⁸¹

İktidar veya parayla güce sahip olan yönetici müşrik tipler körü körüne itaat görmeye hakları olduğuna inanırlar. Yaşamı öteki insanların ustalıklı yönlendirilmesi gereken bir oyun olarak görür ve bu yüzdende, herkesi aldatmaya hakları olduğunu düşünürler. Öte yandan, kimsenin onları aldatmaya hakkı da yoktur. Kendi çatışmalarıyla yüzleşmeye korkan bu nevrotik müşrik tipler⁴⁸² “idare edilme”, sorunlarını “kolayından halletme” haklarının olduğuna inanırlar. Saldırgan bir biçimde sömüren ve başkalarının gözünü korkutup onları kandırmasına izin vermelerini isteyen bir müşrik, aynı şeyi ondan beklediklerinde bunun adaletsiz olduğunu söyleyip öfkelenenecektir. Başkalarını incitmeye kışkırtılmış ama yine de onların onayına ihtiyacı olan kibirli, oç alıcı bu müşrik tip kendisi

⁴⁷⁹ Bakara, 2/47

⁴⁸⁰ Ali İmran, 3/151.

⁴⁸¹ Fromm'un ifadesiyle, hiç kuşkusuz Yahudilerin psiko-sosyal durumu onlarda ulusal alınganlığa, klancılığa, kendini beğenmişliğe yol açmıştır. (Erich Fromm, *Tanrılar Gibi Olacaksınız- Eski Ahit Üzerine Radikal Bir Yorum*, (Çev: Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yayınları, İstanbul 2016, 19-20.)

⁴⁸² Daha önce bahsettiğimiz; Jung'un başlangıçta ilk imgeler diye adlandırdığı saklı imgeler hazinesi olan kolektif bilinçaltındaki ırksal imgeler, insanların atalarında da olan, yaşantı duymadaki ve dünyaya tepki göstermedeki bir takım eğilimler veya gizilgüçlerdir. Bu noktada, bir millete özgü olan travmatik olayların gelecek nesillere aktarımı, bilinç düzeyine çıkmayan psişik imgeler olarak varlığını sürdürmekte ve ırksal içerikler taşıyan bu imgeler o milletin ruhsal yapısını da etkilemektedir. Bu noktada şirkin babadan oğula milletten millete aktarımı konusu, farklı bir araştırma konusunu ortaya çıkarmaktadır.

bunları yaptığında bağışlanma hakkı olduğuna inanır. Öteki insanlara karşı ne kötülük yaparsa yapsın yaptıklarına kimsenin karışmamasını isteme hakkının olduğuna ve kendisinin haklı olduğuna inanırlar.⁴⁸³

2.1.2.4. Şirk ve Aracı Kılmanın İlişkisi

Kur'an ayetlerinde Allah'a ortak koşmak kesin bir biçimde yasaklanmıştır. *"İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nun yanı sıra başka veliler edinenler": "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez."*⁴⁸⁴ ayetinde müşrikin neden aracılara ihtiyaç duyduğu ile ilgili ipuçları var.

Dindar bireyin aracılar kılarak Tanrı'ya ulaşmaya çalışması temelde çocukluk dönemine inilerek incelenebilir. Çünkü çocuk, doğa olaylarının başka bir güç tarafından yapıldığını düşünür. Bu sebeple 2-4 yaşlarında çocuk, gözünün önünde bulunmayan ya da hiç var olmayan nesne, olay, kişi ve varlıkları temsil eden semboller geliştirmeye başlar.⁴⁸⁵ Örneğin; bir çubuğu at, cetveli tabanca gibi kullanabilir. Bu yaşta sembolik oyun sıkça görülür. Sembolik oyunlar aracılığıyla çocuk, çatışmasını ortaya koyabilir ve dengesini sağlayabilir. Çocuk büyüdükçe *sembolik oyunları* anlaşılabilir hale gelir. Çocuk, sembolik oyunlarda yetişkinleri ya da çevresindeki olayları, varlıkları *taklit* ettiği gibi, oyunu tamamen kendisine özgü sembollerle de oynayabilir. Piaget, sembolik oyunun çocuğun bilişsel gelişiminde olduğu kadar *duygusal ve sosyal gelişiminde* de önemli etkisi olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁸⁶ Tanrı arketipinin aracı kılınması sembolik bir oyunla ilişkilendirilebilir. Sembolik oyun, bir nesne ile mümkündür. Bu nesne sonraki dönemde bir haç veya put imgesine yerini bırakır.

Kur'an müşriklere sürekli bildikleri ve gözlerinin önündeki durumları örnek vererek tevhide vurgu yapmaktadır. *"Andolsun ki onlara; Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir? diye sorsan "Allah" derler. O halde nasıl (haktan)*

⁴⁸³ Zuhuf, 43/37.

⁴⁸⁴ Zümer 39/3.

⁴⁸⁵ Karaca, *Din Psikolojisi*, 180.

⁴⁸⁶ Jean Piaget, *Play Dreams and Imitation in Childhood*, William Heinemann, London 1951, 6-29.

*çevrilip döndürülüyorlar?*⁴⁸⁷ Uçsuz bucaksız çölde yaşayan bir Arap için yer - gök, gündüz - gece ve Güneş - Ay hayatın bizzat kendisi olarak akıp gitmektedir. Burada önemli konu sembolizmdir. Müşrik Arap, zaman zaman gökteki cisimleri; Güneş'i ve Ay'ı Tanrı olarak kabul etmiştir.⁴⁸⁸ Ay ve Güneş'in bir cahiliye dönemi paganı için çocukluğundan bu yana sembolik bir anlamı vardır. Onlar Ay ve Güneş'in Allah tarafından yaratıldığını biliyorlardı yine de çocukluk dönemindeki bu evrenin bir sonucu olarak Ay'a ve Güneş'e sembolik anlam veriyorlardı. Piaget'e göre çocuk dördüncü yaşın başlarında, bilişsel büyümede büyük bir adım atar. O gerçek objelerin yerini alan zihinsel sembollerini biçimlendirme, nesne ve olaylara işaret etmek için kelimeleri kullanabilme, objelerin gruplamalarını yapabilme (çoğu kez tutarsız olarak) ve çok basit düzeyde akıl yürütebilme ve olasılıkla kelimelerden çok zihinsel imajlar kullanabilme yeteneğine kavuşur.⁴⁸⁹ Şirk'in sembolik olarak anlam bulduğu ve doğal bir süreç olduğu dönem bu yaşlardır diyebiliriz.

2.1.3. Fitrat ve Dindarlık

Fitrat, bireyin doğuştan sahip olduğu yaratılış özellikleri, Allah'ı, doğaüstü güçlerin varlığını kavrayabilecek ve ona inanabilecek bir kabiliyet ile yaratılması anlamına gelmektedir.⁴⁹⁰ Kur'an'da geçtiği şekliyle fitrat, "Allah'ın, insanları kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığını kabul etme liyakati üzerine yaratmış olması ve böylece insanların bu yetenek sayesinde Hak inanç ile baş başa kaldıklarında başka hiçbir inancı tercih etmemesi"⁴⁹¹ şeklinde yorumlanır. Bu durumda fitrat, dine yönelmeyi ya da bizzat Allah'a teslim olmayı ifade eder. Dolayısıyla, Hz. Peygamberin açıklamaları doğrultusunda İslam düşüncesinde, "*doğan her çocuğun İslam dini üzerine doğduğu anlayışı hakimdir. Sonradan ana babası, onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.*"⁴⁹² Dolayısıyla İslam düşüncesine göre insanlar Allah'ın varlığı ve birliğine; tüm ilahi

⁴⁸⁷ Ankebut, 29/61

⁴⁸⁸ Ahmed Emin, *İslamın Bugünü*, (Çev: Abdülvehhab Öztürk), İslam Kitabevi Yayınları, Ankara 1977 26.

⁴⁸⁹ C.M. Charles, *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*, (2. Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2009. (Detaylı bilgi için: Jean Piaget, *The Child's Conception of the World*, Routledge & Kegan Paul, London 1951.)

⁴⁹⁰ Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin 100'ü*, 24.

⁴⁹¹ Sadık Kılıç, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, 15.

⁴⁹² Buhari, *Tefsiru Sureti Rum*, I (VI, 19); Cenaiz, 80 (II, 97), 93 (II, 104).

dinlerin esası olan, Allah'a teslim olma anlamında Müslüman olmaya meyilli olarak doğarlar.⁴⁹³

Kur'an, insanları İlahi olana yönelten motivler üzerinde durmaktan ziyade, insanları zaten fitraten dine meyilli olarak tanımladığı için onların neden dindar olduklarından daha çok, neden dindar olamadıkları üzerinde durmaktadır. Her ne kadar insanları yaratılış itibari ile dindarlığa yatkın görüp, sonra onların neden dindar olamadıklarını sıralamak başlangıçta ironi gibi gözükse de bu durum, bir ağacın meyve ağacı olduğunu bilmek ve ondan meyve beklemek arasındaki fark gibidir. Çeşitli nedenler potansiyeli olduğu halde meyve ağacının meyve vermesine engel olabilir. Bu durumda meyve ağacını tartışmaktan ziyade onun neden meyve veremediği noktası üzerinde durmak daha sağlıklı sonuçlar elde etmeye katkı sağlayabilir.⁴⁹⁴ Bu noktada şirk bir arızalı yapıyı ifade eder. Bu arıza inanç sistemi içerisinde hatalı sonuçlar vermeye sebep olacaktır.

2.1.3.1. Dindarlık Tipleri ve Müşrikin Kategorik Anlamı

Dindarlık, değişik düzeylerde insanın içsel dünyasında meydana gelen ve onun üstün, aşkın güç olan yaratıcıya karşı bağlılığını ifade eden bir kavramdır. Dindarlık ile ilgili yapılan çalışmalarda çeşitli türde dindarlık biçimleri vardır.⁴⁹⁵ Bu farklılık dinin yaşayış şekline göre çeşitlenmektedir. Farklı dindarlık tipolojilerinin konumuz için önemi müşrikin bunlardan hangisiyle ilgili olduğudur. Şirkle münasebeti açısından dindarlık tipolojilerini incelenmesi gerekmektedir. Şirkten arınan dindarlık ve şirke bulaşan tip hangi dindarlık tipleri ile yakından ilgilidir? Daha sağlıklı ve sağlıklı bir kişilik tipine karşılık gelen dindarlık tipi olmak üzere iki yaklaşım ile incelenebilir.

Bir ön kabul olarak her zaman bir Tanrı'dan söz edilir. Bütün dinlerde ve dillerde bir Tanrı kelimesine rastlamak mümkündür. İnsanlığın büyük çoğunluğunun, her şeye hükmeden ve bütün yaratıkların üstünde bir güce sahip bir varlık tanımlaması vardır. Tanrı, bir yandan evreni yöneten ve kurallar koyan ve çağdaş dinlerin hemen hemen hepsinin dayandığı ilâhî bir güç olarak tasavvur edilirken diğer yandan toplumsal yaşamı düzenleyen, gözleyen ve yargılayan, doğa veya toplum yasalarını değiştiren bir varlık

⁴⁹³ Tokur, "Dindarlık Sorunu:Psikolojik Bir Tahlil", 260.

⁴⁹⁴ Tokur, "Dindarlık Sorunu:Psikolojik Bir Tahlil", 260.

⁴⁹⁵ Paloutzian, Raymond F., *Invitation to the Psychology of Religion*, (Third Edition), A Division of Guilford Publications, Guilford Press, New York 2017, 15.

olarak da düşünölmektedir.⁴⁹⁶ Bireyin Tanrı'ya yönelik duygu ve düşönceleri onun Tanrı algısını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da bireyin dindarlık anlayışı şekillenmektedir.

2.1.3.1.1. İçe Dönük ve Dışa Dönük Dindarlık

Din psikolojisi sahasında yapılan çalışmalarda gündeme getirilen ve bireyin kişilik yapısına vurgu yapan dindarlık tiplerinden en çok dikkati çeken Allport tarafından geliştirilen içe dönük ve dışa dönük dindarlık biçimleridir.⁴⁹⁷ Ona göre içe dönük dindarlar inandıkları dini yaşarlar. Çünkü onlar için din bir amaçtır. Bu sebeple ie dünyalarında filizlenen imanı iyice ilerine yerleştirerek tamamen onu izlemeye gayret gösterirler. Bu tip dindarlar için din kişinin kendisini gerçekleştirmesine hizmet etmektedir. O, daha ziyade kişiyi aşan, ilahî iradeye uygun olarak kişiyi zorlayan, içten gelen ve ite yaşanan bir dindarlıktır. Müsamaha, saygı, başkalarına karşı iyi niyetli olma, dini emir ve yasaklara riayet, ibadatlere devamlılık gibi pratik ve müşahede edilebilir etki ve özellikleriyle karakterize olunan bu dindarlık şeklinde din, derunileşmiş ve şahsileşmiş bir karakter arz etmektedir. Sonra içsel motivlerle güdülenen bu tür dindarlar inançlarında son derece samimi olup dinî inançlarıyla uyumlu yaşamaya gayret ederler. Dışa dönük dindarlıkta ise din kişinin davranışlarının birinci derecede belirleyici unsuru değildir. Bu sebeple de başka maksatlar için bir vasıta durumundadır. Dışa bağımlı bir eğilime sahip olan kimseler dini kendi kişisel gayeleri için kullanma eğilimindedirler. Bu tür dindarlar dinin pek çok faydasının bulunduğuna inanırlar. Bunlar zaman zaman inançlarına sıkı sıkıya sarılarak katı ve hoşgörüsüz bir taraftarlık sergileyebilirler.⁴⁹⁸ İçe dönük dindarlığın, şirkten arınmış tevhide yaklaşan dindarlık ile benzerlikleri olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim içe dönük dindarlıkta dinin bir amaç olması, içten gelmesi, deruni bir boyuta sahipliği, inanç ve uygulama arasındaki uyumu, dini çıkarı için kullanmayıp, kişinin kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olan, iyi niyet beslemeye sahip, ön yargı ve ayrımcılık gibi olumsuz durumlardan uzak olması özellikleri ile müşrik dindar

⁴⁹⁶ Abdülhamit Sinanoğlu, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2005, 15; Bekir Topaloğlu, "Allah", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2. 471-498; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000, 726; Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2007, 6-7.

⁴⁹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 76-77.

⁴⁹⁸ İçe dönük ve dışa dönük dindarlık hakkında, bk. Allport / Rose, *Personal Religious Orientation and Prejudice*", 70-72; *Journal of Personality and Social Psychology* 5, 1967, 432-443; Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri*, 41-48; İbrahim Gürses, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Arasta Yayınları, Bursa 2001, 82-87.

tipolojisine benzemediği görülmektedir. Oysa dışa dönük dindarlık dinin bir çıkar olarak kullanılması, sahte dindarlık yapısı, menfaate dayanması özellikleri ile şirk dindarlığına benzemektedir.

2.1.3.1.2. Otoriter ve Humaniter Dindarlık

İnanç esaslarının inananların hem kişiliklerini hem de dindarlıklarını etkilediği fikrinden hareket eden Erich Fromm otoriter ve humaniter olarak ikiye ayırdığı dinlerdeki Tanrı tasavvurlarının bu dinlere mensup olanlarda belirli duyuş, düşünüş ve davranış biçimlerinin gelişmesine zemin hazırladığını, bunun da farklı dindarlık şekillerini ön plana çıkardığını söylemektedir.⁴⁹⁹ Genellikle otoriter dinler, inananlara, sosyal hayata yansıyan ve uğrunda her şeyin feda edilebileceği bir takım soyut idealler sunarlar. Dolayısıyla şu anda yaşayan insanların hayatları ve mutlulukları ölümden sonraki mutlu bir yaşam arzusuyla rahatlıkla feda edilebilir. Ulaşılabilecek savunulan amaçlar uğrunda tüm yapılanlar idealleştirilir ve haklı gösterilir. Neticede bunları temsil ettiklerini ileri sürenler “Tanrı” adına diğer insanların hayatlarına kolaylıkla müdahale edebilirler.⁵⁰⁰ Humaniter dinlere gelince bunların en önemli özelliği insanı insan olarak değerlendirmeleridir. Bu tür dinlere mensup kişiler insanı ve onun diğer insanlarla ilişkisini anlayabilmek için aklın öncülük etmesi gerektiği kanaatindedirler. İnsan gerçeği tanımak istiyorsa, kendi ruhsal, zihinsel ve fiziksel gücünün farkına varması gerekir. Bu sebeple kişinin gerek kendisine gerekse başkalarına saygı duyabilmesi için insanî tarafı ve sevebilme yeteneği geliştirilmelidir.⁵⁰¹ İşte bu tür bir dinsel yaşantı, insana evrenle bir olduğu duygusunu vermektedir. Çünkü dünya ile ilişkisini akıl ve sevgi üzerine kuran bir kişi kendisini tüm evrenle bir olmuş hisseder. Hümaniter bir dinde insanın çabası güçlerini kullanmayı öğrenmek yönünde yoğunlaşır. Erdem kayıtsız şartsız itaat değil, kişinin kendisini gerçekleştirmesidir. İnanç ise bir şeye inanmanın getirdiği bir güvendir ve düşünce ile duygunun işbirliği altında gelişen kişisel yaşantı sonucu ortaya çıkar.⁵⁰² Müşrik dindarlığı aracı Tanrılar üzerinden insanların hayatına kolayca müdahale etmesi, hayatın içinde aklın değil soyut ideallerin insana yol göstermesi, toplum içinde sevgi saygı üzerine değil çıkar ilişkisine dayalı bir din anlayışı ortaya koyması özellikleri ile

⁴⁹⁹ Fromm, *Psikanaliz ve Din*, 42.

⁵⁰⁰ Fromm, *Psikanaliz ve Din*, 43.

⁵⁰¹ Fromm, *Psikanaliz ve Din*, 44.

⁵⁰² Fromm, *Psikanaliz ve Din*, s. 64-66

Fromm'un tanımladığı otoriter din anlayışındaki dindarlık tipi ile benzerlik göstermektedir. Oysa tevhit inancı aklı öne çıkarması, aksiyona ve insani erdemlere önem vermesi, hem inanç hem de düşünce ile duygu boyutlu kişisel yaşantıyı esas alması ve bireyin kendini gerçekleştirmesini hedeflemesi özellikleri, hümaniter din anlayışı ile benzerlik göstermektedir.

2.1.3.1.3. Dinsel Bireycilik

Dinsel bireycilik, “bireyler olarak inananların araçlara ihtiyaçlarının olmadığı, bireylerin Tanrıyla ilişkilerini kendilerine göre ve kendi çabalarıyla kurma hakkına sahip oldukları ve bazen bunun bir görev olduğu düşüncesi olarak tanımlanabilir.”⁵⁰³ Dini bireycinin eylemde bulunurken bakacağı iki kriter bulunmaktadır. Birisi kendi aklı, diğeri ise bağlı olduğu dinidir. Dinsel bireyciliğin eleştirisi, dini inançlara ve itikadi esaslara değil, aracı dini şahıslara ve kurumlara yönelir. Birey dini ve ahlaki kararlarında serbesttir. Dinsel bireyci tutuma sahip bir müminin dünya görüşüyle bir başkasınıniki birbirinden farklı olabilir. Böyle bir toplumda bireyler ahlaki sorumluluk açısından diğer insanlara bağımlı değil ama bağlıdırlar.⁵⁰⁴ Dinsel bireycilik, birbirinden farklı renk tonlarına sahiptir.⁵⁰⁵ Radikal dini bireycilikte dinin yaşanması için Tanrı ile inanan bireyin mutlak başbaşalığı şarttır. Mümin ile Tanrı arasına hiçbir şekilde hiçbir şahıs ve kurumun, hatta teolojinin bile giremeyeceğini savunur. Kierkegaard, Hz. İbrahim'i "iman şövalyesi" şeklinde nitelendirerek tipik dinsel bireyci addeder. Çünkü o, Tanrı ile yaşadığı birebir tecrübe sonucunda toplumsal olan genelgeçer ahlakı aşip üst seviyeye ulaşmıştır.⁵⁰⁶

Dindar müşrik tiplerde görülen en önemli bireysel özellikler kibirli, bencil, yalancı, riyakar, dünya hayatına düşkün, sevgide aşırı, korkak, şüpheli ve cahil bir kişilik yapısına sahip olmasıdır.

⁵⁰³ Steven Lukes, “Bireycilik Tipleri”, *Felsefe Ansiklopedisi*, (çev. Levent Sevinçok), Etik Yayınları, c. II, İstanbul 2004, 661.

⁵⁰⁴ Mehmet Süheyl Ünal, “Bireycilik ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (2.Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, 226-227.

⁵⁰⁵ Mehmet Süheyl Ünal, *Dini ve Mistik Tecrübe Yazıları: Psikolojiden Sosyolojiye, Nicelden Nitele*, STS Yayınları, Rize 2011,

⁵⁰⁶ Søren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, (çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul 2002, 17.

2.1.4. Şirk'in Bireysel Sonuçları

Şirk'in kişi ve toplum üzerindeki etkileri gözlemlenerek psikolojik yapısı daha detaylı incelenebilir.

2.1.4.1. Gurur ve Kibir

Kendini herkesten büyük gören, büyülenen kişiye kibirli insan denir.⁵⁰⁷ Büyükmeye çalışıp sürekli gururlu olan bu tipteki kişilerin, aslında korktukları ve gizlemeye çalıştıkları bazı içsel duyguların varlığından söz edilebilir. Kibirli insan bu davranışının çoğunlukla farkında değildir. Kendinde var olduğuna inandığı acziyet veya küçük gördüğü özelliklerinin başkaları tarafından bilinmemesi için büyükmeyi bir savunma mekanizması olarak geliştiren kibirli kişiler, toplum içerisinde sorunlu bir kişilik görüntüsü yaratırlar. Kişinin genellikle nedenini bilmediği ya da pek az bildiği iç çatışmalarına karşın, toplumsal yaşama uymak için gösterdiği çabalardan kaynaklanan ve hiçbir anatomik nedeni olmayan ciddi ve sürekli davranış bozuklukları bu gururun sosyal bir sonucudur.⁵⁰⁸ Kur'an'a göre hevasına uymuş, ölümü ve ölümden sonrasını unutmuş insanların en önemli özellikleri; kibir- büyüklük taslamak, kendini beğenmişlik-narsisizm, bencillik- aşırı aç gözlülük, sevgi ve merhamet yoksunluğudur. Kavramsal olarak farklı olsalar da, bu kavramları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Kibir, narsisizme, narsisizm, büyüklük taslamaya yol açacağı gibi, kendini beğenmişlik, bencillğe, bencillik narsisizme, narsisizm, aşırı hırs ve aç gözlülüğe yol açabilir. Aynı zamanda bütün bu kavramlar sevgi ve merhamet duygularının yavaş yavaş körelmesine, sevgi ve merhametin körelmesi de söz konusu psikolojik rahatsızlıkların daha da şiddetli bir şekilde yaşanmasına neden olabilir.⁵⁰⁹

Ayetleri referans aldığımızda kanaatimizce “gurur ve kibir” şirkin tabii bir sonucudur. Allah'a şirk koşan aynı zamanda bencildir.⁵¹⁰ Allah'a şirk koşan kimse ahlaklı bir hayat tarzını ve faziletli olmayı önemsemez ve kuruntu ile yaşar. Tanrılarına kurbanlar keser ve böylece onlara rüşvet verip tüm anlamsız, kötü ve nefsi davranışları için kendisinin istediğini yapma hususunda ruhsatı olduğuna inanır. Aslında müşriğin ilahı,

⁵⁰⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, TDK. (Kibir)

⁵⁰⁸ Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldisi Davranışlar*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2013, 10.

⁵⁰⁹ Tokur, “Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil”, 267.

⁵¹⁰ Enam, 6/26.

kendi hayal dünyasındaki tasarladığı Tanrının bizzat kendisidir. Bu uydurulan Tanrı anlayışı onun kendi hevasının isteklerine onay veren, hevai Tanrısıdır. Bu inanç, inananları her zaman yanlış davranışların içine çekecektir. Müşrik hayalinde kurguladığı ilaha güvenip, yer yer kendini günahsız olarak görmektedir.

Yalnızca Allah rızası için yardım yapılan bir toplumda insanın tek başına ve çaresiz kalması mümkün değildir. Aksi durumda ise yalnızlık, korku ve kimsesizlik gibi inananı psikolojik açıdan derinden etkileyen sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Şirk tam da böyle bir duruma sebep olur. Şirk gerek kişinin gerek toplum hayatında bir hayal kırıklığıdır. Allah'a şirk koşanın hayatının amacında bir sabitlik yoktur. Bu sebeple müşrik sürekli bir bunalımın, bitmeyen bir hayal kırıklığının korkusu içinde çırpınır durur.⁵¹¹

Psikolojide nevroz veya nevroitik durum olarak adlandırılan kişilik ve davranış bozuklukları kibrin ve gururun anlaşılmasında bizlere yardımcı olmaktadır. Psikanalist Karen Horney'in bireyin kendisinde olduğunu varsaydığı kişisel özelliklerine bağladığı abartılı ve us dışı gurur için kullandığı nevroitik gurur terimi kibir kavramı ile yakından ilişkilidir.⁵¹² Narsist kişiye göre dıştaki (ben olmayan) dünya değersiz ve tehlikelidir. Kendisini, kendisinin olan şeyleri aşırı değerli bulur. Kendisinin dışında kalan her şey ise değersizdir.⁵¹³ Genelde kendisinin belli bir yönüyle özdeşleşen narsist bir kişiye "Kim" olduğu sorulduğunda, verebileceği en doğru yanıt; onun kendi kafası, ünü, parası, vicdanı vb. olduğudur. Bu yüzden sahip olduğu nesnelere yöneltilen saldırıyı, yaşamına yöneltilen bir saldırı olarak görürler.⁵¹⁴ Burada aklın ve nesnelliğin uğradığı zedelenmenin ne denli büyük olduğu açıkça görülür.

Dindar müşrik ötekinin Tanrılarını inkâr etmesi ile kendi ilahını korur. Kendi Tanrı tasavvurunun, efendisinin veya aracısının tek ve en büyük olduğuna inanır. Çünkü müşrik Tanrısı ile hayatını sürdürür, sadece onu bilir ve ona inanır. Tanrı anlayışı doğrultusunda bir kişilik geliştirir. Bundan çok daha temel olan olgu ise bu inancının sonucu olarak, benliğine yabancılaşmaya başlamasıdır. Müşrikin, öteki inananlarla başa çıkmak için yapay stratejik yollar geliştirme ihtiyacı, onu vicdanının sesini, gerçek duygularını,

⁵¹¹ Bilgiç, 29.

⁵¹² Karen Horney, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, (Çev.: Emre Erbatur), Sel Yayıncılık, İstanbul 2011, 110.

⁵¹³ Horney, 30.

⁵¹⁴ Horney, 54.

isteklerini ve düşüncelerini bastırmaya zorlamıştır. Hatta kendi aracı Tanrısına yöneltilen eleştirileri tamamen savunmakla geçiştirip, onu koruma ve kollama gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü müşrik, güvendiği putun yıkılmasını istemez ve bundan korkar. Onun için kendi putu en güvendiği limandır. Kur'an-ı Kerim şirkle mücadele eden olgun dindarın, müşrikin putuna küfretmemesini emretmiştir.⁵¹⁵ Müşrik psikolojisinde put, bir aracı sembol olarak önemli bir güven duygusu oluşturur. Ona dokunulmasına müsaade etmez. Gerektiğinde mücadele ederek putunu korumayı tercih eder.⁵¹⁶ Bu yönüyle müşrik, kendisini gerçek bir dindar kabul eder ve insanlardan inancına saygı bekler.

Dindar müşrik zamanla narsist bir kişiliğe doğru evrilir. Narsist⁵¹⁷ kişi, Tanrıya yakın olmaya veya onun gibi olmaya çalıştıkça, kendini diğer insanlardan soyutlar; bu soyutlama, onu daha da korkak yapar, herkes onun rakibi olur; bunların sonucunda ortaya çıkan korkuya dayanabilmek için de gücünü, acımasızlığını ve narsisizmini gittikçe artırır.

2.1.4.2. Bencillik

Genel olarak, kişinin kendi benine ve kendi çıkarlarına düşkünlük göstermesi, başkalarını hiç dikkate almadan, yalnızca kendisini ve kendi iyiliğini, refahını ve mutluluğunu düşünmesine bencillik denir.⁵¹⁸

Kur'an'da heva⁵¹⁹ kavramı ile ilgili olan bu terim, nefsin en kötü hallerinden birisi olarak nitelendirilmiştir. Heva, canının istediğinden başkasını Tanrı, bağlanma ve tapınma objesi olarak tanımama şeklinde de anlaşılabilir ki böyle kimselerde hakseverlik

⁵¹⁵ Enam, 6/108.

⁵¹⁶ Enbiya, 21/68.

⁵¹⁷ “Amerika Psikiyatri Birliği narsisizm kavramını tanısal sınıflandırmasına dahil etmiş ve narsistik kişilik şu klinik ölçütler yoluyla tanımlanmıştır: “Görkemli, gösterişli tarzda önemli ve eşsiz olma hissi; sınırsız başarı, güç, zeka, güzellik ve ideal aşk fantazileriyle meşguliyet; teşhircilik, eleştiriye, başkalarının ilgisizliğine veya başarısızlığa tahammülsüzlük; herhangi bir sorumluluk kabul etmeksizin özel imtiyaz beklemek ve buna yönelik hak iddiasında bulunmak; kişilerarası ilişkilerde sömürücülük; aşırı yüceltme - değersizleştirme kutupları arasında değişen ilişkiler” ve “başka insanlarla, duygusal açıdan sıcak, ilgili ve sevgi dolu ilişkiler kurmaktan yoksunluk”.” (Steven Hyman, *Acil Psikiyatri*, (Çev: İ. Doğaner, A. Ayan), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1989, 86)

⁵¹⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 1999, 112.

⁵¹⁹ “Kur’ânî inancın sert muhalefetine hedef olan “Heva ve ona tabi olmak” Kur’an’daki ayetlerin tamamında, nefsin tüm kötü istek ve arzularının toplu ifadesi olarak sunulur. Hakkı terkedip, sahte ilahlara yönelme arzusu (Araf, 7/176) olarak da nitelendirilen heva (Necm, 53/23), yalnız dünyevi şeylere aşırı tutkuyu göstermekle kalmaz, inanç ve inancın tezahürünü etkileyen kaynak olarak bazen de Allah’ın yerine konulur, O’nunla denkleştirilir. Bu gibi durumlarda heva, bir ilah mesabesinde olup; artık itaatın da isyanın da kaynağı konumundadır.” (Sadık Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984, 254)

olmadığı gibi yoğun bir bencillik vardır. Bunlar, delil, hak, hukuk tanımayan, yalnız kendi istek ve zevkine tapan, kendilerinin felaketine sebep olduğunu bilseler dahi, yine de hakkı, zevklerine kurban eden kimselerdir. Böyleleri hakkın bahşedeceği zevki düşünmez, hakkın hoşnutluğunu aramazlar.⁵²⁰

Çocukluk döneminde benmerkezci ve bencilliğe ait izler bulunabilir. Çocuk, 2-6 yaş arası dönemde ben merkezli bir düşünüş yapısına sahiptir. Dünyaya ve olgulara ben zaviyesinden bakar. Ben merkezde olduğu (**egosantrizm**) dönemdedir, dünyanın kendi etrafında döndüğünü düşünür ve başkalarının bakış açısından bakamaz.⁵²¹ Söz gelimi; çocuğun kendisi dualarında kolaylıkla görülebilir. Çünkü bu dönemdeki çocuklar başkaları için değil, hep kendileri için bir şeyler ister. Öz benini merkeze koyarak dünyayı ona göre öğrenen çocuklar için Tanrı, sadece kendisindedir. Dilek ve beklentilerini her zaman yerine getirmeye hazırdır. Bu dönemde çocuk kendisini dünyanın kalbinde görür, her şey onun için, anne baba ona çalışmak için vardır. Herkesin, hatta her şeyin, kendisi gibi düşündüğüne inanmıştır.⁵²²

Benmerkezci düşünce yapısında olan çocuk başkalarının diğer düşünceleri ve duyguları olduğunu kavrayamaz. Bu sebeple başkalarının fikirleri ve duyguları onun için önemli değildir.⁵²³ Konuşmalarında hep kendisinden bahseder. Bölüşmeyi bilmediği için oyuncuıyla bir başka çocuğun oynamasına izin bile vermez.⁵²⁴ Mülkiyete saygı duygusu gelişmediği için kendi oyuncuğunu diğer bir çocuğa vermediği gibi onun elindeki oyuncuğa da sahip olmak ister. Her isteğinin yerine getirilmesini isteyen egosantrik çocuk yoktan anlamaz. İsteklerinin ertelenmesinden hoşlanmaz. Her isteği yapılan, ayrıca davranışlarına kayıt konmayan çocuk egosantrik düşünce yapısını aşamaz ve yaşadığı çevrede sosyalleşemez. Bedensel olarak büyüse de zihinsel ve duygusal olarak çocuk kalır. Egosantrizmi egoizme dönüşür, kendisinden başka kimseyi düşünmez. Herkesten yardım ve anlayış bekler.⁵²⁵ Çocukluk döneminde bir ihtiyacın gerekliliği olan bu özellik,

⁵²⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, Cilt:7, İstanbul 1992, 312-314. (Tokur, "Dindarlık Sorunu:Psikolojik Bir Tahlil", 264.)

⁵²¹ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, 215.

⁵²² Selçuk, Mualla (2012). Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler, 5. Baskı Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,75.

⁵²³ Dodurgalı, 215.

⁵²⁴ Oktay Aydın, "Okul Öncesi Çocuğunun Gelişim Özellikleri", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, (Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, 136.

⁵²⁵ Ali Çankırlı, *Okul Ailede Başlar*, Zafer Yayınları, İstanbul 2007, 108-114.

ilerleyen yaşlarda yerini sosyal bir kişilik yapısına bırakarak sağlıklı bir insan şeklini almak için temel olacaktır. Ancak bu özellikten yaşı itibariyle çıkmayan ve büyüye de hala egosantrik düşünceye göre hareket eden birey, dini yaşamında da kendi Tanrı tasavvurunu etkilemiştir. Tanrı'yı tanımlarken egosantrik bir Tanrı anlayışı biçiminde ifade edecektir. Örneğin Yahudi geleneğinde Tanrı'nın kendilerini özel olarak seçtiği ve özel ilgi gösterdiği, bu sebeple Yahudilerin öteki insanlardan farklı olduğu yönündeki gelenek bu düşüncenin bir tezahürü olarak düşünülebilir.

Bu konu ile ilgili verilecek bir örnekte Tanrı anlayışında cinsiyet farklılığıdır. Mesela erkek çocuklar, Allah'ın kendisi için ne olduğundan çok, Allah'ın kendisinden ne istediğine dikkat eder. O, öncelikle yetişkinin iradesine, sonra da Allah'ın iradesine uygun olarak hareket etmek ister. Buna karşılık, kız çocuğun Allah'ı, hissi huzur veren aşk Allah'ıdır. Kız çocuk, Allah'ın kendisinden istediği şeyden çok, Allah'ın kendisi için ne olduğuna dikkat eder. O'nun varlığı kız çocuğunu cezbeder.⁵²⁶ Hristiyan çocuklar Tanrı'yı, kendilerinin benzeri olan bir çocuğun çizgileri altında anlamaktadırlar, fakat ona sihirli kuvvetler vermektedirler. Ana babalarını koruyan O'dur. Hristiyan çocuk için İsa yetişkin dünyasının merkezidir: mükemmel çocuğa ana babaları hayran olurlar, onu çok severler ve ona hizmet ederler. Çocuk bizzat kendisi için arzu ettiği bütün kudreti ilahi bir çocuk üzerine transfer eder. Fakat buna denk olarak, hissi olan kendi kendine hayranlığını (narcissisme) onun üzerine geçirir. Kendine eşit fakat olgunluğun en yüksek mertebesine varmış örnek çocuk İsa, yetişkinlerin hisle yaklaştıkları gerçek merkezdir. İnanç için gerçek bir tehlike teşkil edebilecek bir duygu vardır: Bu duygu, gerçek olarak her şeyden başka bir Allah istikametinden olabilecek sapmaları düzeltmeksizin, çocuğun duygusal egosantrizmini arttırmaktadır.⁵²⁷

2.1.4.3. Yalancılık

Yalan kişinin özerkliğini sağlama ve kendine ailesinden farklı bir birey olarak kabul ettirme sürecinin bir sonucu olarak açıklanır. Çocuklar, anne babalarını her şeye gücü yeten, her şeyi bilen insanlar olmadıklarını anlayınca, her zaman güçlü bir koruyucuları

⁵²⁶ Antoine Vergote, "Çocuklukta Din", (Çev: Erdoğan Fırat), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1978, 328. (Ayrıca bkz; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatmalı*, Timaş Yayınları)

⁵²⁷ Vergote, "Çocuklukta Din", 321.

olması gerektiğini keşfederler. Çocuklar, kendi kendilerini koruma ve kendi kendilerine göz kulak olma sorumluluğunu bu şekilde geliştirirler.⁵²⁸ Müşrikin yalancılığı deyince başkalarına karşı yalan söylemesini değil, kendi kişiliğine karşı kendini aldatması olarak nitelendirilen bir yalancılık anlaşılır. Çünkü şirk yaptığı eylemin sorumluluğunu alamayan ve bunun sebebini kendi dışındaki güçlere atan hastalıklı bir düşünce yapısını temsil eder. Olayın sebebini hep kendisi dışında gören ve olumsuzlukları Tanrılara, putlara ve son tahlilde Allah'a bağlayan müşrik, dış denetimli bir kişilik yapısı gösterir.

*“Allah’a ortak koşanlar, (müşrikler) dediler ki: Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık. Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”*⁵²⁹ *Yine şöyle diyecekler: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.”*⁵³⁰ Müşrik psikolojisine göre, müşrikin içinde bulunduğu nevroitik ve psikozlu bu durumlar, hep başkalarının yüzündendir. Kendini aldatma içerisinde olan müşrikler Allah'ın emirlerini yanlış anlarlar, tövbeden kaçmak için günahların üzerini örtmeye çalışırlar ve yanlış yapılan şeyler için de başkalarını suçlayarak sorumluluktan kaçarlar. Böylece kendi yanlış davranışları din ile birleştğinde çoğu zaman dini kendi yanlış davranışlarını destekleyici tarzda anlamaya çalışırlar. Yani müşrikin dini, içinde bulunduğu hak dinden alınıp kendi istek ve arzularına göre yorumlanmış, tahrif edilmiş bir din anlayışıdır. Ateistlerin ya da öteki din müntesiplerinin eleştirdiği Tanrı imajı tam olarak müşrikin kendi zihninden kurgulayıp, Tanrıya izafe ettiği Tanrı anlayışıdır. Örneğin ateist felsefecilerden Feuerbach'a göre bir kısım insanlar, kendi içlerinde var olan etkinlikleri ve yetkinlikleri inandıkları Tanrı'ya yükleyerek bir anlamda Tanrı'nın kendilerine verdiği öze bürünmekten kaçmaktadırlar. Böylece, kendi güç ve kuvvetlerinin farkına varamayarak bir anlamda kendi yetenek ve kabiliyetlerini inkâr ederler. Kendi yapabilecekleri birçok şeyde kendilerini aciz bir varlık olarak görürler.⁵³¹ Dolayısıyla Tanrı inancı zayıftır diye bir sonuç çıkmaktadır ki, bu durum şirk psikolojisi açısından incelendiğinde ancak müşrikin tasavvurundaki Tanrı inancı için doğrudur. Mesela ülkemizde; sonucu yıkıcı olan olaylarla ilgili olarak, doğal afetler ve trafik kazalarında ölenlerle ilgili, kaderin bir

⁵²⁸ Melih Nuri Karakurt, Çocuk ve Yalan, <http://melihnurikarakurt.com/yazi-3/> (10.04.2019).

⁵²⁹ Nahl, 16/35.

⁵³⁰ Ahzab, 33/67.

⁵³¹ Ludwig Andreas Feuerbach, *The Essence of Christianity*, Harper Toech Books, New York, 1957.

cilvesi gereği meydana geldiği inancıyla bazı insanlar sorumluluktan kaçmak suretiyle bu üzücü olayı Allah'ın takdiri, kaderi olarak algılayarak bir anlamda psikolojik tatmine çalışırlar. Bazen de bu sorumluluğu kendimize değil de yine kendi kanımız ve damarlarımız içerisinde dolaşan bir şeytan veya nefse yükleyerek sorumluluktan kaçırız. Şeytan ve nefse bütün kötü davranışları atfetmek için kullanılan en iyi bir makam rolü verilir. Bu şekil inancın gelişmesi sorumluluğu dış güçlere yükleme alışkanlığı, (attribution responsibility) geri kalmış toplumlarda daha çok görülmektedir. Nihayetinde, kişi kendisini suçsuz hissedecek, kendi davranışlarından sorumluluk hissetmeyecektir. Böylece kendini aldatma kavramı çok iyi ve etkili bir problem çözme makinesi olarak çalışmaktadır.⁵³²

Sonuç olarak özellikle ekonomik ve ilmi gelişme olarak geri kalan ülkelerde dinin ne olduğu konusunda tartışmaların tam olarak bilimsel bir zeminde gelişmemesi ve bu konuda bir standardın, kurumsal bir yapının oluşmaması din konusunda farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Bu tarz toplumlarda şirk kolaylıkla yaşam alanı bulmaya uygundur. Şirk dini bu toplumlarda yönetenler için kullanılacak bir araç haline gelirken, inananlar için kişisel bir tatmin aracı veya çıkar ilişkisine dayalı ekonomik bir araç haline gelmektedir.

2.1.4.4. Riya

Riya gösteriş yapmak, kendini göstermek, beğenilmek istemek gibi manalara gelir.⁵³³ Ayrıca riya veya gösteriş kulun Allah'a itaat ederken kullara yaranmak istemesi olarak da anlaşılır.⁵³⁴ Tüm dini fiillerin Allah için yapılması olarak tanımlanan ihlas kavramı ile zıt anlamlıdır.⁵³⁵ Dolayısıyla dindar eylemlerinin altında yatan motivisi Allah dışındaki araçlara verdiğinde şirk burada yaşam alanı bulacaktır. Yani dindar müşrik eylemini sadece Allah için değil, ötekiler için yapan kişidir. Çünkü müşrikler eylemin sorumluluğunu almaktan korkan ve kendini aldatan tiplerdir. Sorumluluk almayan bir kişi ise özgür iradesini pasif hale getirmiş ve kendisi dışındaki ötekilere zaman içinde düşman olmuş sağlıklı bireydir.

⁵³² Kuşat, "Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", 111.

⁵³³ <http://www.tdk.gov.tr/riya>

⁵³⁴ Muhasibi, *er-Riâye Kalp Hayatı*, (Çev. Abdulhakim Yüce), Işık Yayınları, İstanbul 2005, 225.

⁵³⁵ Muhasibi, 241.

Boş hayallerle şişirilmiş bir egoya sahip olan müşrik, kendi kendini sınırlayamaz; bunun sonucu olarak ta ilkel bir biçimde tek ve bencil olup çıkarak ve yabancılardan dehşet bir biçimde korkar. O kendisini, sarıldığı bu kutsal amacın savunucusu olarak görür ve kendi rolünün sahiden böyle olduğunu gerek kendisine gerekse başka kişilere göstermek için canını feda etmeye hazırdır. Kendi liyakatini ispat etmek için canını feda eder. Müşrik, ciddi bir ilke insanı değildir. O bir amaca, amacın doğruluğu ve kutsallığı nedeniyle değil bir şeye tutunmak için duyduğu güçlü ihtiyaç nedeniyle sarılmıştır. Gerçekte onun bu ihtiraslı bağlanma ihtiyacıdır ki, sarıldığı her amacı, çoğu zaman bir kutsal amaç durumuna getirecektir ⁵³⁶

2.1.4.5. Dünya Hayatına Düşkünlük

Hulûd arzusu, yaşamın ikinci ve asıl safhası olarak ahiret hayatını düşünmemek, ölümsüz bir dünya yaşantısı arzusu ve dileğiyle ahiret hayatını aklına getirmemek, bireyin elinin altındaki dünyadan başkasına önem atfetmemek gibi içsel ve psişik hususlardan kaynaklanır. Bir bakıma hulud arzusu, insan aklının, arzu ve zevklerinin dünyaya ait yaşama biçimleri ve objeleriyle istila edilip, bu halin devamlılığını gönüllü istemesidir. ⁵³⁷

Sorunlu dindar kişi, modern toplumsal standartlara göre pek normal kabul edilen, başarılı bir bireydir. Saygın bir işe, makul bir maddi duruma, makul bir aile hayatına, toplum içinde itibarlı olmaya, yani toplumda insana mutluluk getirileceğine inanılan tüm olanaklara sahiptir. Bu kişi, sıradan standartlara göre "mutlu" olduğunu bilir, ancak o yaşamın yararsız olduğunu düşünmekte ve kendini üzgün, bıkkın, neşesiz hissetmektedir. ⁵³⁸ Dindar müşrik ahireti inkâr ve dünyaya karşı aşırı sevgisinin bir sonucu olarak başarılı ama doyumsuz bir kişiliktir. Çağımızın en sık rastlanan, hatta en önde gelen hastalıklarından olan depresyon, çok defa içine kapalı, duygusal insanlarda ve dünya hayatına hiç bitmeyecekmiş gibi bağlı olanlarda, yaradılış amaçlarını tam olarak kavrayamayanlarda görülür. Dolayısıyla dindar müşrik yaratılışın anlamını ve amacını kavramamış kişidir. Onlar Kur'an'ın ifadesi ile toplumda pislik yani psikolojik rahatsız,

⁵³⁶ Hayati Hökelekli, "İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri", *Diyanet Dergisi*, 20(3), Eylül 1984, 29.

⁵³⁷ Tokur, "Dindarlık Sorunu:Psikolojik Bir Tahlil", 265.

⁵³⁸ Öznur Özdoğan, "İnsana Manevi- Psikolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2008, 94.

sorunlu kişilik yapılarıdır.⁵³⁹ Öze ait varoluşu inkâr anlamındaki günah ve suçluluk psikolojisi, insanda refleks tepkiler oluşturur. Günah fiilinden sonra oluşan suçluluk, gönülde daralma meydana getirir. Pişmanlık duygusu, inanan insanda tövbe ve günahı arınma psikolojisini tetikler.⁵⁴⁰

2.1.4.6. Sevgide Aşırılığa Kaçmak

Olgun dindar aşırılıklardan uzak bireydir. Dünya ve ahiret arasında denge kurandır. İkili ilişkilerde, sevmeye, kızgınlıklarda ve gerektiğinde tepki vermekte ölçülü olandır. Aşırılık ise birçok dinde yasak bir eylemdir.⁵⁴¹ Aşırılığın temel sebeplerinden birisi bireyin kendini aldatmasıdır. Kendini aldatmak ise sağlıklı birçok psikolojik durumun sebebidir. Dindar müşrik, kişilik yapısı gereği kendini aldatmaya yatkın bir kişidir. Biz, kendi görüntümüze uygun olan bilgileri seçer onlar üzerine dikkat çekip, bu özellikleri vurgulamaya yöneliriz. Bu da insanda bazen önyargılı bir tutumun oluşmasına sebep olur.⁵⁴² Diğer taraftan insanların daha önce sahip oldukları inançlarını değiştirmesi yerine yeni sahibi oldukları bilgileri eski inançlarına uygun şekilde yorumlayarak anlamaya çalışırlar. Dolayısıyla müşrik birey her olayı değerlendirirken inandığı şirk düzeni üzerinden değerlendirecektir. Doğrular aslında insanın duygusal yorumlarıyla ilgilidir. Doğrular farklı kişiliğe ve aynı kişi için bile olsa farklı zamana göre değişir. Dolayısıyla dış gerçeklerle uyandıracığı duygular arasında herhangi bir mantıksal bağın olmadığını söyleyebiliriz.⁵⁴³

İnsan zihni, akıl (reason), irade (will) ve tutkudan (passion) oluşmuştur. Bu mekanizmanın çalışma sisteminde meydana gelen bazı aksaklıklar insanda kendini aldatmaya sebep olur. Bu aldatma iradenin zayıfladığı bir anda ortaya çıkar. Düşünceden bağımsız olarak hareket eden tutku, aklın normal fonksiyonu olan iradeyi kullanma görevini yerine getirmesine engel olup, akli yanlış yönlendirerek insanın kendini aldatmasına götürür.⁵⁴⁴ Çünkü insanların büyük bir çoğunluğunda, karşıt duygular bir anda bulunamaz. İnsanlar bir şeyi sevdiklerinin farkında iseler o şeyin olumsuz yönünü

⁵³⁹ Tevbe, 9/28.

⁵⁴⁰ Aydın, 96.

⁵⁴¹ Maide, 5/77.

⁵⁴² M. W. Martin, "Introduction" to part II, (ed M. W. Martin), *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York 1985, 71.

⁵⁴³ W. James, *The Varieties of Religious Experiences*, 150.

⁵⁴⁴ Martin, *Introduction*, s. 226

görmezlikten gelirler. "Aşkın gözü kördür" atasözünü de bu gerçek doğrultusunda anlamak daha doğru olur. Aşırı duygu ile bağlanılan kimselerin kusurları bu psikolojik mekanizma içerisinde kaybolur, bilincin gerisine itilir.⁵⁴⁵ Müşrikin Tanrı ile kendisi arasındaki insan, put, madde gibi araya koyduğu araçlara karşı, böyle bir bağlanma söz konusudur.

2.1.4.8. Zan ve Şüphe İçinde Olmak

Şüphe, kişinin bir durumdan dolayı duyduğu kuruntu ve emin olamama duygusu olarak tanımlanabilir. Bu duygu inanç ve inançsızlık arasında kalmış bir durum olarak ifade edilebilir. Aslında şüphe duygusu insanlara göre doğru bilgilere ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Ancak sapkın kabul edilen kişiler çoğu hallerde kararsızlık yaşamaktadır. Şüphe yerini psikolojinin hastalık olarak kabul ettiği sapkınlığa⁵⁴⁶ bırakırsa sağlıksız bir biçime girmiş demektir. Mevzu inanç olunca da şüphenin benzer anlamı geçerlidir. İnanç konusunda da kişinin kararsızlığı belirgindir. Ancak buradaki kararsızlık, inanılana götürecek argümanların yetersizliğinden olabileceği gibi inanılan şeyin özelliklerinden de olabilir.⁵⁴⁷

Şüphe ve endişe kişiyi kendini aldatmaya götürür. "...şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir endişe içindeyiz."⁵⁴⁸ diyen bir müşrik, kendini aldatmasının bir sonucu olarak hakikate karşı endişe ile bakmaktadır. Yani şirk kişiyi olayların derinliği ve bilgisine karşı şüpheyile ve endişeyle bakmaya sevk eder. Endişe ne kadar dayanılmaz hale gelirse buna karşı geliştirilen savunma mekanizmaları da o denli güçlü olur. Bu endişeden kurtulmak için insanlar belirli yollara başvururlar. Bu yollar, sevmek, itaat etmek ve insanlardan uzaklaşmaktır.

Kendini aldatarak şüphe ve zan altında kalanların, gerçeklerle karşı karşıya gelemeyecek kadar zayıf karakterli oldukları söylenebilir. Zayıf karakterli insanlar, kendileri hakkında sahip oldukları bilgilere ters düşmemeye gayret ederler. Neticede kendilerini bir çelişkiden kurtarmaya çalışırlar. İnsanın kendi bilinciyle karşı karşıya

⁵⁴⁵ Kuşat, "Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", 103.

⁵⁴⁶ Paranoya

⁵⁴⁷ Kayıklık, 33.

⁵⁴⁸ Hud,62.

gelmekten kaçınmasının temel sebebi, özsaygısına zarar vermek istemeyişidir. Çünkü hiçbir kimse kendi öz hatasını göremez, görmek de istemez.

“Müşrikler⁵⁴⁹ Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.” ayetine göre şirk içindeki bir kişi kendisinin şirk içerisinde olduğunun farkında değildir. Bu da aslında dolaylı bir biçimde kendini aldatmasıdır. Hiçbir kişi kendisini müşrik, münafık olarak tanımlamadığı için bu vasıflar kişilerde zaman zaman, az ya da çok bulunan sıfatlardır. Çatışma ve uyum psikolojisi göstermektedir ki insanlar çatışma ve sıkıntıdan kurtulmak için belirli savunma mekanizmaları geliştirir ve kullanırlar. Böyle bir durumda zihin çok ince adımlarla kendi kendine ters düşmeyecek şekilde kendini aldatmaya kadar gider.⁵⁵⁰

2.1.4.9. Cehalet

Cehalet, ya da cahillik: bilgisizlik halidir. Yetkin olmayan cahil insanlar, vardıkları yanlış sonuçlar ve talihsiz seçimlerin yanlışlığını anlayabilecek kapasiteye sahip değillerdir. Türk kültüründeki “cahil cesareti” olarak açıklanan bu yaklaşıma göre; cahil insanlar becerilerine aşırı değer biçme eğilimindedirler, diğer insanlardaki gerçek beceriyi fark edememekte, kendilerindeki yetersizliğin boyutunu görememektedir. Eğer bu yetkin olmayan cahil insanlar becerilerini geliştirmek üzere eğitilirse, geçmişteki eksikliklerini fark edip kabul etmektedirler.⁵⁵¹ Yani cehalet farkında olmayan bir cesareti ortaya çıkarır. Darwin’e göre cehalet, genellikle bilgi sahibi olmaktan daha çok özgüvene sebep olur.⁵⁵² Müşriğin cehaleti de tam olarak bu şekildedir. Hakikati bilmediği halde, bildiğini sanır ve insanlara bunu anlatmayı ister. Kendisindeki bilginin başkalarının sahip olduğu bilgiden kıymetli olduğuna inanıp, yeri gelince bunun kendisine Tanrı tarafından özel olarak verildiğini iddia edecek kadar ileri gidebilir. Çok şey konuşur ama anlattıklarının çoğusu şüpheli, zanna dayalı ve insanları aldatmaya yönelik bilgiler içerir. Kendi taassubuna ve fanatizmine taraftar bulmak ister. Dolayısıyla dindar müşrik, taassup ehlidir.

⁵⁴⁹ Bakara, 9.

⁵⁵⁰ Kuşat, “Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi”, 103.

⁵⁵¹ David Dunning, Justin Kruger, Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1999, 77(6), 1121-1134.

⁵⁵² C. Darwin, *The Descent of Man.*, John Murray, London 1871, 3.

Taassup, ilme, dini veya akli kanıtlara dayanmadığı durumda insanların defalarca doğru ya da yanlış olduğuna bakmadan bir şeye veya kişiye cahilane veya körü körüne itaat etmesi anlamına gelir ki bunun dilimizdeki karşılığı bağnazlık, batıdaki karşılığı ise “fanatizm” (yobazlık) veya “holiganizm” adıyla bilinir.⁵⁵³ Bilgisi olmadan fikir sahibi olanlarda bu saplantı daha yaygındır. Siyasi bir partiye yobaz bir biçimde bağlı olunacağı gibi bir futbol takımına ya da bir ırk veya dini guruba da fanatik anlamda bağlı olmak mümkündür. Fakat bağnazlığın geçerlilik bulduğu alanlar genellikle dini, siyasi ve ideolojik alanlardır. Kur’an-ı Kerim Allah’a ortak koşanlardan yani müşriklerden bahsederken onların ayetler karşısında gösterdikleri olumsuz hal ve tavırlara dikkat çekmektedir. Müşriklerin gösterdikleri derin “taassub” (bağnazlık) psikolojisi onların saldırgan ve zulmeden olmasına, alaycı ve inkârcı olmalarına, dünyayı daha çok sevmelerine, inananlara düşman olmalarına, Allah anılınca hoşlanmayan ama kendi putları yahut efendileri anılınca mutlu olup böylece bu efendileri dostları olarak görmelerine yol açmaktadır.

Dindar müşrik yaratıcı hakkında bilgi sahibi değildir. Kendi hayalindeki Tanrı anlayışına göre bir inanca sahiptir. Şirk inancı, dindar müşrike kendi eş ilah fikrini çocukluğundan itibaren işlemektedir. İlah ve ona bağlı kavramlar, başta inançlar olmak üzere, dış faktörler tarafından insana, öncelikle çocukluk dönemlerinde telkin edilir ve doğru olarak inandırılır, kabul ettirilir.⁵⁵⁴ Peki çocuklarının dini inanç ve uygulamalarında ebeveynlerin oynadıkları rol nedir? Çalışmalar sonucunda anne ve babaların bu konuda farklı roller üstlendiklerini gösteren kanıtlar olmuştur. Anneler, çocukların dini prensipleri günlük yaşamda uygulama şekillerinde daha merkezi bir rol üstlenirken babalar, çocuklarının formel veya mantıksal dini ilgilerinin oluşumunda rol oynarlar.⁵⁵⁵

“Allah’ın insanları yaratmasında esas aldığı o fitrata uygun hareket et...”⁵⁵⁶ ayetine göre insanlar doğuştan temiz bir yaratılışla dünyaya gelirler. Anne babaları onları istedikleri veya toplumun kendilerinden istediği biçime göre şekillendirir. Gerçek din öğretileri ile kişi olgun dindarlığa doğru yürürken, şirk kendine inanan insanları bir

⁵⁵³ Bedri Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından Taassubun Psikanalizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 213

⁵⁵⁴ Kalyoncu, 30

⁵⁵⁵ Christopher Peterson & Nansook Park, “Din Psikolojisi”, (Çeviren: Mustafa Ulu), *Bilimname Düşünce Platformu Dergisi*, 26(1), 2014, 162.

⁵⁵⁶ Rum, 30/30.

düşmana, teröriste veya mankurta çevirebilir. Şirk sahte bir din olduğu için, din alanını düşmanlık alanına çevirmektedir. Bu konuda inkâr psikolojisinin sosyal hayata yansması da düşmanlık doğurmakta, başka bir ifadeyle düşmanlığa dönüşmektedir. Kısaca, şirk ve inkâr psikolojileri sosyal hayata geçince, doğaları değişip düşmanlık yapısına bürünmektedirler.⁵⁵⁷

*“De ki: Ey cahiller! Bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi teklif ediyorsunuz?”*⁵⁵⁸ ayetinde müşrik için cahil kavramı açıkça vurgulanmıştır. Ayrıca müşrikin cehaleti varoluşundan habersiz olmasıdır. Mekkeli müşrikler işlediği günahı toplum nezdinde daha inandırıcı hale getirmek için “günah keçisi” olarak kutsalı kullandılar. Böylece yaptıkları günahlara teolojik destek sağlayarak, yanlıştan kaçınmadılar.⁵⁵⁹ *“Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz. Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevku sefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.”*⁵⁶⁰

Müşriklerin Kur’an-ı Kerim’e karşı gösterdikleri menfi yaklaşımlardan biri hakikati alaylı bir şekilde yorumlamalarıdır. *“Onlara hak geldiği zaman onu hemen yalanlamışlardır. Alaya aldıkları şeyin haberleri yakında onlara gelecektir.”*⁵⁶¹ Müşriklerin ilahi vahiy karşın başka bir sapması ise, vahyi değiştirip manasını anlamsız kılmaya çabalamalarıdır: *“Sana vahy ettiğimizden başka bir şeyi bizim hakkımızda uydurarak neredeyse seni fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edineceklerdi.”*⁵⁶² Ayetler müşriklerin yeni bir bilgi karşısındaki tutumlarını bizlere göstermektedir. Bilgisizlik ve cahillikleri ortaya çıkınca bir de o konu ile ilgili merakları varsa basit şekilde yorum yapıp gerçekten uzak iddialarda bulunurlar.⁵⁶³

Kendilerinin bilmediği ya da hoşlarına gitmeyen yeni bir fikir duyduklarında alay edici bir tavra girebilirler. Eski bilgisinden vazgeçmek bir müşrik için son tercihtir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁷ Bayraklı, 57.

⁵⁵⁸ Zümer, 39/64.

⁵⁵⁹ Tan, 271.

⁵⁶⁰ Zuhruf, 43/ 22-23.

⁵⁶¹ En’am, 6/5.

⁵⁶² İsrâ, 17/73.

⁵⁶³ Casiye 45/32.

⁵⁶⁴ Müminun 23/82,83.

Alay etmek de bir yere kadar müşriği motive eder. Sonrasında körü körüne reddetmeyi tercih ederler. Çünkü müşrik olaya bilgi ve delil ile değil inkâr ile bakmaktadır. Reddetmek bilgi temelli değilse sadece bir savunma mekanizmasıdır. Kendi fikriyatına muhalif olan fikirlerin önüne geçmek için etkin bir kampanya başlatabilirler. Karşı fikri çürütmeye çalışır, sözlü veya fiziksel şiddet uygular nihayetinde insanları her fırsatta türlü yollardan korkutmaya çalışırlar. Kendi mantık formlarına uygun olmayan karşı fikrin saçma olduğunu iddia ederler. Bir müşrike göre kendi fikri doğrudur ve bir mantıksal çelişki yoktur. Kendi inancına dair hiçbir şüphe duymadığı için kendi bakış açısının olması gereken durum olduğunu kabul eder. Ayrıca bir müşrik kendisine gelen hakikatin gerçek olmadığını, eskimiş bir bilginin tekrarı olduğunu iddia eder. Ona göre güncel ve çağdaş olan kendi fikridir. Karşı fikir ise çağdışı kalmış gerici fikirlerdir.

Şirk, dindar müşriğin korkusunun ve cehaletinin ürünüdür. Şirk düzeni cehalet üzerine kuruludur. Dindar müşrik sabit bilgilere sahip, bilinçsiz, farkındalığı olmayan, eleştiri ruhu ve yeteneği gelişmemiş, ideali olmayan, adalet kavramını gerçek anlamından uzak tutup mevcut şirk düzeninin korunmasından yana tavır alan bir özellik gösterir.

2.1.4.10. Güvenilir Olmayan, Zayıf Karakterli

Hıyanet sözlükte; kutsal sayılan şeylere el uzatma, kötülük etme veya karşı davranma, hainlik, ihanet, güveni kötüye kullanma, aldatma, vefasızlık etmek anlamlarına gelir.⁵⁶⁵ Hıyanet edene de hain denir. Hıyanetin karşıtı ise emanettir. Yani güvenilir kimse olmaktır. Dolayısıyla dindar müşrik, güvenilir olmayan özelliklere sahiptir. Müşrik toplum ise güvenin olmadığı bir sosyal yapı özelliğindedir. Hıyanet ile ilgili kavramlar; güven, şüphe, korku, kaygı ve depresyondur. Fiziksel, ruhsal ve zihinsel durumları içeren tıbbi bir rahatsızlık depresyon, bireyde meydana gelen bir ümitsizlik, karamsarlık, yetersizlik, kendine güvensizlik, çaresizlik ve değersizlik duygusudur.⁵⁶⁶ Depresif insanlar, hem üzüntülü deneyimlerini daha kolay hatırlarlar hem de kendilerini ardı ardına depresif düşüncelere kaptırmaktan kurtaramazlar. Kendilerini yalnız hissettikleri ve sevilmediklerini düşündükleri zamanları kolay hatırlarlar. Sorunlarının üzerinde düşünüp dururlar ve kötü gidebilecek şeyler üzerinde sürekli kaygılanırlar. İyi

⁵⁶⁵ *Büyük Türkçe Sözlük*, TDK.

⁵⁶⁶ National Academy On An Aging Society, *Depression*, Number 9, Washington 2000, 1.

şeyler yaşadıklarında bile bunun da kötü bir yönünü görmeye çalışırlar. Kısacası depresif insanlar, genelde kendileriyle ilgili olumsuz düşüncelere sahiptir, gelecek konusunda kötümserdir ve süregiden deneyimlerini de olumsuz bir biçimde yorumlar.⁵⁶⁷

Bireylerin stres yaşayıp yaşamayacağı veya ne oranda stres yaşayacaklarını belirleyen özellikler arasında, kişinin dünyayı değerlendirme tarzı vardır. Kötü olayları açıklarken içselleştiren, kötü durumun değişmeyeceğini düşünen ve bu durumu çevresindeki diğer olaylara da genelleyen bireylerin kötümser olduğundan bahsedilebilir. Bu kişiler tutarlı şekilde olayların kötü gideceğini ve kötü sonuçlanacağını düşünmektedirler. Belki daha da kötü olanı, bu kişilerin bu durumun her zaman için geçerli olacağına inanmalarındır.⁵⁶⁸ Yaşama daha olumsuz bir açıdan bakanlar için en büyük stres kaynağı, kontrolün elinde olmadığına ilişkin inançtır. Yani bu kişiler, ne yaparlarsa yapsınlar olumsuz uyarıcıyı ortadan kaldırma veya etkilerini azaltma şansına sahip olmadıklarını düşünmektedirler. Yaşamda kontrol sağlanamayacağına ilişkin bilgi ise neredeyse her verinin belirsiz olarak yorumlanabileceği anlamını taşımaktadır ki; bu durum, başlı başına bir stres kaynağı oluşturmaktadır. Dünyaya daha çok olumlu şeyleri gösteren bir pencereden bakan bireyler ise kendilerini genel olarak daha iyi hissetmekte ve çevresel kaynaklarını daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmektedirler.⁵⁶⁹

Toplumda çok sık görülen ruhsal rahatsızlıklardan biri olan ve Psikiyatrinin "soğuk algınlığı" olarak kabul edilen⁵⁷⁰ depresyonun ilk kez tanımlanması Hipokrat dönemine kadar uzanır.⁵⁷¹ Depresyon stres yaratan birçok duruma gösterilen bir tepkidir. Bir mizaç bozukluğu olarak nitelendirilebilir. Depresyon ile temel güven duygusu arasında bir ilişki vardır. Temel güven duygusu geliştikçe çocuk, bireyselleşir. Böylece kendi kişiliğini kazanmaya başlar.⁵⁷² Bu duygu yoksa bireyselleşme olmayacaktır. İman ile güven arasında bir ilişkidir bahsedilir. İnanan kişinin iman duygusunun içerisinde güven vardır. Güven yoksa şüphe, şüphe yoksa güven vardır ve bu ikisi birbiriyle ters orantılıdır. Biri

⁵⁶⁷ M. Jerry Burger, *Kişilik*, (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), (1. Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, 663.

⁵⁶⁸ Maruta, T., Colligen, R. C., Malinchoc, M. ve Offord, K. P., *Optimism-Pessimism assessed in the 1960's and self-reported health status 30 years later*. Mayo Clin. Proc, 2002, 77, 748- 753.

⁵⁶⁹ Behlül Tokur, *Stres ve Din*, Çamlıca Yayınları, (1. Baskı), İstanbul Ocak 2017, 36.

⁵⁷⁰ Linda L. Davidoff, *Introduction The Psychology*, Second Edt., McGraw-Hill, Inc., London 1981, 491.

⁵⁷¹ M. Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, (5. Basım), Kişisel Yayınlar, Ankara 1994, 223.

⁵⁷² <https://nevzattarhan.com/guven.html> (10.04.2019)

güçlenirken diğeri zayıflar. Aslında insanda güven duygusu her zaman vardır. Ama yeterince gelişmemiş ve zayıf kalmış güven duygusunun yerini şüphe doldurmaktadır.⁵⁷³

Olgun dindarın ölüme ve ölümden sonraki ahiret hayatına bakışı, onun depresyona ve korkuya kapılmasına sebep olur. Çünkü ölüm ve ahiret inancı her inançta bir anlam ifade eder. Oysa dindar müşrik için bu dünya vardır. Öteki dünya için şüphe içindedir. İslam dinine göre bu dünya bir sınav yeridir ve insan bu dünyada yaptığı her eyleminin karşılığını ahirette görecektir. Böyle bir ahiret inancı hem ölüm düşüncesinin kabullenilmesini hem de bu dünyada karşılaşılan bir takım güçlük ve belaların karşılığının öteki dünyada fazlasıyla alınacağı düşüncesiyle kişiyi karşılaşılabileceği endişe ve stresten kurtarabilecektir. Ölümü yaşamın temel gayesi olarak gören olgun dindarlar, bir gün ölecekleri hakikatini bilinçaltılarının bir köşesinde diri tutarak zevk ve metanetle yaşayabilmenin olabirliğini araştırırlar. Onlara göre ölümün öncesindeki ve sonrasındaki hayat birbirini tamamlayan iki öge olarak görülür. Gerçekten onlar kendilerini sonsuz bir geleceğin yolcuları olarak görürler.⁵⁷⁴

2.1.5. Şirk'in Toplumsal Yansımaları

Müşrik karakterinin oluşması, içinde bulduğu sosyal yapının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Müşrik tipteki bireyde sevgi ve nefret, güçlü olma hırsı ve boyun eğme isteği, haz duyma ve korkma gibi şahsiyet farklarını ortaya çıkaran nedenler sosyal sürecin, başka bir deyişle tarihi terakkinin ürünleridir. Ancak insan doğası da kendine ait birtakım araçlara ve kanunlara sahiptir. Kişiliğin oluşması bakımından insanın sosyal durumlara adaptasyonu edilgen değildir; yani sosyal karakter, insan tabiatının toplumun yapısına dinamik bir şekilde adaptasyonundan ileri gelmektedir.⁵⁷⁵

Müşrik toplum yapısı içine kapanık yapıyla, bireylerinin yaşam tarzını da doğrudan etkilemiştir. Kendini aldatmanın sosyal uyumu, toplumun sahip olduğu değer yargıları fert tarafından içselleştirilip bu değer yargılarına kendisininmiş gibi inanmaya başlaması anlamına gelmektedir. Böylece toplumun bireyleri birbirini farkına varmadan kopya etmeye başlar. Bu durum sosyal psikologlara göre kolektif bir hafıza kaybına neden olur ki bu "kültürel uyum" anlayışı yeni yeni düşüncelerin gelişmesine, bireysel

⁵⁷³ Kayıklık, 155.

⁵⁷⁴ Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yay., İstanbul 2000, 267-268.

⁵⁷⁵ Sayar, 312.

özgürlüğe ve yaratıcılığa mâni olur. “Kendilerine, “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiği zaman, “hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız” derler.”⁵⁷⁶ ayetine göre müşrikler içinde buldukları toplumun şirk geleneğini körü körüne taklit eden, yeniliğe ve düşünmeye kapalı bir yapıyı doğurmuşlardır. Eğer bir davranış toplumda ne kadar yaygın hale gelmişse o davranışın toplum fertleri tarafından tekrarı da o denli artar ve zamanla insanların bilincinde olumlu bir davranış ve anlayış olarak yerleşir. Burada bir kimse bu çeşit bir olumsuz davranışın yanlışlığını ve bu davranışla ilgili sorumluluğunu ne kadar çok ortadan kaldırmaya gayret ederse o kadar çok kendini aldatma duygusu içerisine girer. Bunun sonucu olarak bu olumsuz davranışlar tekrarlanarak olağan hale gelecek, dolayısıyla bir toplumun yanlışları doğruları haline dönüşecektir. Kişi böyle bir davranışla karşı karşıya kaldığında bunu yapıp yapmama hususunda o davranışın ne kadar yaygın olduğuna bakacaktır. Sonunda bahane olarak "herkes böyle yapıyor" diyecektir. Bu durumun cereyan ettiği toplumda anlayış o kadar ileri gider ki evrensel ahlaki norm ve kurallara uymak neredeyse saflık ve uymamak da gözü açıklık anlamına gelir.⁵⁷⁷

2.1.5.1. Haksız Yere İnsanların Malının Gasbedilmesi

Haksız yere insanların malını gasp etme yani hırsızlık yapmak toplumsal bir problem olmanın yanı sıra psikolojik bir kişilik problemidir. Hırsızlık kavramı bir eşyayı başkasından izinsiz almaktan başlayıp, bir ülkenin başka bir ülkenin kıymetlerini izinsiz ele geçirmesine kadar çok geniş anlamlarda kullanılabilir. Ancak hepsinin temelinde yatan, mağdur olan kişilerin rızası olmadan haksızlık yaşamışlık duygusuna sahip olması vardır. Basit anlamıyla hırsızlık ya da başkasına ait olan bir eşyayı izinsiz alma davranışı çocuğun 3-6 yaşlarındaki değerli gördüğü bir şeyi yanında bulundurma ile açıklanabilir.⁵⁷⁸ Hatalı anne-baba tutumu, sevgisizlik ve ilgisizlik, dikkat çekme isteği, kıskançlık ve rekabet, kendini değersiz hissetme, özgüven eksikliği gibi birçok sebebe bağlı olarak ileriki yaşlarda bu alışkanlık daha karmaşık bir biçimde kişide veya içinde yaşadığı toplumda görülmeye başlar.

⁵⁷⁶ Lokman, 31/21

⁵⁷⁷ Kuşat, “Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi”, 104.

⁵⁷⁸ Ayla Kerte, *Çalma (Hırsızlık): Bir Uyum ve Davranış Bozukluğu*, http://www.tavsiyedyorum.com/makale_4044.htm. (27.04.2018)

Hırsızlığı kendini savunma aracı olarak görebilen dindar müşrik, toplum içinde gücü ele geçirince bu özelliğini ortaya koymaktan çekinmez. Güçlü olanın haklı olduğu bir sosyal yapı, şirkin yaşam alanı bulunduğu ve hücrelerinin çoğaldığı özel bir mekândır. Buna en tipik verilecek örnek yine cahiliye dönemidir. Cahiliye döneminde güç ve kuvvet olmaksızın yaşamak mümkün değildir. Gücü olmayan bir kabile ya da bireyin saygınlığı söz konusu olamamaktadır. Güç varsa ancak o zaman bireyler ve kabileler arası saygı mümkündür. Günümüzde bu, eşkıyalar ve onların faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir.⁵⁷⁹

İnsan neslinin tarih içinde çeşitli sınıflara ayrıldığını söyleyebiliriz. Soylu soysuz, varlıklı yoksul, efendi köle, yönetici yönetilen, hisse alan hisse veren, özgür esir gibi. Bir tarafta üstün bir kişiliğe, ırka ve kabileye üye bir sınıf; beri tarafta her türlü üstün meziyetten yoksun bir halk yığını vardır. Bir kesim, bir başka kesimi zorla bazı haklardan mahrum edip onlara karşı hukuki, ekonomik ve sosyal bazı üstünlükler elde edebilir. Ancak bu imtiyazları korumak ve devamını sağlamak zordur. Tarihte gücü elinde bulunduran zorbalarda her zaman bu kaynakları (hukuki, ekonomik ve sosyal kaynaklar) tekeline almış ve çoğunluğu bundan mahrum bırakmıştır. Ama bu durum zamanla öyle bir hal alır ki; mevcut sistem zorla ve maddi kuvvetle muhafaza edilemez hale gelir. İşte tam bu sırada şirk, mevcut durumu koruma görevini üstlenir.⁵⁸⁰ Şirk içinde yaşadığı toplumda, kişinin kendi mensup olduğu sınıfa ikna edilmesini sağlar. Yani halkın afyonu olarak nitelendirilen din anlayışı, dindar müşrikin yaşadığı dindir. Bu nedenle şirk dininin koruyucu takımı çoğunlukla üst sınıfa mensup olan kesimlerdir. Aslında şirk, toplumdaki hâkim zümrenin garantisini sağlar. Toplumdaki dindar kişilerin mahrumiyet ve mahkûmiyeti şeklinde, üst sınıfta ki kişiler bu din aracılığı ile yaşam biçimini sürdürmeyi sağlamış olur. Bu şekilde insanların elindeki mallarını haksız yer el koymayı da kendisi adına meşrulaştırmış olacaktır.

2.1.5.2. Zulüm ve Müşrik Toplum Önderleri

Sözlükte “bir şeyi ona ait olmayan yere koymak” anlamındaki zulüm (zulm) din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda terim olarak “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtila

⁵⁷⁹ Acar, 29.

⁵⁸⁰ Şeriati, 28.

sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılır.⁵⁸¹ Toplumsal olarak şirkin var olduğu toplum yapısında halk üzerinde, etkili dindar müşriklerin olması yeterlidir. Şirkin yaygın olduğu toplumdaki önderler, kibirli olup, halkın üzerinde hâkim, etkili durumdadırlar ve onları kendilerince doğruya yönlendirmek isterler ama aslında yoldan çıkarmaya uğraşmakta, peygamberlere tepki göstererek onlara önyargı ile aşağılayıp, vahyi reddederler. Çünkü egemen oldukları düzenin değişmesinden yana değil, memnun oldukları bu durumun devamından (statükodan) yanadırlar ve bunlar toplumdaki sorumlu durumdadırlar. Toplumdan sorumlu bir konumda olmalarına karşılık onlar, Kur'an'ın ifadesiyle, mütref,⁵⁸² yani sahip oldukları varlık içinde şımarık bir tavır ve davranış içerisindedirler. Mütrefler, içinde buldukları durumu koruyup devam ettirmek için mevcut düzenin aleyhine beliren her kıpırdanışı yok etmeyi veya ezerek küçültmeyi benimserler. Onlar, eskinin korunmasından, mevcudun devamından taraftırlar. Çünkü hayatları yeniliğin filizlenip yeşermemesine bağlıdır. Statükodan yana olan bu önderler, "şimdi"yi daha iyi bir hale getirmek yerine, geleceği şimdikine göre düzenleyip şekil vermeye çalışırlar. Onların maziyle olan ilgisi, "şimdi"yi emniyet altına almak uğrunadır.⁵⁸³ Dolayısıyla müşrik yöneticinin baskın vasıfları; statükocu, mevki makam düşkünü ve hakka karşı cahil olmasıdır. Bu cahilliğinin ve makam düşkünlüğünün sonucu olarak ise şımarık, gerici ve baskıcıdır.

Doğası gereği insanlar, babalarının ve dedelerinin yaptıklarını hatasız sayarak hiç düşünmeden çoğu şeyi kabul ederler. Ancak Kur'an, elli bir ayette peygamberlik kurumunu geleneğe karşı olarak öne çıkarır.⁵⁸⁴ Çünkü şirk bir gelenek ve atalar dinidir. Hz. Peygamber de müşrik toplumun şirkten doğan bütün değerlerini, kültür unsurlarını, davranış biçimlerini eleştirmiş ve belli bir süreç dâhilinde geleneksel yapıyı tüm

⁵⁸¹ Mustafa Çağrı, “Zulüm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, İstanbul 2013, 507-509.

⁵⁸² Bol nimete sahip olan, rahat içinde müreffeh bir hayat sürdüren, kendisine verilen bol nimetlere doymayan, tatmin duygusunu yitiren, pervasızlaşan, kimseden nasihat almaya yanaşmayan, azan, dünya nimetleri hususunda geniş bir bolluğa sahip kılındığı için müstağni davranan, şımarıkça şımaran ve elde ettiklerine hükmetme konusunda akli devreden çıkıp anlık hazlarının peşine düşen, üst dudağında olanı görmeyecek kadar mütekebbir olan kimse, terk edildiği için kendi başına kalan ve yalnızlığını aklına gelenlerle telafi etmeye çalışan bir insan tipi.(Tevfik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, I, 2012, 4.)

⁵⁸³ Şanver, 156.

⁵⁸⁴ Yaşar Nuri Öztürk, “Kur'an Dininin Evrensel Boyutları”. I- İslam Düşüncesi *Sempozyumu* (Yayına Haz. Mehmet Bekaroğlu), İstanbul 1995, 226.

kurumlarıyla yok etmiştir. Yeni bir insanın ve yeni bir toplumun kurulması demek olan bu faaliyetin hareket noktası da varılmak istenen sonuç da kelimenin en geniş anlamıyla "tevhit" olmuştur. Yani insanların, sosyal hayat içerisinde vahyin ışığında bir ve tek olan Allah'a kulluk ederek yeni bir yaşama biçimini geliştirmesiydi.⁵⁸⁵

2.1.5.3. Atalara Bağlılık ve Gelenekçi Yapı

Dindar müşriğin ayırt edici vasıflarından birisi taklitçi ve bağınaz olmasıdır. Geleneğe körü körüne bağlı olan müşrik, yeniliğin sadece eskiyi koruma üzerine olmasını savunur. Geçmiş kutsaması yetmez, geçmiş toplumun doğrusu yanlışı ile her şeyini bugünde yaşanması gerekliliğine inanır. Dindar müşrikin bu denli geleneği korumasını anlamak için öncelikle çocukluk dönemindeki, taklit yaklaşımı üzerinde durulmalıdır.

Çocukların dini algılayışı, bir kısım söz ve kalıpların ezbere tekrarı ve bazı dini amellerin taklidinden ibarettir. Çocuklukta anlaşılabilir alışkanlıklar olarak başlayan bu eylemler, genellikle daha sonra bir anlam ifade edecek şekillere dönüşmektedir.⁵⁸⁶ Bu tür davranışlar, anlam ve önemlerinin tam olarak kavrandığı bir zamanda başlaması ise, genellikle kolay olmamaktadır. İnsanlar dini davranışları ancak taklit ederek öğrenip, içselleştirmiştir. Zaman içinde öğrendiği dini bilgiler ise ancak inanması ile onaylanacaktır. Bir insan, doğruluğuna inanarak, güvenerek, içten bir bağlılıkla bir davranışta bulunuyorsa, o davranış süreklilik arz edecek ve bir tutum ve norm haline gelerek benzer ortamlarda kendisini hissettirecektir. Aksi halde birey, fırsatını bulduğu ilk anda o davranışı terk edecek veya terk etmenin yollarını arayacaktır. Bununla birlikte, özellikle itaat sonucu yani, dıştan gelen etkiler nedeniyle gösterilen boyun eğme davranışı ve bunun devamlılığının gerisindeki sebepler, çok çeşitli ve karmaşık olabilir. Ortam şartları, kişilik özellikleri, geçmiş yaşantılar, geleceğe dönük beklenti ve idealler gibi. Dış baskılar karşısında itaatkârlık ve tabi olma eğilim ve davranışı gösteren insanlar, genellikle ruhsal zafiyet taşıyan, zayıf iradeli ve menfaatine düşkün kimselerdir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Bulaç, 52; Şanver, 159.

⁵⁸⁶ Mehmet Akif Kılavuz, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, 209.

⁵⁸⁷ Gönüllülüğe ve isteğe dayalı itaat (yani uyma) ya da baskıya dayalı itaatın sonuçları veya kişilikle ilişkisi konusunda (bkz. Georg Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi* (Çev. H. Fikret Kanad), Ankara 1977, 97.)

Nitekim insanlık tarihinde, şirk denilen itikadi hastalığın bu tür karakter ve kişiliğe sahip insanlar arasında yerleştiğini söylemek mümkündür.⁵⁸⁸

Ümitlerimizi sosyal değerlere bağlama ve daha üst değerleri yaratamama trajedisi, ilahi iradeyi saf dışı bırakma ve yerine sayısız sosyal Tanrılar ikame etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın atalar dini dediği ve insanı içinde yetiştirdiği ve yaşadığı sosyal matrisin kulu ve kölesi yapma iktidarını elinde bulunduran bu sosyal Tanrıları aşmanın yolu, Tek Tanrı'nın birleştirici çağrısına kulak vermekten geçmektedir. İnsanın Ashab-ı Kehf örneğinde olduğu gibi içinde yaşadığı bu şartları aşabilmesi ve tarihte kırılma yaratabilmesi için, bu sosyal Tanrıların girdabından kurtulması ve algılarını Tek Olan'ın çağrısına açık hale getirmesi gerekir. İnsanın hem kendisiyle hem de dışındaki varlıklarla ilişkisini sürekli aşkın bir boyutu dikkate alarak yorumlaması, bu şartları aşabilmenin ve *Tevhid*'i sosyal bir matriste içkinleştirebilmenin yegâne yoludur.⁵⁸⁹

Putperest Arapların İslam dinine düşmanlık yapmalarında söyleyebileceğimiz en önemli sebep, atalarına olan bağlılıklarıdır.⁵⁹⁰ Asabiyet, kabilesi yolsuzluk yapıp kişi haksızlığa uğramış olsa da bir kişinin kabilesi adına kabilenin düşmanlarına karşı mücadele etmesidir.⁵⁹¹ Bu tanımdan yola çıkarak ve Arapların ulus yapısından hareketle, asabiyet düşüncesinin, ortak menfaat, aidiyet, grup ve değer bilinci taşıyan bir anlayışla güçlü bir yardımlaşma meydana getirdiğini ve nihayetinde “bizim en kötümüz başkalarının en iyisinden daha iyidir”⁵⁹² yargısını söylemeye kadar vardırıldığını görmekteyiz.⁵⁹³

Putların korunması; insanlara kabul ettirilmek istenen ideolojilerin beyinlerden silinmemesi, devamlı onunla karşı karşıya kalınması ve bu ideolojileri sahiplenen imtiyazlı (mutref) grubun bu putlar vasıtasıyla elde ettikleri menfaat ve makamların kaybolmaması içindir. Dolayısıyla her putlaşmış heykel, belli bir insanın düşünce ve ideolojisini simgeler.⁵⁹⁴ Öyleyse dindar müşrik, bağnazdır. Yeniliğe kapalı bir kişilik yapısı ve içinde bulunduğu toplumda gerici bir toplum karakteri sergiler. Saldırgan bir biçimde iddialarını ortaya koyan bir müşrik, çoğunlukla iddialarının sabırsızlık ya da

⁵⁸⁸ Şanver, 153.

⁵⁸⁹ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an'ın Tevhit Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3, (2005), 3. 9.

⁵⁹⁰ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Çağ Yay. İstanbul, 1986, 1, 209-210.

⁵⁹¹ Ibn Manzur, 3, 792.

⁵⁹² Kabbânî. 40.

⁵⁹³ İmamoğlu, “Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi” 313.

⁵⁹⁴ Heyet, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, I, 106.

kendisiyle aynı fikirde olunmamasına katlanamama gibi belli dışavurumlarının veya yansımalarının farkındadır. Zaman zaman umursamaz olduğunun farkında olabilir ama sıklıkla bu umursamazlığı özgüven ya da cesaret olarak süsleyecektir. İlahi vahiyden ve Allah'a kulluktan uzak kalmış bazı toplumlarda bazı seçkin insanlar putlaştırılır. Bu ise ya onlara körü körüne boyun eğme ya da onları gerçek değerlerinin üstüne çıkartma, kusurlarını bile bir üstünlük, bir farklılık veya "onda da bir hikmet arama" biçiminde belirir.⁵⁹⁵

2.1.6. Şirkle Mücadelenin Önemi

Şirkle mücadele etmek bir dindar için dini gereklilik olduğu gibi, her birey için insani bir vazifedir. Bireyin hayatında ve toplumun sosyal yapısında vücut bulma ihtimali, şirki önemli bir konu haline getirmektedir. Sosyal ilişkilerin söz konusu olduğu durumlarda olumlu bir dini tutum, başkalarının iyiliğini düşünmeye yönelik ilgiyi güçlendirebilir veya yeteneklerini kullanarak insanların (olumlu yönde) daha çok gayret sarf etmelerine yardımcı olabilir. "Toplumsal destek" (social support) üzerine yapılan birçok araştırma, müspet bir dini tutumun sağlık, mutluluk, ruh sağlığı ve uzun hayat bakımından yararları olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁹⁶

2.1.6.1. Tüm Zamanların Hastalığı Şirk

Modern psikologlardan Erich Fromm; Allah'ın varlığı üzerinde tartışmayı bir tarafa bırakıp bunun yerine putperestlikle (şirkle) mücadele edilmesi üzerinde durmuştur. Putperestlik bugün insanın en değerli ruhsal varlıklarını tehdit eden tarihteki ismiyle mevcut olan taştan putlar değildir, otoriter toplumlarda devletin ve iktidarın, gelişmiş toplumlarda makinenin ve başarının Tanrılaştırılmasıdır. Dindar olalım ya da olmayalım, Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman geleneğine inanıyorsak kabukla değil özle, sözcüklerle değil manayla, mekânlarla değil insanla ilgilenilmelidir. Bunu yaptığımız sürece putperestlikle (şirkle) kesin bir biçimde mücadele etmek üzere bir araya gelebiliriz.⁵⁹⁷ Fromm'a göre putperestliğe karşı mücadele kutsal kitabın emridir. Taştan

⁵⁹⁵ Feyizli, 285.

⁵⁹⁶ Michael Argyle, "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler", (Çeviren: Talip Küçükcan), *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(4), Mayıs-Ağustos 1999, 199.

⁵⁹⁷ Erich Fromm, *Psychoanalysis and religion*, New Haven: Yale University Press, 1950, 118-119.

ve tahtadan yapılan “ilkel” nesnelere tapınmayan bugünün modern insanı, şirkten uzak olduğunu sanmaktadır. Putperestlik aslında taştan ve tahtadan puta tapmak değildir ve açık seçik biçimde içerisinde bir insan tutumu yatar. İnsan hayatının en yüce ilkelerinin –sevginin ve aklın– kavranmasına, insanın kendi gizilgüçlerini gerçekleştirmesine ve kendinden Tanrıya benzer bir varlık yaratmasına adandığı bir tutumdur. Buna karşılık buradaki tutum nesnelere ve evrenle ilgili bazı şeylerin Tanrılaştırılması ve insanın kendini bu tür şeylere teslim etmesidir. Bu şeyler yalnızca taştan resimler ve tahtadan putlar değildir. Sözcükler putlaşabilir, makineler putlaşabilir; liderler, devlet, otorite ve siyasal gruplar vs hepsi olabilir. Hatta bilimin kendisi olduğu gibi bir komşunun düşünceleri de putlaşabilir. Fromm’a göre Tanrı zaten pek çok insan için putlaşmıştır.⁵⁹⁸

Şirkle mücadelenin en önemli iki ayağı vardır. İlk olarak dinin ana kaynağı dini metinler referans alınarak şirkle mücadele eden geçmiş milletlerin, özelde Müslümanların metodolojisi tespit edilmelidir. Daha sonra bu ilkeler ve tespitler doğrultusunda güncellenme ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu güncelleme ise din alanında uzman kişilerin yanında sosyoloji, felsefe, psikoloji, ahlak vb. alanlarda uzmanların çalışmaları ile yapılmasını gerektirecektir. Şirk ve küfür var oldukça insanlığın mücadelesi var olacaktır, mücadele var oldukça da olgun dindarlara ihtiyaç duyulacaktır.

2.1.6.2. Tevhide Duyulan İhtiyaç

Tevhidin yeniden yorumlanması, şirkin klasik put anlayışı dışında geleneğe bağlı ve ondan öte yorumlanması, insanlığın bu tehlikeye karşı topyekûn bilinçlendirilmesi için alanın uzmanlarına büyük sorumluluk düşmektedir. Hiçbir insan ‘ben müşrikim’ demez ve müşrik bir topluluk ismi de yoktur. Bir insan mutlak anlamda müşrik olamayacağı gibi mutlak anlamda mümin de olmadığı da söylenebilir. Tevhit fikrinin insanlık için getirdiği en büyük kazanım, insanları birçok Tanrıya inanmanın getirdiği zihin parçalanmasından ve bağımlılık duygusundan kurtarmasıdır.

Semavi dinlerin, dünyanın ücrâ köşelerindeki primitif inanç gruplarına monoteizmi taşımaları insanlık, din ve kültür tarihi adına büyük bir başarıdır. Kur’an, evrende var olmakta olan her şeyi tek bir Varlığa bağlamak suretiyle, iyiliğin kaynağını bir ilaha atfeder. Yaratan ve yarattığının devamını sağlayacak kudret ve inayete sahip bir varlık

⁵⁹⁸ Fromm, *Psikanaliz ve Din*, 108.

olarak Allah fikrine sahip olmakla birlikte, ona götürecek başka aracı varlıkların peşine de düşen her türlü putperest tezahürü yıkmaktadır. ⁵⁹⁹ Şirkin bir gece olarak kararttığı insan psikolojisine iman güneşinin doğması için, din eğitimi şirkle olanca gücüyle mücadele etmeli ve bu mücadelesinde bütün bilimsel bilginin metotlarını kullanmalıdır. ⁶⁰⁰

"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."⁶⁰¹ Bu yüzden bütün peygamberler, şirkle mücadele ile işe başlamışlardır. Çünkü tevhîd kökleşmeden, insanları Allah'ın istediği noktaya getirmek mümkün değildir. Yapılan amellere Allah katında değer kazandıracak olan da şirk şâibelerinden arınmış saf ve katkısız tevhîddir. Şirkte nefsin rolü büyüktür. Yani insanlar, nefislerinin isteklerini, putlara söyleterek yerine getirmeye, nefesine tapınmaya putları kamuflej malzemesi olarak kullanmaya çalışmışlardır. Aynı şekilde müşrik, şirk koştugu şeylerin kendisini Allah'a yaklaştıran şeyler olduğunu söyleyerek sapmanın üstünü örtmeye çalışır. Şirk, sahibini kötülöklere sevkeden bir virüstdür. Zira bir olan Allah'a inanıp yalnızca O'na teslim olmayan kimse, bel bağladığı başka güçleri hoşnut edebilmek için meşru olmayan her yolu deneyecek ve günahların adamı olacaktır.⁶⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'in şirkle mücadelesinde peygamberlerin çoğunun "ulu'l-azm" olması, şirkle mücadelenin sebat ve kararlılık gerektirdiğini göstermektedir. Müşterek hassasiyetleri şirki yok edip tevhidi geçerli kılmak olan bu peygamberlerden Hz. Nuh⁶⁰³ puta tapıcılığın kendi döneminde ortaya çıkmış olması, müşriklerle mücadele süresinin uzunluğu ve onların cezalandırılmaları için Allah'a dua etmiş olması gibi yönlerle ötekilerden ayrılmaktadır.

Hz. İbrahim⁶⁰⁴ ise kavmine akli deliller⁶⁰⁵ sunarak onları düşünmeye davet etme çabasıyla öne çıkmaktadır. Gönderildiği toplumdaki putları yok etmesinin anlatıldığı kıssa, Kur'ân'da bir peygamberin putlara yönelik fiziksel müdahalesini anlatması bakımından özeldir. Söz konusu kıssa babalarıyla ilişkisi yeryüzünde tevhidi birlikte

⁵⁹⁹ Düzgün, 6.

⁶⁰⁰ "http://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/766482-sirk-ve-iftira"

⁶⁰¹ Yûsuf, 12/106.

⁶⁰² Düzgün, 6.

⁶⁰³ "http://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/766482-sirk-ve-iftira"

⁶⁰⁴ Nûh 71/3,4,5,6,8,9,14,17,21,23,26,27.

⁶⁰⁴ En'âm 6/74; Meryem 19/41, 45, 46, 47; Enbiyâ 21/52-54.

⁶⁰⁵ En'âm 6/75-79.

geçerli kılma amacına matuf olan peygamberlerin zıddına Hz. İbrahim'in, babası Âzer'le kurduğu konuşmaların, müşrik olan babasını tevhide yönlendirme amacına yönelik olması tarafıyla da ayrıcalıklıdır. O, kavmini her zaman aklî kıyasa teşvik ettiği tebliği esnasında babasından son derece kaba ve keskin bir karşılık görmüş olmasına rağmen ona karşı olumlu tutum sergilemekten vazgeçmemiştir.

Kur'an'ın hikâye ettiği müşrik milletler içinde en tutarsız şahsiyet Hz. Musa'nın⁶⁰⁶ gönderildiği topluma aittir. Uydukları peygamber aracılığıyla olağanüstü bir kurtuluş yaşayan bu zümre bir peygamberin çağrısına uyduktan sonra putlara yönelen tek kitledir. Hz. Musa sonrasında İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri olan Hz. İlyas⁶⁰⁷ da bu mücadelede ismi anılan diğer bir peygamberdir.

Bizatihî elleriyle yaptıkları camit varlıklara kutsallık atfeden müşrikler, her ne kadar sert ve gaddar olsalar da, çoğunlukla peygamberleri vasıtasıyla Allah'ın samimi, vicdana hitap eden emirlerine muhatap olmuşlardır. Kur'an'ın, müşriklerin kendilerini bu temelsiz inanışa götüren, Allah'ı açıkça görme isteği, ataları onlara taparken bulma gibi gerekçelerine yönelik eleştirileri de onları düzeltme gayesine matuftur. Onlara karşı en sık kullanılan argüman ise akıl olup, âlemdaki mükemmellikler serisinin aklî bir çıkarım ve samimi bir yöneliş ile takip edilmesi hâlinde, söz konusu sürecin kişiyi ilâhî gerçekliğe ulaştıracağını ifade eden birçok âyet vardır.⁶⁰⁸

Şirkle mücadelede en önemli isimlerden ve resullerin sonuncusu Hz. Muhammed, Araplara Allah'a kulluk etmeleri için rehberlik ederken öte taraftan da onları putlara tapmaktan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bu şartlarda müşrik zihniyeti tamamıyla çökertmek ve insanları İslam düşüncesine alıştırmak mümkün olmayınca, bu gayeyi gerçekleştirecek bir durumu elde etmek gayesiyle hicret etmiş ve bu aşamada her faaliyetinde, amaç hâsıl olana kadar, putperestliği yok etme amacına yönelik gayret içerisinde olmuştur. Bazen çok keskin diyalogların da olduğu bu mücadelede putperestlerin barış tekliflerine hep kapalı olmuş, hakikati açıklamaktan bir an uzak durmamıştır.

⁶⁰⁶ A'râf 7/138,148-155.

⁶⁰⁷ Taberî, XII, 93, Sâffât 37/123-126, İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 272-273, İbnü'l-Esîr, I, 162.

⁶⁰⁸ Cumhuriyet Demirel, *Kur'an-ı Kerim'de üstünlük olgusu*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015,131. Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD), 2016, Yıl I, Sayı I. 22.

SONUÇ

Hiz. Peygamber, müşrik bir toplumda tevhit inancını yerleştirmeye çalıştığı için tevhide aykırı inançlara yol açabileceği kaygısıyla ilk dönemlerde kabir ziyaretini bile yasaklamış, daha sonra kabirlerin ziyaret edilip muhafaza altına alınmasını tavsiye etmekle beraber buraların ibadet yeri haline getirilmesini menetmiştir. Hîre halkının kendi liderlerine secde ettiklerini gören Kays b. Sa‘d, Resûlullah’ın secde edilmeye daha layık olduğunu düşünüp bunu kendisine teklif etmiş, o da Allah’tan başkasına secde edilemeyeceğini belirterek kendisine secde edilmesini kesinlikle yasaklamıştır.⁶⁰⁹ Konuyla ilgili bir hadiste de şöyle denilmektedir: “Hristiyanların Meryem oğlu İsa’yı insanüstü niteliklerle övdüğü gibi siz de beni övmeyin. Ben sadece Allah’ın bir kuluyum. Benim için Allah’ın kulu ve resulü deyin”⁶¹⁰ Hiz. Peygamber, önceleri Hristiyan olan Adî b. Hâtim’den boynundaki altın haçı çıkarıp atmasını istemiş ve konuyla ilgili ayeti⁶¹¹ okuduktan sonra aslında Yahudi ve Hristiyanların haham ve rahiplerine tapınmadıklarını, fakat onlar kendilerine bir şeyi helâl kılınca bunu helâl saydıklarını, haram kılınca da haram kabul ettiklerini belirtmiştir. Müşrikler ulûhiyyetin tapındıkları putlara değil Allah’a ait olduğunu biliyor, fakat kendilerini doğrudan Allah’a ibadet etmeye lâayık görmedikleri, O’na karşı gereğince kulluk yapamadıkları için Allah’a yakınlaşıp şefaatte bulunacaklarını umarak putlara tapmayı âdet ediniyordu. Müşrikler atalarının da aynı şeyi yaptığını, dilemesi halinde Allah’ın buna engel olabileceğini de ileri sürüyordu.⁶¹² Aslında Mekke toplumunun Tanrı tasavvuruna yönelik eleştiriler, dünya kurulduğu günden bu yana var olan bir sapkınlığa yönelik eleştiriler olduğu gibi dünya devam ettiği müddetçe yaşayacak bir bozuk inanç sistemine daha o dönemden yapılan eleştiriler olarak da okunmalıdır. Yine müşriklerin müminlere karşı tavırları da her dönemde birbirine benzer şekildedir.⁶¹³

Din, dindarlar üzerinden dolaylı olarak tanımını bulmaktadır. Buna göre “din” inanan insanların bağlandıkları bir unsur olmasının yanı sıra, dini ve manevi içerikli konular insanların kendilerine yönelik yetersizliklerine karşı oluşturduğu kişinin kendini

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40.

⁶¹⁰ Müsned, I, 23, 24, 47, 55; Buhârî, “Enbiyâ”, 48; Dârimî, “Rikak”, 68; Sinanoğlu, 196.

⁶¹¹ Tevbe, 9/31.

⁶¹² Nahl, 16/35; Zuhruf, 43/20; Sinanoğlu, 197.

⁶¹³ Polat, 153.

rahatlatma mekanizması olarak değerlendirmektedir.⁶¹⁴ Dine olan bu yaklaşım tarzı insanların dinden ne beklediklerine göre dinin tanımını değiştirmektedir. İnançsız bakış açısıyla dini inceleyen bir kişi, dini savunma mekanizması olarak görürken, inancının gereği olarak dini yapıda bulunan inanan dinin kutsal olduğunu savunmaktadır. Örneğin Freud'e göre birey suçluluk duygusunu gidermek için saplantılı bir şekilde ibadete yönelir ve bu sayede suçluluk duygusunu gidermeye çalışır.⁶¹⁵ Bu açıdan bakıldığında çalışmamızın en önemli tezlerinden birisi olarak söylenebilir ki; şirk bir "din anlayışıdır". Ya da şirk, gerçek, hak dine karşı bir dini anlayıştır. Freud'un anlattığı, incelediği ve indirgeyerek tüm tezlerini üzerinden dillendirdiği, genelde dinler özelde ise Yahudilik-Hristiyanlık anlayışıdır. Yani Freud ve onun gibi birçok ateistin çatıştığı dinlerin ortak adı şirk dinidir.

Şirk insan ve insanlar için değildir; insana aleyhine bir dünya görüşüdür. Şirk anlayışını anlar ve toplum içindeki hücrelerinin nasıl hayat bulup geliştiğini incelersek göreceğiz ki uydurulmuş ve gerçek dine alternatif olarak sunulmuş din, gerçek dini kendisine potansiyel hedef seçmiştir. Bu açıdan çalışmamızın savlarından birisini şu şekilde özetleyebiliriz; Tanrının varlığını kabul eden ve bu doğrultuda olay ve olguları anlamlandıran bireyler ile Tanrının varlığını kabul etmeyip olay ve olguları bu bakış açısıyla değerlendiren bireylerin verdikleri yanıtların kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir.⁶¹⁶

Allah sevgisiyle insanları sadece ne fitratlarına kazanmış yeteneklerine ve ne de hareketlerine hâkim olan sağduyu gücüne bırakmıştır. İnsanoğlunu, gerçeği görmesini sağlayan "Kutsal mesajlarla" da desteklemiştir. Böylece insanın önünde yol hiçbir kuşku ve karanlığa yer kalmadan apaçık olarak belirir. O zaman sağduyu kendi seçtiği ve üzerinde yürüdüğü yönün gerçek niteliğini bilerek ve kavrayarak hareket eder. İnsanın nefsini, temizlemeye çalışması sonunda kendisine yararlı olan bir görevidir. İnsan iradesini bu yönde kullanarak "Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder." ayetini yaşamış olur.⁶¹⁷ Kişinin doğru bir dini bilgi ile donanması onun hem kendisini hem de dininin özünün ne olduğunu tanıma hususunda bir yanılgıdan kurtaracaktır. Bu sayede de

⁶¹⁴ Korkmaz, 287.

⁶¹⁵ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, (Çev: Selçuk Budak), Öteki Yayınları, Ankara 1999.

⁶¹⁶ Korkmaz, 292.

⁶¹⁷ Özdoğan, 86; Muhammed 47/7.

dini kimliğini bulmuş kişi, bu benlik sayesinde artık çevresine hakim olma duygusu içerisinde, olayların sebeplerini izah konusunda kendini aldatarak savunma durumuna geçip sebepleri kendi dışında arama duygusuna kapılmayacak, Allah'ın bu dünyadaki halifesi olma şuuru içerisinde elinden geldiğince bütün olanlardan kendisini sorumlu tutarak daha değişimci bir ruh içerisinde çalışacaktır.⁶¹⁸

İnsan fitratı kendini gerçekleştirmeye⁶¹⁹ uygun bir formatta yaratılmıştır. Müşriklerin kendini gerçekleştirmemiş kişiler olduğu söylenebilir. Kendini gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme iki uç noktadır. Birey bu iki nokta arasında bir yerde bulunur. Şirk kişiyi bu noktanın bir yönüne doğru çekerken, tevhit ise kişiyi öteki noktasına doğru iter. Bu iki zıt kutup arasında kalan insan bilinçli tercihlerinin sonucu olarak kendini gerçekleştirmek zorunda olduğunu bilmesi gerekir. Zira insan olmak, dini tabirle kul olmak veya tabiri diğerle kâmil insan olmaktır. Ancak şirk bu tekamül sürecini yanlış yönlendirmekte, kendini gerçekleştirmenin önünde bir hastalık gibi durmakta ve sonuç olarak da sorunlu insan tipleri çıkmaktadır. Şimdilik vurgulamamız gereken nokta, kişinin kendisi olabilmesi için gereken yapının karşısında şirk önemli bir tehdittir. Şirkle mücadele kişinin dolayısıyla toplumun kendisi olabilmesi adına atılmış çok önemli bir adımdır.

İkellikten uzak, sorgulayarak inanma sistemi kişinin yaratıcısıyla iletişim halinde olmasını sağlar. İkel halkların ise putçu olmaları tesadüf değildir. Bu diyalektik, en uca vardığında fikir-put ilişkisine dönüşen fikir-kişi ilişkisinin mahiyetini belirler. Fikrin kaybolduğu her seferde, put yeniden hüküm sürmeye başlar yahut da aksi olur.⁶²⁰ Dolayısıyla İslam'ın inananlarına öğretip, sembolik olarak tekrar etmesini istediği kelime-i tevhit⁶²¹ sadece sembolik bir ifade değil aynı zamanda bir mümin yaşam tarzının özetidir. Allah'tan başka ilahları reddeden ve tek bir yaratıcıya inanmayı esas alan İslam

⁶¹⁸ Kuşat, "Psikolojik Bir Olgular Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", 114.

⁶¹⁹ "İnsancı görüşün (hümanistik) önemli temsilcilerinden biri de Maslow'dur. Maslow'un inancına göre; olanak sağlandığında, her insan eninde sonunda kendini gerçekleştirecek, gizli güçlerinin farkına varacaktır. Maslow'un çalışmaları sağlıklı kişiliğin nasıl oluştuğu üzerinde odaklaşmıştır. Sağlıklı bir kişi hiyerarşisi ortaya koymuştur. Bu gereksinmelerin en tepesinde kendini gerçekleştirme gereksinmesi bulunmaktadır."

⁶²⁰ Malik Bin Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, (2. Baskı), (Çev.: Cemal Aydın), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2015, 95.

⁶²¹ "La İlahə İllallah, Muhammedün Resulullah" Anlamı: "Allah'tan başka İlah yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Peygamberidir"

ve sair dinler, insanlık için tevhibi yaşamı hem toplum bazında hem de kişisel hayatta bir hedef olarak sunarlar.

Bütün inanç ve değerlere giren, sembol ve pratiklere anlamını veren kapsayıcı bir *tevhit* düşüncesi, sadece bütün nedenleri tek bir sebebe bağlayabilen akılla gerçekleşebilir. Bu manada *tevhit*, insanın zihinsel ilerleyişi bakımından ulaşabileceği en doruk fikir görünümündedir.⁶²² Şirk hastalığının insana ve topluma bulaşması sonucu kişide ve toplumda ortaya çıkan problemler vardır. Müşrikler aynı zamanda dindar insanlardır. Dindarlıkları şirk anlayışının ortaya çıkardığı bir inanca göre dindarlık biçimidir. Müşrik bu problemin farkında olarak mücadele etmelidir. Biz bu mücadele sonucunda şirkten kurtulmuş, arınmış ve kendini gerçekleştirme yolunda ilerleyen dindara “olgun dindar” denilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Olgun dindar kavramı hem dini hem de psikolojik bir kavramın ismidir. Her insan içinde bulunduğu dinin kendisine verdiği inanca sahipken dindar olarak nitelendirilebilir. Ancak her dinin içinde dindarlıktan öte olgun bir dindar sınıfı vardır. Bu sadece bir dine özel durum olamaz. Daha açık bir ifadeyle olgun dindarlık, bireyin eğilimini aşan bütünleşmiş bir değer sistemini kapsar ve tüm insanları ilgilendiren evrensel geçerliliğe sahiptir. Yaygın ve ahenkli bir sistemdir, asli ilkeleri; sevgi, başkalarına ve kendine saygıdır. O, bütün somut kuralları aşan bu değer sistemi için bir görev duygusu içerir, diğer insanlardan da evrensel bir adalet duygusuyla birleştirilmiş anlayış, şefkat ve ilgiyle birlikte benzer bir sorumluluk duygusu bekler. Böyle olgun bir dindarlık tüm insan ilişkilerinin kaçınılmaz anlayışına göre uzlaşma, bağışlama ve telafi etme yeteneğini içerir.⁶²³

İslam inanç tarihinde açıktan müşrik olan gruplar olmamıştır. Ancak şirke kapı açan düşüncelere rastlamak mümkündür. Bir Müslüman şirke düşmemek için sevgi ve saygısında yaratılmışlık sınırlarını geçmeden Allah dışındaki varlıklara ilgi duymalıdır. Allah’a gösterilen saygı peygamber de olsa başka hiçbir kuruma, kişiye veya fikre gösterilemez. Tevhit inancı Hz. Âdem’le beraber başlamıştır. Allah insanı akıl ve gönderdiği peygamberler ile desteklemiştir. İnsanlık tarihinde tevhit biçiminin dışında inanan gruplar, zamanla düşüncelerinde tembelliğe kapılmış, her şeyin arkasındaki gerçek Tanrı’yı unutmuş ve tabiat olaylarını kendi kendinin sebeplerine bağlamıştır.

⁶²² Düzgün, 4.

⁶²³ Otto F.Kernberg, “Dini tecrübe üzerine Psikanalitik Perspektifler”, (Çev.: Ali Ulvi Mehmetoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1 (2005), 197.

Olgun dindar olarak tanımladığımız kişinin, çok daha işlevsel biri olma yolunda ilerlediğini görüyoruz. Ne kadar duygusu ve tepkisi varsa, hepsinin içinde ve hepsini tümüyle yaşamaktadır. Var olan durumları mümkün olan en doğru şekilde algılamak için organizmasını bir araç olarak daha iyi kullanabilmektedir. Sinir sisteminin bu şekilde sağladığı bilgilerin tümünden faydalanabilmekte, bunları farkındalık penceresinin de içine almakta ama topyekûn organizmasının bu farkındalıktan daha akıllı olabileceğini, hatta olduğunu bilmektedir. Topyekûn organizmasının tüm karmaşıklığıyla özgürce işlev görmesini ve çok sayıda olasılığı değerlendirerek genelde ve sahiden de o an için en uygun davranış olmasını sağlamayı becermektedir. Bu işlemler hatasız olduğundan değil, her eyleminin sonucuna daha açık olduğu ve sonuç tam istediği gibi olmazsa hemen düzeltebilecek biri olabildiği için organizmasının işlevselliğine daha çok güvenir. Tüm duygularını daha iyi deneyimleyebilmekte ve duygularının hiçbirinden korkmamaktadır. Kendi kanıtlarını kendi eleyebilmekte ve her kaynaktan gelen kanıtlara açık olmaktadır. Kendi olma, kendisi haline dönüşme sürecinin tamamen içindedir ve böylece sağlıklı ve gerçekçi bir şekilde sosyalleştiğini keşfeder; içinde bulunduğu anı daha dolu yaşar ve bunun, tüm zamanların en sağlıklı yaşama biçimi olduğunu öğrenir. Artık tam anlamıyla işlevsel bir kişiye dönüşmektedir çünkü kendisinin deneyimlerinin içinde serbestçe dolaştığını ve tam anlamıyla işlevsel bir kişi haline dönüştüğünü fark etmektedir.⁶²⁴

Olgun dindar karşısındaki her insanı kabul edebilir ve bu durumun ona büyük bir katkı sağladığının farkındadır. Her insan özeldir ve insan kendisi olmayı isterse, buna izin verirse diğer insanlarla arasında bağlantı kurabilir. Dolayısıyla bir başka kişinin hayati parçaları olan duygularını, tavırlarını ve inançlarını kabul edince o insanın da kişi olmasına izin vermiş olur. Din eğitiminde başkalarının duygu, tavır ve inançlarını kabul eden tipler yetiştirilmedikçe, kendi din müntesiplerimiz arasında bile ötekileştirmeler aratarak devam edecektir. Olgun dindar kendi oldukça ve başkasının kendisi olmasına izin verdikçe mutlu olan bireydir.

Olgun dindarın zıddına ise müşrik dindar kavramı daha uygundur. Bu tipler mücadeleye edildikçe sağlıklı ve iyi iş gören insan özellikleri artacaktır. Bu tipler müşrik vasıflı kişilerdir. Bunların kendisini algılama biçimi değişiktir, kendisiyle ilgili görüşlerinde daha gerçek dışıdır. Olmak istediği insana daha uzaktır. Kendisine daha az

⁶²⁴ C.R. Rogers, “Kişi Olmaya Dair” (Çev: Aysun Babacan), Okyanus Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, 281.

değer verir. Kendine daha az güvenir ve ne yapacağını daha az bilir. Kendisini daha az kavrar, deneyimlerinde daha kapalıdır; yaşadığı şeyleri inkâr ya da baskılama yönüne gider. Diğerlerine karşı tavırları daha hoşgörüsüz olur. Davranışlarında da benzer değişimler sergiler. Stres yüzünden sinirleri daha çok bozular, stresten daha zor kurtulur. Gündelik davranışlarında daha yapmacıktır ve yakınları da bunu fark ederler. Çok fazla savunmacıdır, daha zor uyum sağlar, karşılaştığı olaylarda daha taklitçi davranır.

Modern anlamda ideal müminlik, kendini gerçekleştirmiş, kâmil insandır. Müşriklik ise kendini gerçekleştirme yolunda engelleri olan bireydir. Bunu insan olma mücadelesi olarak tanımlayabiliriz. Şirk kendini gerçekleştirip, kâmil insan olmanın önündeki engellerdir. İnsanın yürüdüğü yolda kendi gerçeğini araması ve bulması, bütün bir insan olarak kendini ifade etmesi diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurması öncelikle kendini tanımasından geçmektedir. Şirkin insan yaşamı üzerinde çok sayıda menfi etkisi vardır. Bu menfi etkilerin farkına varılması ve toplum tarafından bir tehlike olduğunun anlaşılması açısından şirk üzerine çalışmalar önem arz etmektedir.

Son olarak şirk koşmanın getirdiği olumsuzlukları sıralanacak olursa;

- ✓ Tevhit inancını iptal ederek, insanların birlikte ve uyumlu yaşamasına engel olur.
- ✓ İnsan doğasını ve toplumun yapısını olumsuz etkiler. Dolayısıyla kişi ve toplum için zararlı sonuçlar ortaya çıkarır.
- ✓ İnsanın sahip olduğu değeri ve kıymeti zedeler. İnsanı içinde bulunduğu âlemin öznesi olmaktan çıkarıp, nesnesi haline getirir.
- ✓ Genelde insanların, özelde Müslümanların parçalanmasına sebep olur. Tüm insanlığın bir bütün olarak hareket etmesini engellediği gibi, savaflara, hastalıklara ve toplu katliamlara sebep olarak insanlık için bir faciadır.
- ✓ Fert ve toplumun yapısını tahrip eder. Ahlakın yerine kendi suni ahlaki yapısını sunar. İnsani bir ekonomik yapı yerine insanı köleleştiren ve sistemi ona göre kuran bir ekonomik-sosyal düzeni öngörür.
- ✓ Hurafelere kaynaklık eder. Bilgi yerine şüpheyi, zannı ve insanlar arasında güçlü olanın haklı olduğu gerçeğini savunur. Düşünmeyi, akli ve bilimselliği son tahlilde iptal eder, onun yerine ortaya koyduğu düşünme biçimi günü kurtarma ve kendi sistemini devam ettirme üzerine kurulu bir sistemdir.

- ✓ Ruhsal dengesizliklerin sebebidir. Birçok sağlık sorunun ortaya çıkmasına, toplumun türlü türlü sapıklık ve buhranlara düşmesine neden olduğu gibi bunların düzeltilmesi adına atılacak adımları da iptal eder.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, A., *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984.
- Acar, C., *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Adasal, R., *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yay., İstanbul 1979.
- Adler, A., *Bireysel Psikoloji*, Say Yayınları, İstanbul 2011.
- Alçelik, Z., *Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Saygısı*, Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Allport, G. W., *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, Macmillan Pub Co, London 1950.
- Allport, G. W., *Birey ve Dini*, (Çeviren: Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara 2014.
- Alper, H., "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(22), 2002, 5-24.
- Altıntaş, H., "Din Psikolojisi ve Tasavvuf", *Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları*, Issue 4, 1980, 170-197.
- Altıntaş, H., "Modern Psikolojinin Bazı Meseleleri", *Ankara Ünviersitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1988, 35-109.
- Altıntaş, R., *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Pınar yayınları, İstanbul 2007.
- Argyle, M., "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler", (Çeviren: Talip Küçükcan), *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(4), (Mayıs-Ağustos 1999), 195-208.
- Arı, M. S., "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, Yıl:2, Sayı:4, 2004, 173-188.
- Armaner, N., *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- Armstrong, K. A., *History of God*, Mandarin Paperbacks, London 1995.

- Arsmstrong, K.A., *Tanrının Tarihi*, (İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi), Pegasus Yayınları, (Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu), (6. Baskı), İstanbul 2018.
- Âsım., M. Ahmed, *El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît*, (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Atasağun, G., “Sembol ve Sembolizm” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, 386.
- Atay, H., *Kur’ân’ın Reddettiği Dinler*, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara 1999.
- Atay, H., “İslâm’dan Önce Arap Yarımadası’nda Putperestlik ve Yayılışı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1988, sayı: 5, 80-98.
- Ateş, S., *Kur’an Ansiklopedisi*, Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul 2002.
- Aydın, A. R., "Din ve Psikoloji Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(1), 2004, 15-29.
- Aydın, A. R., “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Din Bilimleri Dergisi*, 9(2), 2009, 96.
- Aydın, M., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2012. (*Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994)
- Aydın, O., “Okul Öncesi Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, (Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Ayten, A., “Dinî Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(26), 2004, 119-131.
- Ayten, A., *Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Bahadır, A., *Jung ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Bakırcıoğlu, R., “*Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*” Anı Yayıncılık, Ankara 2012.

- Balcı, İ., “Müşriklerin Hz. Muhammed’in Peygamberliğine Karşı Çıkmalarında Ehl-i Kitab’ın Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, Samsun 2006, 163.
- Balıkçı, Ş., “Mekke Döneminde Müşriklerin Müslümanlara Uyguladığı Ambargo”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, 364-381.
- Bayraklı, B., *İnsanlığın Vebası Şirk*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Bayrav, S., *Symbolisme Medieval*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- Benton, W. “Symbol”, *Encyclopedia Britannica*, I-XXIII, London 1965.
- Bilgiç, A., *Hadislerde Uluhiyet*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007, 28.
- Budak, S., *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000.
- Buhari, Ebu A. Muhammed b. İbrahim, *Sahihu’l-Bûhari*, Mısır 1212.
- Bulaç, A., “İslam ve Gelenek”. *Bilgi ve Hikmet*, Issue 9, 1995, 4-21.
- Bulut, E., *Hz. Peygamber’in İtikadi Sapmaları Düzeltmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Dalı Kelam Bilim Dalı, Sivas 2010, 13.
- Burger, M. Jerry, *Kişilik*, (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), (1. Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, 663.
- Buscaglia, L., *Kişilik*, (Çev: N.Ebcioğlu), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987.
- Cevad, A., *Mufasssal fi Tarihi’l- Arap Kable’l İslam*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, I-XI, Beyrut 1992.
- Cevizci, A., *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 1999
- Charles, C.M., *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*, (2. Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara 2009.
- Coşkun, İ., “Kur’an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri” *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 (1999),118-119.
- Crapps, R. W., *An Introduction to Psychology of Religion*, Mercer University Press, Georgia 1986.

- Cüceloğlu, D., *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Cüceloğlu, D., *İçimizdeki Çocuk*. (13. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Çankı, M. N., *Büyük Felsefe Lugatı*, (I-III), İstanbul 1958, III, (Sembol Maddesi)
- Çankırlı, A., *Okul Ailede Başlar*, Zafer Yayınları, İstanbul 2007.
- Çetin, Ö., “Sembolizmin Psikolojisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 2009, 86-112.
- Darwin, C., *The Descent of Man.*, John Murray, London 1871.
- Daryal, A. M., “Gayba İmanın Psikolojik Temelleri” *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları*, 39 (5), İstanbul 2003.
- Davidoff, L. L., *Introduction The Psychology*, McGraw-Hill, Inc. London 1981.
- Demirci, A., *Kur’an’a Göre Din Eğitiminde Şirk Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Demirci, M., *Kur’an’ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- Demirel, C. *Kur’ân-ı Kerîm’de Üstünlük Olgusu*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- Demirel, C. “Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberlerin Putperestlikle Mücadele Metodu”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yıl I, Sayı I. 2016.
- Demirel, Ş., *Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı, Ankara 2013.
- Derveze, İ., *Kur’an’a Göre Hz.Muhammed’in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), Düşün Yayıncılık, I-II, İstanbul 2011,
- Doko, E. *Dâhi ve Dindar: Isaac Newton (Din ve Bilim İlişkisinde Konuşma Sırası Newton’da)*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011.
- Dodurgalı, A., *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

- Dorman, E., *Modern Bilim "Tanrı Var" Evrenin ve Yaşamın Oluşumundaki Hassas Ayarlar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011.
- Dökmen, Ü., *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 1994.
- Dölek, A., "İnsan Psikolojisini Olumsuz Yönde Etkileyen Bazı Durumlar ve Hz. Peygamberin Tavrı", *Usûl İslam Araştırmaları*, Issue 6, 2006, 99-114.
- Dunning, D., Kruger, J., Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1999, 1121-1134.
- Düzgün, Ş. A., "Kur'an'ın Tevhit Felsefesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3, (2005), 3.
- Düzgüner, S., "Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın Varlık İlişisine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(45), 2013, 253-284.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ Kefevî, *Kulliyât*, el-Matbatu'l-Amire, 1287.
- Ebü'l-Velîd, Muhammed b. Abdullâh, *Ahbaru'l-Mekke*, Mekke 1352.
- Edip, E., "Müslümanlık, Şirkin, Şahısları Putlaştırmanın Kökünü Kazımıştır", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 7, (70-71), (Mart-Nisan 1968), 74.
- Eliade, M., *Mephistopheles and The Androgyne Studies in Religious Myth and Symbol*, New York 1965.
- Eliade, M., *Symbolism The Sacred and The Arts*, New York 1986.
- Emin, A., *İslamın Bugünü*, (Çev: Abdülvehhab Öztürk), İslam Kitabevi Yayınları, Ankara 1977.
- Erdem, H., "Deizm", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 9, İstanbul 1994, 109-111
- Eyibil, İ., *Sıddık Hasan Hana Göre Tevhid ve Şirk*. Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.
- Fayda, M., "Cahiliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VII, 17-19.
- Feyizli, H. T., "Kur'an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(Tır)Ma Psikolojisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2015/1.

- Forsyth, J., *Psikolojik Din Kuramları*, (Çev: Mustafa Ulu), Kimlik Yayınları, Kayseri 2017
- Freud, S., *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul 2000.
- Freud, S., *Dinin Kökenleri*, (Çev.: Selçuk Budak), Öteki Yayınları, Ankara 1999.
- Freud, S., *Moses and Monotheism*, Penguin Freud Library (PFL), London 1990.
- Freud, S., *Musa ve TekTanrıçılık*, (Çev: Erol Sevil), Dergah Yayınları, İstanbul 1976
- Freud, S., "Obsessive Acts and Religious Practices", *Freud On Sex and Neurosis*, (Ed: S Katz), Art and Science Press, New York 1949.
- Freud, S., *The Future on an Illusion*, Penguin Freud Library (PFL), London 1991.
- Freud, S., *Totem and Taboo*, Penguin Freud Library (PFL), London 1990.
- Freud, S., *Totem ve Tabu*, (Çev.: Ahmet Çalışkanlar), Maviçatı Yayınları, İstanbul 2016.
- Fromm, E., *Hayatı Sevmek*, (Çev: Ali Köse), Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.
- Fromm, E., *Sahip Olmak ya da Olmak*, (Çev: A. Arıtan), Arıtan Yayınları, İstanbul 2003.
- Fromm, E., *Özgürlükten Kaçış*, (Çev: S. Budak), 4. Baskı, Öteki Yayınları, Ankara 1997.
- Fromm, E., *Psychoanalysis and religion*, New Haven: Yale University Press, 1950.
- Fromm, E., *Psikanaliz ve Din*, (Çev: Şükrü Alpagut), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1990.
- Fromm, E., *Psikanaliz ve Zen Budizm*, (Çev.: İlhan Güngören), Yayın Hakkı İlhan Güngören, İstanbul Mayıs 1978.
- Fromm, E., *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (Çeviren: Nalan İçten), Payel Yayınları, 1994.
- Fromm, E., *Tanrılar Gibi Olacaksınız- Eski Ahit Üzerine Radikal Bir Yorum*, (Çev: Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yayınları, İstanbul 2016.
- Firûzâbâdî, Necmuddîn Muhammed b. Yahyâ, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, III, Mısır 1301.
- Fuller, A. R., *Psychology and Religion*, Little Field Publication, Boston 1994.
- Gazali, Ebu H., *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam Ve'z-Zendeka*, (Çeviren: Ahmet Turan Arslan), Risale Yayınları, İstanbul, 1992.

- Gazali, Ebu H., *İhya-u Ulumiddin*, (Çev:Adem Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.
- Geçtan, E., *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldisi Davranislar*, Metis Yayıncılık, 2013.
- Gençöz, T., “Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları”, *Kriz Dergisi*, 6(2), 1988, 9-16.
- Goldziher, I., *Muslim Studies*, (Trans. C. R. Barber, S. M. Stern), (Volume One), Chicago 2005, 201-208.
- Güç, A., *Putperestlik*,(TDV *İslâm Ansiklopedisi*), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 365-368.
- Güler, İ., *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Günaltay, Ş., *İslâm Öncesi Araplar Ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997.
- Gündüz, Ş., “Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri”, (*Sempozyum*), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998, 358.
- Gürkan, F., *Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrik'in Psikolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2017.
- Gürses, İ., *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Arasta Yayınları, Bursa 2001.
- Hamidullah, M., “Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, 1986, 210-218.
- Harvey, V. A., *A Handbook of Theological Terms*, The Macmillian Company, New york 1964.
- Haque, A., “Psikoloji ve Dinin Etkileşimi: Trendler ve Gelişmeler” (Çeviren: Nuran Erdoğan Korkmaz), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, 2012, 149-166.
- Hayta, A., “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 2006.
- Heyet, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Çağ Yay. İstanbul, 1986, 1.

Hinnells, J. R., “*The Penguin Dictionary of Religions*” Penguin Reference, New York 1984.

Hişam, İ., *Hız Muhammed'in Hayatı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

Hoffer, E., *Kesin İnançlılar* (Çev. Erkil Günür), İstanbul 1993.

Horney, K., *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, (Çev.: Emre Erbatur), Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.

Hökelekli, H., “İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri”, *Diyanet Dergisi*, 20(3), Eylül 1984, 23-34.

Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

<http://www.anadoluyuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/161-catalhoyuk>

<http://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-bayraktar-bayrakli/766482-sirk-ve-iftira>

<http://www.sozce.com/nedir/263810-put>

<https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Politeizm.html>

<https://incil.info/>

<http://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/>

<https://www.tanriylayurumek.com/makaleler/uclubirlik.html>

http://www.tavsiyeediyorum.com/makale_4044.htm

<http://www.tdk.gov.tr>

<https://nevzattarhan.com/guven.html>

Hurç, R., “Allah Resulü Müşriklere Önemli Görevler Verdi mi?”, *Diyanet İlmi Dergi*, 39(4), 2003, 84-96.

Irmak, N., *Kur'an'da Cahiliye Dönemi Müşrik Arapların Ahiret İnançına Tepkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

İbn Âşur, M., *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, Tunus, 1984.

- İbn Düreyd, Ebu Bekir el-Ezdi, *Kitabu Cemhereti'l Lüğa*, Haydarabad 1345.
- İbnü'l-Esîr, Ali, *el-Kâmil fi't-Târih* I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed.b. Zekeriyya, Mu'cemu Mekaylsi'/'-Luğa, I-VI, Tahkik: Abdusselam M. Harun, Daru'I-Ceyl, Beyrut ty., III,
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam, *es-Siretü'n-Nebiyye*, (Çeviren: Hasan Ege), Kahraman Neşriyat, İstanbul, 1993.
- İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* I-XXI, (1. Baskı), Dâr'ul Hicr 1997.
- İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l Esnâm*, (Çev.: Beyza Düşüngen), Ankara 1969. I.
- İbn Manzur, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire 1979.
- İmamoğlu, A. V., "Bağlılık ve İtaat Duygusuna Dini ve Psikolojik Yaklaşım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 129-139.
- İmamoğlu, V., "Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 307-322
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn Muhammed, *el Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiye, Beyrut, 1412
- İvgin, H., "Put ve Putperestlik'in Mitolojik Boyutu", *Kültür Evreni Dergisi*, 22/89, 89-100.
- Izutsu, T., *Kur'anda Allah ve İnsan*, (Çeviren: Süleyman Ateş), Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- James, W., *Pragmatizm: Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim*, (Çeviren: Tahir Karakaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- James, W., *The Varieties of Religious Experience* (A Study in Human Nature), The University of Adelaide Library. South Australia, 2009
- Jung, C. G., *Analitik Psikoloji*, (Çev: Ender Gürol), (2. Basım), Payel Yayınevi, İstanbul 2006.

- Jung, C. G., *İnsan ve Sembolleri*, (Çev: Ali Nahit Babaoğlu), (4. Basım), Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2009.
- Jung, C. G., *Keşfedilmemiş Benlik*, Olympia Yayınları, İstanbul 2016.
- Jung, C. G., *Psikoloji ve Din*, (Çev: Raziye Karabey), Okyanus Yayınları, İstanbul 1998.
- Jung, C. G., *The Archetypes and The Collective Unconscious*, (Second Edition), (Translated by R. F. C. Hull), Princeton University Press, New Jersey 1969.
- Kabbani, A., *el-Asabiyye Bünyetü'l-Müctemei'l-Arabiyye*, Beyrut 1997.
- Kalkan, Ahmed, *Müslümanın Akaidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Kalyoncu, H., *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, Anti Tasavvuf Yayınları, İstanbul 2016.
- Kalyoncu, H., *Şirk Psikolojisi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2014.
- Kalyoncu, H., *Yeryüzü Tanrıları Şirk Psikolojisi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2014.
- Karaca, F., *Din Psikolojisi*, Kişisel Yayınları, Trabzon 2011.
- Karaca, F., *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Karacoşkun, M. D., "Dini İnanç-Dini Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, 2004, 27.
- Kasapoğlu, A., "İbadette Şekilcilik", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2007, 129.
- Katipoğlu, B., "Din Psikolojisi Açısından Taassubun Psikanalizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 213
- Kaya, O., "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Arap Yarımadasında Dini Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği" *Diyanet İlmî Dergi*, 49(4), (Ekim, Kasım, Aralık-2013), 6-32.
- Kaya, R., "Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları", (8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması*), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı, (İstanbul- 2011), 122-135.
- Kayıklık, H., "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", *Dini Araştırmalar*, 5, 2003.

- Kayıklık, H., “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 2005, 133-155.
- Kernberg, Otto F., “Dini tecrübe üzerine Psikanalitik Perspektifler”, (Çev.: Ali Ulvi Mehmetoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2005, 177-200.
- Kerte, A., *Çalma (Hırsızlık): Bir Uyum ve Davranış Bozukluğu*, http://www.tavsiyeediyorum.com/makale_4044.htm.(27.04.2018)
- Kesler, F., *Kur’ân-ı Kerim’de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., Ankara 1995, 33.
- Kılıç, S., *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Kılıç, S., *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Kılıç, S., *Kur’an’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984.
- Kılıç, Ü., “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, 1, 75-91 Sivas 2004.
- Kısa, C., *Carl Gustav Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir, 2005.
- Kızılgöç, M., *Din Psikolojisinin 100’ü* Otto Yayınları, Ankara 2017.
- Kierkegaard, S., *Korku ve Titreme*, (çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Kimpel, B. F., *The Symbols of Religious Faith*, New York, 1954.
- Kılavuz, M. A., “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Klein, M., “The Emotional Life and Egodevelopment of the Infant with Special Reference to the Depressive Position”, (In P. King & R. Steiner), *The Freud-Klein controversies 1941–45*, London 1991, 752–797.
- Koç, M., “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, 2002, 7-20.
- Koç, T., *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1995.

- Korkmaz, N. E., “İnanç ve İnançsızlığın Psikolojisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2014, 275-294.
- Köse, A., *Freud ve Din*, İz Yayınları, İstanbul 2005.
- Kuşat, A., “Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:16, (İstanbul 2006), 274-277.
- Kuşat, A., “Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 3(8), Eylül-Aralık 2000, 97-116.
- Kutluer, İ., “İlhad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, İstanbul 2000, 93-96.
- Küçük, A., Tümer, G., Küçük, M.A., *Dinler Tarihi*, (4.Baskı), Berikan Yayınları, Ankara 2014.
- Linda L. Davidoff, *Introduction The Psychology*, Second Edt., McGraw-Hill, Inc., London 1981.
- Ludwig, Theodore M., “Judaism, Christianity, and Islam”, *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, 1987 (IX, 6157-6158.)
- Lukes, S., “Bireycilik Tipleri”, *Felsefe Ansiklopedisi*, (çev. Levent Sevinçok), Etik Yayınları, c. II, İstanbul 2004.
- Macit, N., *Kur’ân ve Hadîse Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya 1992.
- Martin, M. W., “Introduction” to part II, (ed M. W. Martin), *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York 1985.
- Maruta, T., Colligen, R. C., Malinchoc, M. ve Offord, K. P., *Optimism-Pessimism assessed in the 1960’s and self-reported health status 30 years later*. Mayo Clin. Proc, 2002, 77, 748- 753.
- Maslow, A., *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*, (Çev: H.K. Sönmez), Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1996.
- Maslow, A., *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Kuraldışı Yayınları, (Çeviren: Okan Gündüz), İstanbul, 2001.

- Mehmedoğlu, A. U., "C. G. Jung'un Tanrı Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), Temmuz 2013, 15-26.
- Mehmedoğlu, A. U., *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011.
- Muhammed, Y., "Fıtrat ve İslam Psikolojisi" (Çev.: F. Mehveş Kayani), *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1995, 60.
- Muhasibi, H., *er-Riâye Kalp Hayatı*, (Çev. Abdulhakim Yüce), Işık Yayınları, İstanbul 2005.
- National Academy On An Aging Society, *Depression*, Number 9, Washington 2000, 1.
- Nebi, M. B., *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, (2. Baskı), (Çev.: Cemal Aydın), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2015.
- Nielsen, M. E., "Din Psikolojisinin Geleceği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Issue 20-21, 2005, 325-330.
- O'Grady, S., *Ve İnsan Tanrıyı Yarattı*, (Çev.: Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019.
- Ögke, A., *Vâhib-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısri'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yayınları, Van 2005.
- Öğmüş, H., *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Önal, Ş., *Kur'an-ı Kerim'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Özer, Ç., "Jung Psikolojisinde Rüya", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, Bursa 2010.
- Özdoğan, Ö., "İnsana Manevi- Psikolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2008, 77-102.
- Özler, M., "Tevhit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, 18-20.
- Öztürk, M. O., *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Kişisel Yayınlar, Ankara 1994.
- Öztürk, M. Orhan, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, (5. Basım), Kişisel Yayınlar, Ankara 1994, 223.
- Öztürk, Y. N., *"Kur'an Dininin Evrensel Boyutlan"*. I- İslam Düşüncesi Sempozyumu (Yayına Haz. Mehmet Bekaroğlu), İstanbul 1995.

- Paloutzian, Raymond F., *Invitation to the Psychology of Religion*, (Third Edition), A Division of Guilford Publications, Guilford Press, New York 2017.
- Peker, H., *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları., Samsun, 2011.
- Peterson, C., Park, N., “Din Psikolojisi”, (Çeviren: Mustafa Ulu), *Bilimname Düşünce Platformu Dergisi*, 26(1), 2014, 157-165.
- Petocz, A., *Freud Psychoanalysis and Symbolism*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Piaget, J., *The Childs Conception of the World*, Routledge & Kegan Paul, London 1951.
- Piaget, J., *Play, Dreams and İmitation in Childhood*, William Heinemann, London 1951.
- Plotnik, R., *Psikolojiye Giriş*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Pruyser, P.W., “Some Trends in the Psychology of Religion”, *Current Perspectives in the Psychology of Religion* (Ed. H. Newton Malony), William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1977.
- Polat, E., “Kutsalın Psikolojik Boyutu”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Issue 3, 2014, 23-53.
- Polat, F. A., “Kur’an Nüzulünün Mekke Dönemi”, (9. *Tefsir Akademisyenleri Buluşması Ve Kur’an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013,148.
- Polat, F. A., *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012.
- Rank, O., *Doğum Travması*, (Çev: Sabır Yücesoy), Metis Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Razi, F.M.bin Ö., *et-Tefsirü'l Kebir (Mefatih'ul Ğayb)*, Beyrut 1982.
- Rogers, C.R., “Kişi Olmaya Dair” (Çev: Aysun Babacan), Okyanus Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013.
- Rizzuto, A. M., “Object Relations and the Formation of the Image of God”, *British Journal of Medical Psychology*, 1974, 83-99.
- Sarıkcıoğlu, E., “Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler”, *İslâmi Araştırmalar*. I, 1986, 26-32.

- Sayar, S., “Yahudi Karakteri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 2000, 321.
- Selçuk, M. , *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, (5. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Sexton, V. S., “American Psychology ve Philosophy 1876-1976; Alienation and Reconciliation”, *Psychology of Religion: Personalities, Problems, Possibilities* (Ed: H. Newton Malony), Baker Book House, 1991.
- Shultz, Duane P. / Sydney. E., *Modern Psikoloji Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.
- Sinanoğlu, A., *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2005.
- Sinanoğlu, M., “Seneviyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009, 521-522.
- Sinanoğlu, M., “Şirk”, *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Ankara 2010, Cilt 39, 193-198
- Smart, N., “Tarih Öncesi Ait Dinlerle İlkel Dinler”, (Çev: Günay Tümer), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1982, 297-323.
- Söylemez, M., *Cahiliye Araplarının İlahları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.
- Sühreverdi, Ş., *İşrak Felsefesi*, (Çev. Tahir Uluç), İz Yayınları, İstanbul, 2009.
- Stephens, W., “Demons: An Overview”, *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, Edt. Lindsay Jones, Thomson Gale, New York 1987, (IV, 2275-2282.)
- Şanver, M., “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2001, 137-164
- Şentürk, H., “Din Psikolojisi Nedir, Ne İşe Yarar?”. *Diyanet Dergisi*, 26(1), 1990, 31-34.
- Şeriati, A., *Dine Karşı Din*, FCR Yayın, Ankara 2014.
- Taberî, İbn-i Cerîr, *Câmiu'l-Beyân, Dâru'l-Fikr*, Beyrut 1984.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, (Çev: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin) Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.
- Tan, Z., *Kur'an-ı Kerim 'de Müşrik Dindarlığı*, Ark Yayınları, İstanbul 2016.
- Tarhan, N., *İnanç Psikolojisi*, (Dördüncü Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

- Tarlan, A. N., *Fuzuli Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2009.
- Tecimer, Ö., *Sineme Modern Mitoloji*, Plan B Yayınları, (İkinci baskı), 2005 İstanbul.
- Tehanevi, M. A., *Keşşafu Istilahatil-Funun*, 1-11, (Tahkik: Ali Dahruc), Mektebetu Lubnan Naşirun, Beyrut 1996.
- Thomas, J., O'shaughnessy, S., "Allah'a Yabancılaşma: Şirk", (Çeviren: Ömer Kara), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, 361-374.
- Thiselton, Anthony, C., *A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion*, One World Publications, Oxford, 2002.
- Tillich, P., *Systematic Theology*, The University of Chicago Press, I, Chicago 1963.
- Timur, S., *Kur'an'ı Kerim'de belirtilen İnanç Konusundaki Sapmalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Dalı Tefsir Bilim Dalı, Van 2008.
- Tokat, L., "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal; İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Ocak – Nisan 2009, 74-98.
- Tokur, B., "Dindarlık Sorunu:Psikolojik Bir Tahlil", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2014.
- Tokur, B., *Stres ve Din*, Çamlıca Yayınları, (1. Baskı), İstanbul Ocak 2017.
- Topaloğlu, A., "Teizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul 2001, 332-334.
- Topaloğlu, A., *Teizm ya da Ateizm / Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, Furkan Yayınları, İstanbul 2001.
- Topbaş, E., *Dindar Beyin*, Panama Yayınları, Ankara Kasım 2013.
- Tümer, G., *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- Türcan, T., "Klasik İslâm Hukuk Doktrininde Şirk Kavramının Algılanma Biçimi ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt 5, sayı 14, (Eylül-Aralık 2002), 17-34.
- Uluç, T., "İbn Arabi'de Mistik Sembolizm", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, I, Konya 2006, 147 -183.
- Underhill, E., *Worship*, Harper & Brothers Publishers, New York 1937.

- Uzun, N., “Kur’an’da İnsan Psikolojisi: Eleştirel bir Yaklaşım”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 6 (Trabzon- 2013), 1511-1541.
- Ünal, M. S., “Bireycilik ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (2.Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Ünal, M. S., *Dinî ve Mistik Tecrübe Yazıları: Psikolojiden Sosyolojiye, Nicelden Nitele*, STS Yayınları, Rize 2011.
- Ünal, Ö., "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dini' Motifler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, 9, 2003.
- Vaughan F., Walsh R. N., *Ego Ötesi*, (Çev:Halil Ekşi), İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- Vergote, A., “Çocuklukta Din”, (Çev: Erdoğan Fırat), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1978.
- Vergote, A., “Din Psikoloji Nedir Ne Değildir?”, (Çeviren: Ali Köse), *İlam Araştırma Dergisi*, Cilt: 2, Temmuz, Aralık 1997, 159-170.
- Vitz, P. C., “Ateizm Psikolojisi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 2007, 133-147.
- Wach J., *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1995.
- Wach J., *Dinler Tarihi*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2004.
- Watt M., *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, (Çev: Turan Koç), İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Whittick, A., *Symbols Signs and Their Meaning and Uses in Design*, London 1971.
- Winnicott, D.W. , *Oyun ve Gerçeklik*, (Çev; Tunay Birkan), III. baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2010,
- Yahya, Ş., *eş-Şirkü'l-Cahili ve Alihetü'l-Arabi'l-Ma'bude Kable'l-İslam*, Beyrut, Daru'l Fikri'l-Arabi, 1993
- Yalom, İ. D. *Din ve Psikiyatri*, (Çev: Zeliha Babayiğit), Pegasus Yayınları, İstanbul 2017
- Yavuz, K., *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara 1981.
- Yazır, M. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, Cilt:1-10, İstanbul 1992.
- Yerlikaya, E. E., B. Y. İnanç, *Kişilik Kuramları*, (Yedinci Baskı), Pegem Akademi, Ankara 2013.

- Yıldırım, S., *Kur'an'da Ulûhiyyet- I*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- Yıldız, M., *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2007.
- Yılmaz, A., “Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Issue 20, 2003, 89-128.
- Yılmaz, İ., *Kur'an-ı Kerim'e Göre Şirk'in Sebepleri ve Çeşitleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Yücedoğru, T., “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, I, 2012, 1-20.
- Zengin, F., “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2016/7(2), 53-69
- Zwi Werblowsky, R. J., “Polytheism”, *Encyclopedia of Religion (Second Edition)*, Edt. Lindsay Jones, Thomson Gale, New York 1987, (XI, 7315-7319.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Murat ÇİNİCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum- 28/07/1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Marmara- İlahiyat-Dkab
	Atatürk- Mühendislik- Bilgisayar (Devam Ediyor)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk-Sosyal B.-İlahiyat-Din Psikolojisi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (İleri) – Arapça (Orta)
Bilimsel Faaliyetleri	Seyyid Kutup Tefsirinde Sosyolojik Ayetler-Din Sosyolojisi (Bitirme Tezi) Dindarlık Ve Motivasyon- Din Psikolojisi (Yüksek Lisans Semineri)
İş Deneyimi	
	MEB (Öğretmen)
	Çanta Yayınları (Yazar)
İletişim	
E-Posta Adresi	mmurat234@hotmail.com
Telefon	0 541 250 94 85
Tarih	02-07-2019